

tidsskrift.dk

Jyllands gamle Retskredse.

Historie/Jyske Samlinger, Bind 5. række, 2 (1935)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_5rk_0002-PDF/ho_5rk_0002_72908.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=72908>

pdf genereret den : 28/5-2008

Jyllands gamle Retskredse.

Af *Mogens Lebech.*

I.

Danmarks Inddeling i Herreder er bevidnet fra næsten saa gammel Tid, som der overhovedet findes paa-lidelige skriftlige Tilkendegivelser om Landet. — Er Indholdet af Kong Valdemars Jordebog endnu for en stor Del uløste Gaader, saa er det i hvert Fald umiddelbart forstaaeligt, at allerede dengang deltes det danske Kongerige i omtrent de samme territoriale Enheder, som kendes i Dag. Nu ganske vist kun af praktisk Interesse i Matrikelkontorets Protokoller og saa Trap, men til Gengæld sikkert nok i flere andre Henseender Virkelighed længe før Jordebogen skreves, saaledes hvert for sig Sæde for den offentlige dømmende Magts første Instans, indtil omkring Aarsskiftet 1687/88.

Der fandtes allerede langt tilbage i Tiden Len af betydeligt Omfang med et Tilliggende af flere Herreder, men at der endnu paa Reformationstiden var saa mange enkeltvis bortforleenede Herreder, er et meget sigende Vidnesbyrd, der peger i Retning af, at hvert Herred oprindeligt har udgjort en Enhed for sig, og saa set i Forhold til Lensadministrationen, at der i hvert har været en kgl. Lensmand, Foged, eller som han i ældre Tider kaldtes, Ombudsmand, hvilket senere blev til Embedsmand. — Som varetog Kongens og Kronens, det vil sige Statens, Interesser, af hvad Art de nu maatte være.

Det er jo ofte nok paaapeget, hvor nøje Herredsgrænserne følger de af Naturen satte Skel i Terrænet, navnlig Aaer og Bække, selvom der paa den Maade kommer til at ligge Dele af samme Sogn, ja, af samme By, i et enkelt Tilfælde endda af samme Gaard paa hver sin Side af Herredsskellet¹⁾ — men iøvrigt er det i de fleste Tilfælde langt fra, at de enkelte Herreder udgør nogen i videre Forstand naturlig afgrænset, en geografisk Enhed.

Det er selvfølgelig givet nok, at de fælles Interesser, som i flere Aarhundreder knyttede Herredsmændene sammen — deriblandt ikke mindst det fælles Fremmøde paa Herredstinget igennem maaske 1000 Aar — har sat tydeligt Spor i deres Væremaade, deres Sprog og Levevis, skønt de kulturelle Skel nok ikke altid er lette at paavise. Men man kan i hvert Fald ikke tage Herredernes Udstrækning og Afgrænsning til Indtægt for den Formening, at disse Territorier afspejler gamle Stammeomraader.

Og Herredsinddelingen fremtræder næsten helt igennem med tydeligt Præg af at være et Værk af daværende Tidens Centraladministration, resp. Kongemagt.

Dette viser sig ikke mindst ved en Betragtning af selve Herredsnavnene, der i overvejende Antal er givet efter en Lokalitet, By eller Gaard, og talrige af disse er, saa langt tilbage det kan konstateres, i Kongens Eje — eller i flere andre Tilfælde, bortskænket fra Kronen til en eller anden gejstlig Stiftelse.

Blandt de første tæller Danmarks ældste Kongesæde, det berømmelige Jelling, dertil kommer Almind, Horne, Hillerslev, Harre, Nim og flere, i anden Række:

¹⁾ Henrik Larsen har nylig i Jyske Samlinger gjort nærmere Rede for de jyske Herreders Omfang og deres Grænseskel.

Børglum, Vestervig (Refsgaard), Støvring, Onsild Hjelmslev (Dover S.) og andre.

Men dernæst lønner det sig at iagttage det jyske Krongods, Kongelevet i Valdemars Jordebog og dets Beliggenhed. Det viser sig, skønt man kan have en Fornemmelse af, at Listen over det næppe er fuldstændig, nogenlunde jævnt fordelt over hele Jylland, næsten altid paa Steder, der engang var vigtige Administrations-Centra, ofte ved de gamle Sysseleting.

Hvad der her har størst Interesse er dog disse Godsers Placering i Forhold til de forskellige Herredsting, eller maaske rettere de sidstes Beliggenhed i Forhold til de første.

Ind til Hjørring med Vendelbo Bygdeting, grænsede saaledes Herredsbyen Vennebjerg, og adskilt derfra med et enkelt Smaasogn, henholdsvis i Syd og Nord laa Børglum og Horne, alene Jerslev et Stykke længere inde i Landet, men Tinget har her, formodentlig fra ældre Tid, været i Vrejlev Sogn, som stødte op til Hjørring Sct. Olai Sogn. Kun dette sidste Herredsting nogenlunde midt i vedkommende Retskreds, de øvrige derimod ud imod Strandkanten, men altsaa alle i Nærheden af det gamle Sysseleting i Hjørring — og endelig er Herredernes oprindelige Form i Vendsyssel, Tværdelingen af Landet fra Hav til Hav, ikke mindst et Vidnesbyrd om en villet Inddeling, næppe om selvgroede Stammeteritorier.

Saaledes laa ogsaa Jelling, men nogenlunde i Midten af det ikke særlig store Sysselet, hvor Hovedbyen imidlertid selv blev Herredsby, og ikke langt derfra Vange, hvorefter Nørre Herred i Jelling Sysselet siden kaldtes.

Almindsyssel var ligeledes delt i ældre Tid i to Herreder, med en anseelig Udstrækning fra Øst til Vest,

JYLLANDS HERREDSTING, SYSSELTING OG KONGELEV

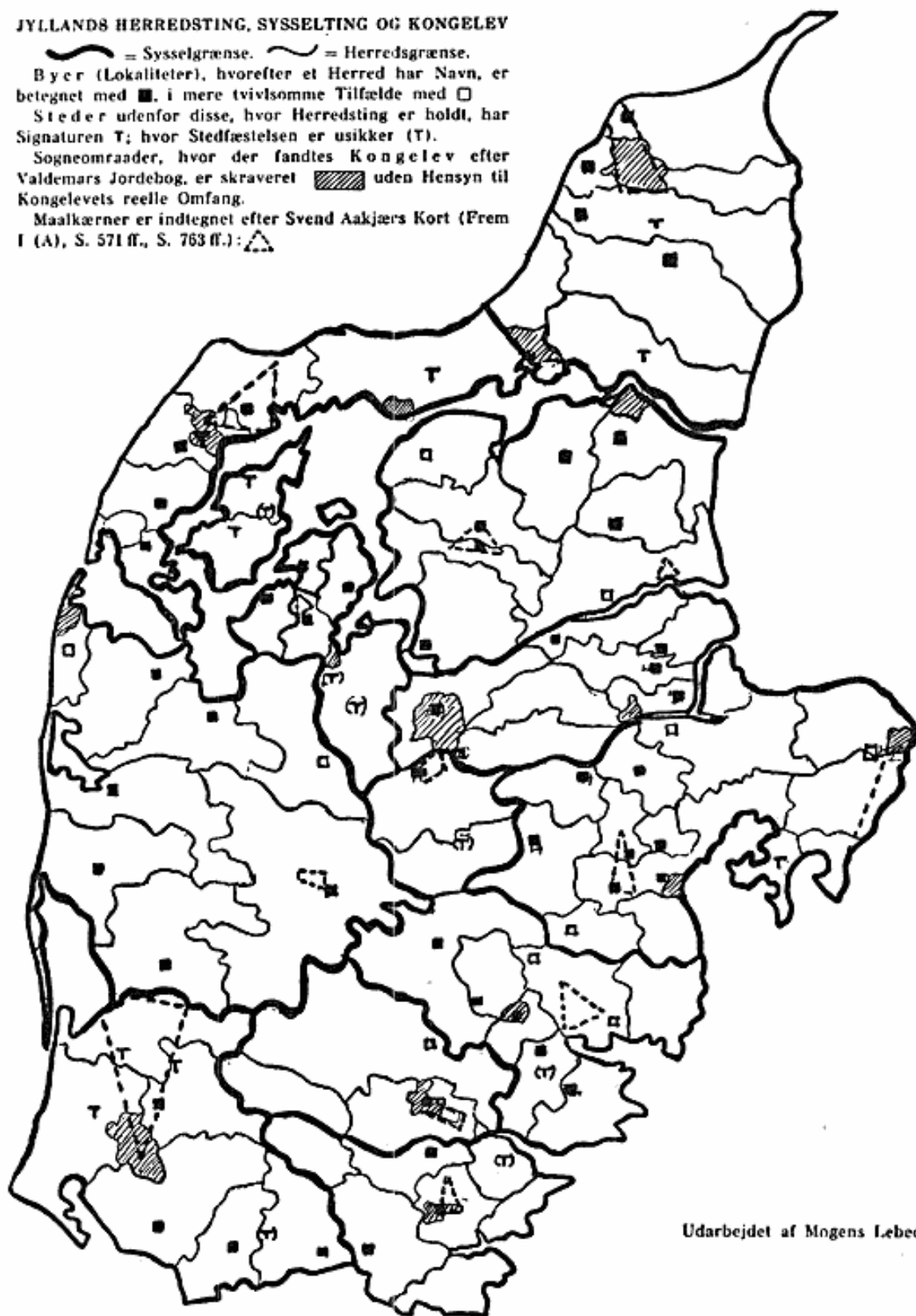
— = Sysseigrænse. ~ = Herredsgænse.

Byer (Lokaliteter), hvorefter et Herred har Navn, er betegnet med ■, i mere tvivlsomme Tilfælde med □

Steder udenfor disse, hvor Herredsting er holdt, har Signaturen T; hvor Stedfæstelsen er usikker (T).

Sogneomraader, hvor der fandtes Kongelev efter Valdemars Jordebog, er skraveret ▨ uden Hensyn til Kongelevets reelle Omfang.

Maalkærner er indtegnet efter Svend Aakjærs Kort (Frem I (A), S. 571 ff., S. 763 ff.): △

Udarbejdet af Mogens Lebech.

men ringe nok i Syd og Nord, de gamle Herredscentra placeret paa lignende Maade som i Nabosyslet.

Varde laa tæt syd for den gamle Herredsby Horne, noget længere mod syd laa Skadst, muligvis begge tidligere Midtpunkter for en oprindelig Tværdeling af dette Sysse; for Horne Herred er dette jo givet Tilfældet, i Kreds om Horne Sogn ligger de senere Tiders Herredsting for Øster, Vester og Nørre Horne Herreder, og af de sydligere skal jo i hvert Fald Gørding være udskilt fra Malt. Og Kongeleivet og Herredsbyen, Nim Birk, var det midterste af en Række Herredsbyer, 5 i Tallet, gennem den vestlige Del af Lover Sysse: Bjerre, Hatting, Nim, Tyrsting, Vrad.¹⁾

Herrederne omkring Aarhus har ikke helt samme Karakter som de øvrige i Jylland, Sallings fire Smaaherreder alene undtaget. I Stedet for at være langstrakte er de afrundede og forøvrigt af ringe Omfang. — Ligger endelig nærmest i 2 Kredse med Aarhus som Centrum, om ikke Aabo i Aarslev Sogn — og Tingbyerne i de 4 inderste Herreder: Framlev, Sabro, Lisbjerg og Hasle, alle i den ene Ende af Herrederne, der støder ind til det sidstnævnte Sogn, altsaa slet ikke i de respektive Herreders Midte.

I den ydre Herredskrans gør det samme Forhold sig vel ikke saaledes gældende, Spørgsmaalet er da ogsaa, om disse eventuelt skyldes senere Delinger af de op-

¹⁾ Endelig kan man ikke forbigaa den Mulighed, at Vor H. mulig ikke har Navn efter Vor(ladegaard) S., men maaske snarere efter en Lokalitet, sydligt i Herredet, hvorom endnu Vaarsø minder. I denne Del af Herredet laa siden Krongodset Hansted og Horsens (jf. Vald. Jb.); endvidere har formodentlig Sysselettinget været i dette Nabolag (jf. Sv. Aakjær i Frem I (1925), S. 764): Loversbjerg og Lovsborre, hvorledes det nu ellers forholder sig med „Love Bymark“, som laa i Nærheden af Hansted (Kr. Sk. I S. 121), og 1542 var overdraget Horsens By (Fabricius: Horsens S. 284.).

rindelige Herreder ind til Syslets Centrum, eller de muligt kan høre til andre Bygder?

Man kan jo ikke frigøre sig for den Tanke, at Syseldelingen, som den kendes i Dag, viser denne Ordningss sidste Stadium, nemlig forsaavidt som adskillige af Syslerne i Dag danner vel afrundede Distrikter, andre derimod bærer tydeligt Præg af at være samlet af flere Enheder. At der altsaa inden Delingen endelig fastlagdes i den nukendte Form, har fundet Omlægninger og Fordelinger Sted. Bemærkelsesværdigt er i saa Henseende Lover Syssel, der rækker fra Vejle Fjord og helt til Viborg i Længden, men i Bredden hurtigt afgrænses af Aabo Syssel.

Ikke mindst den Omstændighed, at Herredsbyen i Lysgaard Herred ligger helt op til Viborg, Kongelev i Jordebogen, bestyrker, i Forbindelse med Omstændighederne ved de øvrige Sysseling og Kongelev, Mistroen til Lysgaards, og velsagtens ogsaa Hids Herreds oprindelige Orientering mod Syd.

Endelig selve Viborg Bys Placering, yderligt i et Syssel, i hvis anden Ende Randers ligger, synes paa-faldende. Man vilde vente at finde denne ældgamle By som Centrum i et Syssel, og i Kreds om den har sikkert ogsaa ligget en Del Herredsting (jf. nedenfor), men de herhenhørende Distrikter i flere forskellige Sysler. De østlige Herredsting i Ommersyssel derimod ligger i Nærheden af Randers, hvor vitterligt Sysse-tinget holdtes i den yngre Middelalder.

Og saa vist som man ved meget lidt om, i hvilket Forhold Kongelevet stod til Kronen, saa vist er det, at større Dele af Viborg nærmeste Opland fra gammel Tid laa under Domkapitlet, fra først af Sct. Maria Kloster i Viborg. Paa-faldende er endvidere Salling Syssels Sammensætning af Mors, der geografisk og sprog-

ligt snarere kunde synes at høre til Tysyssel, som paa den Maade ogsaa vilde blive mere afrundet, dernæst af Salling, hvor Kongeleivet Skive danner det næsten uundgaaelige Bindeled med Syslets tredie Bestanddel, Fjends Herred, som til Gengæld efter den geografiske Beliggenhed, ligesom Lysgaard-Hids Herreder synes at burde orienteres mod Viborg.

Og saa virker det unægtelig slaaende, at netop dette Omraade dækkes af en Dialekt, hvis »Maalkærne« ligger lidt syd for Viborg, en af de faa saadanne, som ikke falder sammen med Syslernes centrale Punkter.¹⁾

Desværre er det jo saadan, at man vanskelig kan stedfæste de ældste Tingsteder for Herrederne omkring Viborg, hvoraf alene Lysgaard bærer Navn efter Herredsbyen, men Sønderlyng, Nørlyng og Mejl-som?

Endnu i det 17de Aarhundrede holdtes Nørlyng Herredsting ved Nørgaard i nuværende Viborg Graabrødre Landsogn. — Mon ikke her (trods Kongebud om Flytning af 1605) alligevel er det oprindelige Tingsted? — I modsat Fald synes det mærkeligt, at man har flyttet Tingstedet ind i Vorde Birk, paa den Tid Kapitlets — og mon ikke dette Nør- skulde være det samme som i Nørlyng? Her skal nemlig voves den Hypotese, at dette Navn og dets Pendant, Sønderlyng, muligt er en Erindring om den i tidligere Tid saa omspurgte Dannerlyng. Disse Herreder skulde i saa Tilfælde oprindeligt være knyttede til og have Navn af Gaarde eller Byer i dennes umiddelbare Nærhed, muligt begge paa

¹⁾ Se Svend Aakjær: Tingsted og Maalkærne, Frem A I (1925) S. 571-575, smlgn. Vore Folkemaals Oprindelse, sstds. S. 763-767. Maalkærne defineres som et større eller mindre Kærne-omraade i et Dialektomraade, en Sprogkreds, hvor dennes Maal tales helt rent og purt og besidder alle Kredsens Maalejendommeligheder (S. 573).

eller ind til Viborg Bys Marker, et i ældre Tid for en stor Del lynggroet, og et ganske betydeligt Areal, i Forhold til andre Købstadjorder.

I Navnet Middelsom, Middelsholm, Herred vil man almindeligt finde en Hentydning til Herredets landskabelige Form, Placeringen paa en »Holm«, afgrænset af større Vandløb, altsaa en Betegnelse for hele Territoriet — en i det mindste sjældent forekommende Maade at navngive Herreder paa, og det skal da paa-peges, at i den Ende af Herredet, som ligger henimod Viborg og Almind, ligger Middelhede Gaard paa en mindre »Holm« — det vilde unægtelig passe bedre, om man her fandt den ældste Herredsby i Distriktet, saaledes at Omgivelserne af Kongelevet Viborg og den derværende »Maalkærne« fik samme Præg som andetsteds, hvor Sammenfald af disse Omstændigheder og dertil Herredstingene kendes.

Hvilket saaledes skulde pege hen imod en Tid, da Jyllands Hovedstad Viborg var Centrum i et midtjysk administrativt Omraade, hvad Karakter dette nu kan have haft.

Ogsaa i et andet Tilfælde, hvor Kongelevet ikke har Tilknytning til noget Sysseiting, findes til Gengæld en Maalkærne, nemlig hvor Stensmark ligger yderst mod Øst paa Grænsen af Sønder og Nørre Herreder Dyrs, og dette Sted omtrent maa i hvert Fald opfattes som det gamle Centrum for de nævnte to store Herreder, kaldt efter det ældre Navn for Kolindsund, Dyrsø.

Alt i alt kan der saaledes konstateres Sammenfald mellem Maalkærne og Sysseiting og mellem Sysseiting og Kongelev, og uden om disse ældre Administrations-Centra grupperes Herredstingene i nærmest mulig Tilknytning — tilsammen uimodsigelige Vidnesbyrd om Herredsinddelingens direkte Afhængighed af

Datidens Centralstyre. Og dette nære Afhængighedsforhold vedblev at bestaa gennem Tiderne, saalænge Institutionen overhovedet spillede nogen Rolle, selvom der endnu langt fra i alle Enkeltheder kan gøres Rede for de forskellige Sider af det; — saaledes er det ikke klarlagt i hvilket Forhold Herredet og dets Befolkning i Almindelighed stod til den middelalderlige sømilitære Skipen-Inddeling eller Ledingen. Sandsynligvis vil den endnu ikke foretagne Undersøgelse af de jordegne Bønders, de saakaldte Ledingsbønders Stilling i senere Tid, set i Forbindelse med de spredte Oplysninger fra ældre Tider, kunne kaste Lys paa dette Punkt, ligesom Spørgsmaalet om Adelens Rostjeneste, der velsagtens ogsaa hænger sammen hermed, hidtil venter paa at blive taget op.

Givet er det imidlertid, at Kronens jordegne Bøndergaard i den kendte Periode, det 15-16de Aarhundrede, var i afgjort Overtal mellem de Ejendomme, som før Reformationen og Inddragningen af Kirkegodset i de respektive Herreder laa til Kronen, i enkelte var der udelukkende saadanne — til Gengæld derimod adskillige Steder Smaalen, af vekslende Størrelse, et Sogn eller en By, som tilhørte Kronen, men altsaa ikke fulgte Herredet, eller det større Len, hvorunder flere Herreder laa.

Disse jordegne Bønder, Selvejerbønder, Skattebønder, eller hvad de nu kaldtes, stod jo i et lignende Forhold til Kronen som Købstadborgerne, navnlig saaledes, at de paa samme Maade som disse kunde afhænde deres Ejendomme eller lade dem gaa i Arv, Arvebønder kaldes de ogsaa i et enkelt Tilfælde, men de var i hvert Fald i yngre Tid bundne til kun at kunne afhænde deres Gaarde til ligestillede, saaledes

at de ikke unddroges Kronen som skattefrit Adelsgoods eller gejstlig Ejendom.

Og paa samme Maade som Købstæderne, og forresten ogsaa i visse Tilfælde Birkerne var delt i Fjerdinger, var ogsaa Herredsbønderne lagt i Læg, dog ikke paa den regulære Maade, som Jyske Lov synes at forudsætte, mange var delt i Tredinger, andre i Ottinger eller Settinger, og selvom der fandtes fjerdingsdelte Herreder¹⁾, saa var Fjerdingerne ikke altid 4 i Tallet, dog at dette vel nok fra Begyndelsen har været Tilfældet²⁾, og disse Fjerdinger, eller hvorledes Ordningen var, udgjorde ikke territoriale Enheder i den Forstand, at hele det paagældende Distrikt var i Kronens Eje, men de jordegne Bondeejendomme var fordelt udover det — kun ganske enkeltvis forekommer Betegnelsen Fjerdings, tillige dækkende et afgrænset Omraade, et Enemærke paa én Ejers Hænder, og i saa Tilfælde ikke Kronens³⁾.

De jordegne Bønder var i særlig Grad forpligtede og berettigede til at medvirke ved forskellige Retshandeler paa Herredstinget, blandt dem udtoges det staaende Nævn, Sandemændene, og i flere Tilfælde det for hvert enkelt Tilfælde udmeldte.

Og det var jo som Retskredse de enkelte Herreder længst spillede en Rolle i den verdslige Administration; Herredstingene, saamange som der var i Valdemar Sejrs Tid og lidt flere til, var de ordinære Under-

¹⁾ Tredingsinddelingen fandtes i Elbo, og tildels i Brusk Herreder i Koldinghus Len, Jb. 1573, samt i Sabro Herred, Skanderborg L. og Ning H. Aarhus og Aakjær L. Settinger kendes fra Stevns Herred, Ottinger fra Gønge Herred i Skaane; Fleskum H. (Aalborghus L.) var delt i 7 Ko-Læg. Fjerdingsdelte var i Jylland bl. a. Hanherred og Galten Herred.

²⁾ Dette Fænomen kan iagttages i de ældre Jordebøger for Nyborg L. (Vinding H.).

³⁾ Se nedenf. under Ring Kl., jf. ogsaa Brytherups Fjerdings, Rep. 1320 ²³/₈.

retter, det almindelige Værneting for alle Beboerne i Herrederne, indtil Reduktionen i 1688.

De var alle undergivet Kongens og Kronens Højhedsret, i Skaane kaldtes Herredstinget ligefrem Kongens Ting¹⁾, og Herredsfogden sad udi Kgl. Majestæts Sted — for at forhjælpe hver til Lov og Ret, og kun i ét enkelt Tilfælde i sen Tid overdroges denne Højhedsret formelt til en Privatmand, en adelig Herremand²⁾).

Denne nære Tilknytning til Kongemagten gav sig som nævnt ogsaa Udslag med Hensyn til selve Tingstederne, ikke alene derved, at de fra først af laa paa Kronens Ejendomme, men saaledes at de gennem Tiderne skiftede Plads, navnlig naar disse Ejendomme gik ud af Kronens Værge.

Og da de mange Omlægninger af Krongodset, de store Arronderinger, netop fandt Sted i den Periode, fra hvilken der er overleveret Paabud og hyppige Paabud om Herredstingenes Flytning, da der handledes frem og tilbage mellem Kronen og Adelen, saa er det ikke mærkeligt, at det almindelige Indtryk bliver, at Herredstingstederne ikke betragtedes med særlig Veneration, men flyttedes hid og did over Distrikterne.

Det skal imidlertid ikke benægtes, at i visse Tilfælde har et Herredsting hævdet Pladsen, der hvor det først blev lagt, til Trods for, at denne længst var i Privateje, men Hovedreglen maa dog være, at Tingene flyttedes, hvis Kronens Grund gik over paa Adels Hænder — enten det nu skete paa Initiativ fra Kro-

¹⁾ Schlyter: Skaanelagen S. 414, jf. ogsaa Tillæg XIII til Skaanske Lov, Danmarks gl. Landskabslove. Kolderup R.: Gl. danske Domme III. S. 328 f.

²⁾ Lø Herred i Sønderjylland, se nedenf., jf. dog ogsaa Pantsættelsen af Riseby H. i Svansen, Jensen: Kirchl. Statistik (4) S. 1372.

nens Side eller efter Klagemaal fra de vedkommende Lodsejere — talrige af de Besværinger, som indgik, at Tinget laa vedkommende Klagere til Trængsel og Skade paa deres Ejendom, maa naturligt ses paa denne Baggrund.

I andre Tilfælde forordnedes Flytningen af Hensyn til Lensmanden eller rettere hans Fuldmægtige, saaledes at de ny Tingsteder kom til at ligge nærmere Lokaladministrationens Sæde, det kongelige Slot — og af samme Aarsag ændredes somme Tider Tingdagen, der ellers i højere Grad end Tingene selv hævdede ældre Tradition, men Tiden kunde jo heller ikke saa godt gøres til Genstand for Omsætning.¹⁾

Ofte skete der dog en ny Flytning paa Grund af de skete Ændringer, hvilket saa kunde give Anledning til Genoptagelse af det gamle Sted, nogen vidtløftig Historie var det jo ikke, rent arbejdsmæssigt taget, at ændre Tingets Plads. Hertug Hans »tog de gamle Tingstokke (i Tyrstrup Herred) og satte dem ved Aller Kirke« — dermed var det gjort.²⁾

Men forøvrigt er den eneste nogenlunde samtidige Beskrivelse af et saadant gammeldags Tingsted, nemlig Thestrups, citeret indtil Trivialitet, saa Udseendet og Indretningen forudsættes her bekendt.³⁾ Samtidige Afbildninger eksisterer næppe fra noget Herredsting, maaske bortset fra den noget skematiske paa Sognepræstens Rids fra 1638, hvor vel Firkanten er Stokkene og Prikken i Midten Tyvsstenen.⁴⁾ Fra Vestervig Birketing er der vel en Tegning hos Resen, men dette Domsted laa jo umiddelbart ind til Bygningerne paa

¹⁾ Jf. i det hele Hans Knudsen i Jyske Samlinger, 4. III S. 353 ff., samt nedenfor ved de enkelte Herreder.

²⁾ Vejle Amts hist. Aarbøger 1927, S. 149.

³⁾ Se f. Ex. Chr. Christensen i Jyske Samlinger 4. II. S. 309 ff.

⁴⁾ Vesterherreds Ting i Outrup Sogn, DSaml. 2. IV S. 97.

Klostret, som forresten oftere Birketingene holdtes paa selve vedkommende Herregaard — Herredstingene derimod mest i det fri, ofte, men maaske mere i yngre Tid paa de øde Heder, ved de gamle Gravhøje. Andre Steder laa Tingstedet dog ind til Bebyggelsen, hvis ikke midt i denne; og navnlig hvor Stedet synes hævet fra dengang, Herredet fik Navn efter det. He Kirke laa in Centro Hinge Herred og havde ved Siden Hing Herreds Ting, Herredsarkivet var i andet Stokværk i Taarnet; i enkelte Tilfælde, vel indenfor gammelt jysk Retsomraade, dog ikke i selve Jylland, men paa Taasinge stod Herredstinget paa selve det kgl. Slot — i Forborgen for Kærstrup,¹⁾ og i Sønderjylland sad Drosten Ret med Lø Herreds Indbyggere i Løgum Klosterport.²⁾

Primitivt var Sceneriet ellers i alle Tilfælde, saa længe de gamle Herreder bestod som enkelte Retskredse, selvom der med Tiden indførtes visse Forbedringer, et Bord til at skrive ved, i enkelte Tilfælde ogsaa et Tingskjul og endelig af og til Tinghuse.

Der blev aabenbart bygget enkelte Domhuse efter Kristiern II's Paabud,³⁾ og maaske stammer andre, som stod i senere Tid, ogsaa fra dengang, eller de har afløst saadanne. Almindelige blev de dog først efter Omordningen 1688, efter hvilken de enkelte Herreder i Almindelighed ikke længere udgjorde særlige Retskredse, men oftest lagdes to og to, i Tilfælde flere til samme Ting, en Ordning, der i det hele og store er bevaret i Dag, blot at navnlig Købstæderne, før selvstændige Retskredse og ligeledes Birkerne, er indgaaet i Systemet.

¹⁾ Rep. 1454 7/3.

²⁾ Rep. 1348 8/9, jf. Scriptores VIII, S. 146.

³⁾ Skadst Herred: O. Nielsen: Gamle jyske Tingsvidner, Indledn S. II's Raadhus 1522; Nørvangs Herred (jf. nedenf.).

Den Forestilling, hvormed denne Omlægning paabegyndtes,¹⁾ lagde navnlig Vægt paa de Besparelser, som Sammenlægningen af de smaa Retskredse vilde medføre, navnlig med Hensyn til Lønningerne af Retsbetjentene, Herreds- og Birkefogder, og -skrivere.

Ved de allerfleste Ting var der dengang ansat saadanne, fastlønnede, almindeligt med kgl. Bestalling, men denne Ensartethed var et ret nyt Fænomen,²⁾ saa vel som at selve Embederne nu betegnede Slutpunkterne i en længere Udvikling, til Trods for, at det i alt væsentligt var de samme Arealer, som dannede Herrederne i 1687, som dengang de sidste opstod — og selv om det retslige Ceremoniel i overordentlig mange Henseender var det samme.

Og omfattede Jurisdiktionerne formelt de samme Personer som i ældre Tid, nemlig de indenfor Herredsgrænsen bosatte, eller Lodsejerne sammesteds, forsaavidt angik Retshandeler vedrørende deres faste Ejendomme, saa var Kredsen, som samledes paa Herredstinget, ikke længere den samme som før i Tiden.

Dengang var der ofte almindeligt Fremmøde paa Tinget af Riddere og Svende, Bønder og Bokarle samt menige Herreds Almue,³⁾ foruden Kredsens gejstlige⁴⁾ medvirkende ved Rettens Handlinger, derunder Udstedelsen af de skriftlige Tilkendegivelser — En lang Række Segl, deriblandt mange adelige og gejstlige, kan være underhængt de ældre Vidnesakter, i yngre Tid

¹⁾ Indlæg til Sjællandske Tegnelse 1686 ¹⁵/₈ Nr. 217.

²⁾ Jf. Hans Knudsen i Jyske Saml. 4. III S. 373 ff.

³⁾ Se 1459 ⁵/₈, jf. 1358 ²⁴/₄ (Tota communitas in H. H.).

⁴⁾ Almindeligst er de ældre Tingsvidner, deribl. ogsaa det sikkert ældste bevarede 1295 ¹/₂ (Script. VI S. 450), udstedt af navnlig gejstlige, men dette er selvf. ikke noget Vidnesbyrd om, at disse har været i Overtal paa Tinget, ikke mindst fordi de ældre Vidnebreve sandsynligvis ikke er udfærdiget paa Tinge og ikke som de yngre i egl. Forstand er officielle Dokumenter.

er det kendt nok, hvorledes de skriftlige Tingsvidner almindeligt udstedtes af Herredsfogden, Tingholderen, eller hvad han nu kan kaldes, gerne medbeseglet af et Par enkelte andre Bønder, deriblandt ofte Skriveren, men aldrig fornemme Personer. Det var endda med Tiden blevet saaledes, at disse ikke mere mødte paa Tinge, men holdt sig hjemme og kun sendte deres Fuldmægtige.

Ikke fordi de altid havde foregaaet de ufri Tingfolk med det bedste Exempel, det var paa Jerlev Herreds Herreds Ting Hartvig Limbek dræbte Albrecht Rytter, et af de mange Exempler paa adeliges voldsomme Opførsel paa Herredstinget,¹⁾ ja, to fynske Adelsmænd veg ikke tilbage for at overfalde Herredsfogden, som dog sad i Kgl. Majestæts Sted, men rykkede ham i hans Skæg, saa det gik af, slog ham omkuld paa Tingstokken og skød endelig paa denne Kongens Stedfortræder,²⁾ men det var Kongens Lensmand i Han Herred, den Mand, hvem det ikke i sidste Række paahvilede at overvaage Retsordenens Opretholdelse, som sagde til en adelig Foged, at vilde han have noget Ærinde paa Herremændens Vegne, saa skulde han have dem udenfor Tingstokkene i Heden og ej paa Tinget.³⁾

Endnu ned i det 17de Aarhundrede kom Herremændene dog stadigvæk til Tinge, enten som Lensmænd i Kronens Ærinde eller deres eget.

Selv saa fremtrædende Personligheder som Jørgen Rosenkrantz røgtede personligt sine Forretninger ved

¹⁾ Ældste Arkivreg. I S. 92.

²⁾ Kolderup-Rosenvinge: Gl. dske. Domme III. S. 329.

³⁾ Rep. 1466 ²/₈, jf. ogsaa Kristiern II's Lensmand, Rasmus Klementsén, som „rendte ind i . . Vester Herred i Harnisk og med spændte Armbrøst til samme Herreds Ting“. Allen: Aktstykker, S. 21.

Lisbjerg Ting,¹⁾ og Eske Brok gjorde adskillige Tingrejser i det ene Aar 1604, fulgt til Stedet af Ligemænd og mødte Ligemænd der.²⁾

Men Danske Lov 1—13—4 fastsætter særlige Regler for Vidneafhøring af fornemme Folk, som ikke plejer at søge Ting, Lighed for Loven opretholdtes ved dette Paabud ikke engang formelt.

Den fornemste Person paa Herredstinget var saa paa denne Tid i Almindelighed den mere underordnede kongelige Embedsmand, den bondefødte Herredsfoged, maaske i visse Tilfælde gjort Rangen stridig af en anden Offentlighedens Repræsentant, Lensmandens Fuldmægtig, Delefogden (Ridefogden). Og saa gør der sig det ejendommelige Forhold gældende, at begge disse Stillinger saa at sige var udgaaet fra en og den samme, som de jo dannede Udtryk for to Sider af Statsmagten, den dømmende og den udøvende.

Endnu saa sent som i Slutningen af det 16de Aarhundrede fandtes der ikke Delefogder i Haderslevhus Amt, men Herredsfogden varetog de Hverv, som i Kongeriget røgtes af disse, fortrinsvis Inddrivelsen af de kgl. Skatter — og i paakommende Tilfælde veg Herredsfogden Sædet til Fordel for en i dette enkelte Anliggende beskikket Sættedommer. Et uheldigt Forhold, som paabødes ophævet, men ogsaa i Kongeriget kunde det i en endnu senere Tid ske, at denne ældre Tidernes Tilstand realiseredes paany, dog vel kun for enkelte Sagers Vedkommende.

For Udviklingen af Herredsfogedembedet er der andetsteds gjort Rede;³⁾ her skal kun Hovedlinjerne

¹⁾ Falk Gøje skriver til J. R.: at eftersom vore Ord vare ved Lisbjerg Herredsting, nu i Tirsdags den Tid, vi skiltes ad.

²⁾ Kalendertegn. i DSaml. 2. II. S. 278.

³⁾ Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning, S. 249 ff., hvor nærmest Materialet fremlægges. Mere instruktive er Hans

trækkes op. Hans Virksomhed kendes ikke fra de ældste Herredstingsakter, der i det hele taget i Almindelighed forekommer udstedte paa Kirkens Initiativ og ved dens Mænd, Tingforsamlingerne i det hele under Ledelse af Herredets bedste Mænd.

Fra meget gammel Tid havde Kongen dog sin Ombudsmand i Herredet, *exactor regis*, der dels varetog Kongens Interesser, navnlig de fiskale, dels og ogsaa i Sammenhæng dermed, deltog i Ledelsen af Herredstingets Forhandlinger. Ham var det, som siden kaldtes Foged, ja ligefrem Herredsfoged: *advocatus provincie*,¹⁾ og senere igen Lensmand eller Embedsmand; allerede den ældste kendte Haandfæstning, Kristoffer II's 1320, fastslog hans Pligt til at beskikke en Fuld-mægtig, en vederhæftig Bonde, for sig og denne Stilling er det, som siden varetoges af henholdsvis Delefogder (Ridefogder) og Herredsfogder, idet disse sidste dog kaldtes med flere Navne, som nærmere angav deres egl. Hverv at lede Herredstinget paa Kongens Vegne.

Betegnelsen Foged for dette Embede forekommer først paa fynsk Grund, allerede saa tidligt som 1329,²⁾ men navnlig i Slutningen af det samme Aarhundrede. Allerede Kristiern I's Forordning for Nørrejylland fastslaar dog den almindelige Tilstedeværelse af saadanne ogsaa i Hovedlandet og dermed deres Hverv:

Knudsens før citerede Artikel (Gamle jyske Tingsteder og Retsdage, Jyske Saml. 4. III., S. 351 ff) samt P. J. Jørgensens i Salmonsens Lexikon.

¹⁾ Rep. 1392 ⁸/₇.

²⁾ *Advocatus Norvæhæræth Jælingsysel* 1323 ¹⁶/₈ (Suhm. Hist. af Danmark XII S. 358) maa vist nærmest opfattes som Lensmanden i dette Herred, som helt til Reformationen udgjorde en særlig Forlening. Saaledes dog næppe *Advoc.* i Odense H. 1329 ⁶/₈, saa lidt som de fynske Tingsvidner 1372 ²²/₇, 1387 ⁶/₃ (dog vist en adelig Foged), 1389 ⁵/₄, 1390 ¹⁰/₁₁, 1391 ⁶/₇, 1394 ³⁰/₉ etc.

Fogder de skulle ej gøre andet med Vor Vilje end sige Dom og holde Ting retfærdige, idet det imidlertid maa være yderst tvivlsomt om den brugte Udtryksmaade hjemler dem nogen Domsret i moderne Forstand, men om ikke deres Forretninger fremdeles var begrænsede til Ledelsen af Forhandlingerne paa Tinget, medens den egl. Domsmagt stadigvæk tilkom Tingforsamlingen selv, som den ytrede sig ved de respektive Nævn, faste som Sandemændene eller opnævnte i de særlige Tilfælde.

Gennem Tiderne ændredes dette Forhold vel noget, uden det dog med fuld Ret kan hævdes, at Fogden i det 16de Aarhundrede var i den fulde Besiddelse af Domsmagten, naar undtages visse særlige Tilfælde. Dette ialfald kun, forsaavidt man gør sig klart, at disse særlige Tilfælde synes at have udgjort Flertallet af Tingets Handlinger, idet jo foruden Sandemænd og Ransnævninger, for at nævne de mest anvendte Dommerudvalg, tillige Høringsdele eller Fordelingen, Lovsøgningen, hvad den nu kaldtes, spillede en meget stor Rolle og muligt var den overhovedet mest anvendte.

Danske Lov endelig bibeholdt vel ikke andre Nævn end Sandemændene og skønt den ikke indlader sig paa nærmere at specificere Herredsdommernes Opgaver, var den overvejende Del af Domsmagten vel endelig nu overgaaet til Indehaverne af dette kongelige Embede.

Men det vil forstaas, at der var stor social Forskel paa den adelige Herredsfoged i det 14de Aarhundrede og den bondefødte Dommer i det 17de, navnlig i de Tilfælde, hvor den sidste var en arm Indsidder.

Danske Lov havde vel fastlagt Herredsfogeds og

Skrivers Lønning, en Gaard paa en halv Snæs Tønder Hartkorn til den første, og en paa ca. 6 til den sidste, men disse Satser var bestemt allerede ved Kristian IVs store Reces 1643, uden at de alle Steder var bragt i Anvendelse endnu 1687, hvilket imidlertid ikke kunde hindre Rentekammerets Embedsmænd i at forestille Kongen, hvormeget der vilde spares, hvis man forenede flere Embeder under eet, navnlig fordi de kongelige Birkefogder ogsaa ved Loven var tillagt samme Løn, selvom de fungerede i langt mindre Distrikter, og disse mindre Retskredse var ganske unødvendige.¹⁾ Og dette kunde egentlig ikke bestrides, men forøvrigt er Birkerne jo endnu ikke her gjort til Genstand for Omtale.

Om Oprindelsen til disse Retskredse, og Grunden til deres »Udskillelse« fra Herredet, er der fremsat forskellige Teorier, idet man snart har villet udlede den fra de vedkommende Retskredse isolerede Beliggenhed, dels til en Overførsel af den strengere Købstadsretspleje paa Omraaderne nærmest Byerne.

Her vil ikke i Enkeltheder kunne udredes det virkelige Forhold, kun saameget skal siges, at den rette Forstaaelse hænger sammen med den ændrede Opfattelse af de danske Samfundsforhold i Middelalderen og endnu længere tilbage, som i den senere Tid er begyndt at trænge frem og endelig skal der her i al Korthed gives visse Kriterier.²⁾ Idet der først gøres op-

¹⁾ — hvor det ikke er visse Insuler, som er under et Birk (ellers) kan (de andre) fordeles til næstliggende Herredsting. Hvor vidtløftige greve- eller friherrelige Birker ere udi Herrederne, saa bliver det øvrige saa uanseligt at ingen Betjente kan have Føden deraf. (Ovennævnte Indlæg til Sjæll. Tegn. 1686 Nr. 217.)

²⁾ De følgende Bemærkninger støtter sig til Forf.s endnu utrykte Afhandling om Birkerne og deres Oprindelse, idet der iøvrigt henvises til det nedenf. ved Behandlingen af de enkelte Birker fremlagte Materiale.

mærksom paa, at de ældre Birker alle er af samme Oprindelse eller Art, det være sig adelige eller gejstlige eller kongelige, hvoriblandt de saa tit fremhævede »Bondebirker«, samt Købstadbirkerne.¹⁾

Et Birk var altid et afsluttet Omraade, begrænset af visse fastliggende Skel i Lighed med Herredet, men i Modsætning til dette var samtlige Beboere i Birket i enhver Henseende undergivne én Herre, det være sig Krone, Kirke eller en adelig Herremand.

Birkets Centrum var Herregaarden eller Sædegaarden, eventuelt Ladegaarden, hvortil i ældre Tid alle, i yngre Tid maaske kun en Del af Birkemændene var Træl- og Hovbønderne, Birket udgjorde altsaa fra først af en driftsmæssig Enhed.

Til dette Centrum var Birketinget knyttet, og Højhedsretten over det havde altsaa vedkommende Herre, til hvilken Kategori han nu kunde høre.

Betegnende for Birket var navnlig de Bøder for Fredsbrud indenfor dets Omraade, dets Enemærke eller Fang, de saakaldte Voldsbøder, 40 Marks Bøder, identiske med de tilsvarende for Brud paa Freden i Købstæderne og paa Herregaardene eller de kongelige Slotte.

Det kan maaske være et Spørgsmaal, om Birketinget fra de ældste Tider dannede et fuldstændigt Vær-

¹⁾ Egl. burde disse siste ogsaa nedenf. enkeltvis være gjort til Genstand for mere indgaaende Omtale, men da Landsdommernes Betænkning kun beskæftiger sig med Landjurisdictionerne, er dette ikke sket, uden i de Tilfælde, hvor en Købstad oprindelig udgjorde en Del af et af de omtalte „Landbirker“ (Sæby, Aalborg, Løgstør, Nibe, Skive, Mariager, Ebeltoft, Vejle, Skanderborg). Samtlige Købstæder har vel gennemløbet en nogenlunde parallel Udvikling, og bl. de resp. Borgerskaber tilstaaede Særrettigheder er i de fleste Tilfælde ogsaa Birkeretten, selvom dette ikke altid siges med rene Ord (jf. Randers By Priv. 1311) — og endelig kan i meget gamle Bysamfund som t. Ex. Viborg Tilstandene synes noget specielle, dog at de alligevel har formet sig efter de samme Linjer.

neting, som det i senere Tid kaldtes — for Birkets Beboere, men i de yngre Privilegier fastslaas dette udtrykkeligt.

Birkerettigheden kunde dels være hævdet af Arild, dels som saadan være meddelt kgl. Bekræftelse, noget, som dog i flere Tilfælde først skete ved de Bestallinger, som konfirmeredes for Birke-Retsbetjentene ca. 1690, og den kunde endelig skyldes kgl. Bevilling, — saadanne kendes for adelige Birker saa langt tilbage som Midten af det 15de Aarhundrede.

Det tør vel anses for givet, at ældre, kongelige Privilegier til Bispestole og Klostre og andre gejstlige Institutioner i vid Udstrækning har hjemlet disse det man senere kaldte Birkeret, selvom de ikke anvender denne Terminologi før sent i det 15de Aarhundrede. Og muligt er der altsaa sket en Udvikling, som maaske kan klarlægges ved at sammenligne Erik Glippings Privilegium til Ø Kloster med Frederik II's Skøde paa Gaunø.¹⁾

Rimeligvis har der ikke i Middelalderen existeret nogen teoretisk Definition af Birkerettigheden og dens Indhold, lokale Sædvaner og Forskelle har ogsaa gjort sig gældende, men i det 15de Aarhundrede begyndtes Regeringens Bestræbelser for at skabe Ensartethed paa Retsplejens Omraade i de forskellige Dele af Landet, og flere gejstlige Stiftelser meddeltes udtrykkelig Birkeret. Det er ligeledes betegnende, at Oplysninger

¹⁾ Ved det første bestemmes, at Ø Klosters Tjenere (villici coloni & inquilini) kun skal tiltales ved deres eget Ting (Placitum proprium infra ipsam silvam quam inhabitant) for de Forbrydelser, de indbyrdes maatte begaa (Jyske Saml. 2. III S. 26 ff., jf. Pontopp. Annales I S. 751); ved Skødet paa Gaunø til Hans Johansen bevilgedes det, at Bønderne paa G. fremdeles maatte have deres eget Retterting paa Øen, hvor de skulde tiltales saavel for de Forseelser, de indbyrdes maatte begaa, som for dem de begik imod andre. (KrSk. I., S. 276, jf. Besigtelse til dette Mageskifte.)

om, hvori denne egentlig bestod, og navnlig, hvorledes den udøvedes, ikke synes almenkendte. Saaledes da Kong Hans havde bevilget, at Esrom Klosters vidtstrakte, samlede Godser i Nordsjælland maatte udgøre en Privat-Jurisdiktion, saa søgte Abbeden Oplysninger helt ovre i Himmerland, hvor Aale Birketing fra gammel Tid laa til Vidskøl Kloster, og hans Fuldmægtig »spurgte sig derfor i Rette inden 4 Tingstokke for en menige betydendes Tingdom, hvorledes de pleje eller have af gammel Sædvane holdt, brugt og forfulgt deres Birkeret. Da svarede dertil menige Almue og Tingmænd, der da til Tings vare, at de have baade hørt og spurgt i ret Guds Sandhed af deres gamle Forældre og selv ere vel vitterligt, at naar som Vold sker her udi Birk, da forfølges det saa« — og Abbedens Sendebud erholdt i Tingsvidnes Form en nøjagtig Vejledning i denne bestemte Procesmaade. — Oplysninger, som til sin Tid Abbeden i Holme Kloster paa Fyn drog sin Nytte af, og som endelig synes erhvervet ogsaa af Sorø Kloster¹⁾.

Manglede ældre Tider helt en fælles Lovgivning for Birkerne, saa var en saadan tilvejebragt ved Kristian IV's Birkeret, som dog i alt væsentligt kun kodificerede gammel Sædvaneret, saaledes ogsaa hjemlede den større Straf for Fredsbrud (dette Begreb i meget vid Forstand) i disse Retskredse, og videre indrømmede, at Birkeretten kunde være hævdet af Arild uden nogen kongelig Meddelelse laa til Grund, men iøvrigt i flere Tilfælde, navnlig hvad de processuelle Regler, Udmeldelsen af de dømmende Nævn og deres Sammen-

¹⁾ Rep. 1500 ^{21/8}. Den indeholdte Procesanvisning forekommer næsten Ord til andet i Lovhaandskrift Thott 1991, 4to fra c. 1600 m. Overskr.: Saaledes forfølges Vold i Birk, og for Begyndelsens Vedkommen tillige i Lovhaandskr. Oslo 31, 4to.

sætning og videre, ikke udformede nøjere Regler paa Grund af Landenes afvigende Sædvane.

I 1688 var Indretningen af de kgl. Birketing og deres Embedsmandstand dog saa nogenlunde ensartet med Herredstingenes; Birkefogdens Stilling kan til en vis Grad siges at have gennemløbet samme Stadier som hans Kollegas paa Herredstinget, Tilstedeværelsen af denne Embedsmand forudsættes ikke i de ældste Birkebreve.

Kristiern I's Birkebrev til Lave Brok paa Gammel Estrup lød paa fri Birketing og Birkeret over alle de Gaarde og Gods, han havde i Værge i Faxinge og Auning Sogne liggendes med alle deres Marker og Tilliggelse, som inden de Markeskel liggendes var, og alle de Vordnede og Tjenere, han og hans Arvinger udi for. ne Gaarde og Gods udi for. ne tvende Sogne havende vorde til evig Tid i alle Maader og med alle Artikler og Friheder som andre Vore Birke og Birketing i Jylland friest ere —.

Men mere vidtløftig og tillige instruktiv er Typen paa et Birkebrev fra det 16de-17de Aarhundrede som den findes i Bjørn Kaas' Privilegium paa Højslev Birk, han maatte — bruge og beholde saadan Birkeret og Rettighed udi Højslev Sogn udi Fjends Herred udi Vort Land Nørrejylland liggendes paa alt det Gods, han derudi Sognet nu haver og herefter bekommes vorder, som friest bruges og holdes udi noget Birk paa Landet her udi Vort Rige Danmark. Dog saa at for. ne B. K. og hans Arvinger som samme Birk udi Værge haver, skulle holde der et Birketing og en Birkefoged, som alle Tider skal hjælpe hver Mand Lov og Ret, som derudi Birket nogle haver til at tale—. Med slig Birkeret Frihed og Rettighed eftersom forskrevet staar og de Bønder og Tjenere som paa fornævnte

Gods boer at holde forn. Højslev Birketing for deres rette Værneting og der søge deres Ret —.

Birkerettighed meddeltes igennem hele det 16 og 17de Aarhundrede, men det blev dog aldrig nogen almindelig adelig Forrettighed, saalidt som den Adelen ved Kristian III's Haandfæstning i Almindelighed tilsatte Hals- og Haandsret kunde udøves andre Steder end ved de offentlige Herredsting, Kongens Ting, og selv ved Birketingene var Herremanden i det mindste formelt ikke selv Dommer, saalidt som forøvrigt Kongen, hverken paa Herreds- eller Birketing, eller i det hele taget.

Med Enevoldsmagtens Indførelse skulde man ventet en Indskrænkning af den privat-jurisdiktionelle Retspleje, men for det første bekræftedes Adelen eventuelle Rettigheder, enten de nu stammede fra Hævd eller Bevilling ved de denne Stand meddelte Privilegier. Og endelig opstod der tværtimod ingen Formindskelse af de private Retskredses Tal, disse øgedes baade talmæssigt og navnlig kvantitativt, ved de Greverne og Friherrerne tilstaaede Forrettigheder.

Først under Enevælden opstod jo de vidtstrakte, sammenhængende Storgodser i Danmark paa enkelte Herremænds Hænder, og dermed de udstrakte private Birker, idet Birkerettigheden, dels ved de almindelige Privilegier, dels ved de specielle i Anledning af vedkommende Lens Erektion, hjemledes Greven eller Baronon over adskillige Sognes Beboere, »h v o d e o g t i l h ø r e«.

Men almindeligvis var Greverne og Baronerne jo de største Lodsejere, naar de da ikke ejede hele Grunden i de deres Len underlagte Sogne.

Indtil 1688 bestod samtidig med disse private Birker et Antal kongelige, enten de saa var forhenværende

gejstlige Privat-Jurisdiktioner, af hvilke dog talrige var overgaaet til Adelen, eller de fra gammel Tid havde hørt til et kongeligt Slot eller Ladegaard, hvortil Bønderne deri var Ugedagstjenere.

Det var Opretholdelsen af denne Kategori som Rentekammerets Embedsmænd betegnede som ganske unyttig, kun en Post paa Udgiftsbudgettet.

Og efter Forestillingen udgik der noget senere Ordre til samtlige Landsdommere, der befalede disse at indsende Betænkninger vedrørende den nærmere Ordning af den paatænkte Sammenlægning, om Pladserne, hvorpaa de ny Tinghuse skulde rejses, samt om Retsbetjentenes Kvalifikationer.

Men Landstingsembetsmændene var jo ikke lokal-kendte alle Vegne, i hvert Fald ikke i Jylland, og de maatte i deres Skøn støtte sig til stedlige Kræfter og derfor var i Begyndelsen af Marts Maaned Herredsfogder og Skrivere fra hele Landet samlet i Viborg til Forhandling vedrørende de første af de stillede Opgaver.

Deres Besvarelse¹⁾ indgav de skriftligt (en enkelt

¹⁾ Adskillige af disse er bevaret, dog paa to forskellige Gemmesteder. En Del ligger i Danske Kancelli, i Pakken, Udtagne Bilag til kgl. Expeditioner, bilagt Landsdommernes Indberetninger; andre var en Overgang i det kgl. Biblioteks Saml. Kall. 58 Fol., i den Periode benyttet af O. Nielsen (jf. Sysselinddelingen S. 54) men er siden kommet tilbage til Rigsarkivet, hvor de nu findes som Indlæg til Jyske Registre ¹³/₃ 1688 Nr. 44, Patentet om Reduktionen. Følgende Fortegnelse følger i Rækkefølge den, som anvendes i Landsdommernes Relation, (naar intet andet bemærkes findes vedk. Aktstykke i Samlingspakken): 1. Horns m. fl. Herreder 2 udaterede Rids, 2. Børglum Herred dat. Viborg 1687 ⁴/₃, 3. Jerslev H. do., 4. Hvetbo do., 5. Kær H. do., 6. Hanherrederne, udat., og do., 7. Overslag ov. Hartk. Thy og Mors, dat. Thisted 1687 ¹³/₃, 8. Hillerslev H., dat. Viborg ⁴/₃ (ad 1688 ¹³/₃), 9. Hundborg H., do. (do.), 10. Hassing H., dat. Viborg ⁵/₃ 1687 (ad 1688 ¹³/₃), 11. Refs H., dat. Viborg ⁴/₃ 1687 (ad 1688 ¹³/₃), 12. „Morslands Beskaffenhed“, dat. Viborg 1687 ⁵/₃ (ad 1688 ¹³/₃), 13. Salling, dat. Vi-

Amtmand sendte forresten sit private Forslag, som dog ikke fulgtes i alle Enkeltheder), og i nogle Tilfælde ledsaget af yderst primitive Rids af Herredet eller Egnen — men Erklæringerne var iøvrigt nogenlunde ens formede, indeholdt ofte en Fortegnelse over Sognene i det paagældende Herred (Herreder), nogle Steder fra opgaves tillige Byernes Størrelse, eller Hartkornet, dernæst Meddelelse om, hvilke Birker, der fandtes paa det omhandlede Distrikt og disses Størrelse, samt endelig i de allerfleste Tilfælde Udtalelser om, hvor det ny Tingsted mest belejligt kunde lægges, samt i desværre ikke slet saa mange Tilfælde Underretning om, hvor Tinget hidtil var holdt. — De sidste Meddelelser nu af allerstørste Værdi, da de flere Steder er den eneste Kilde til Nutidens Viden om de gamle Tingsteders Plads. Men paa de førstnævnte støttede Landsdommerne saagodt som altid deres til sin Tid indgivne Forslag.

Den tredie Del af Landsdommernes Ærinde kunde derimod Retsbetjentene ikke vel røgte, nemlig de ønskede Udtalelser om deres egen Duelighed, bortset fra de Tilfælde, hvor de ved Indgivelsen af deres Forslag søgte samtidig at lægge et godt Ord ind for sig selv.

Fra det fede Salling skrev den gamle Herredsfoged i Hindborg Herred, at der næsten overalt udi forskrevne Sogner (var) ganske fattige, øde og forarmede Folk, langt mere end som nogen skulde ville tro.

»Ellers lever jeg udi den Forhaabning til Eder vel-

borg $\frac{3}{3}$ 1687 (ad 1688 $\frac{13}{3}$), 14. Hindborg H., dat. Hindborg 1687 $\frac{29}{3}$, 15. Fjends H., udat. Rids (ad 1688 $\frac{13}{3}$), 15. Onsild m. fl. H., udat. (ad 1688 $\frac{13}{3}$), 17. do., dat. 1686 $\frac{19}{7}$, 18. Amtmand Lindenovs Relation, dat. (ad 1688 $\frac{13}{3}$), 19. Nørvangs Tørrild, Slavs og Vrads H., dat. Viborg 1686 $\frac{13}{8}$, 20. Tørrildherreds Sogne, udat., 21. Nørre (Horne) H., dat. Viborg 1687 $\frac{4}{3}$, 22. Øster (Horne) H., do., 23. Vester (Horne) H., do., 24. Skadst H., do., 25. Gjørding-Malt H., 1687 $\frac{2}{3}$.

baarne og højvise Hr. Landsdommere at I tager alting udi bedste Mening med mig formedelst at jeg nu ikke selver for Svagheds Skyld kunde komme herop til I gode og fromme Herrer og give Jer nøjagtig Underretning til Eder mundtlig efter Begæring.«

I det hele taget vilde Indberetningen sikkert være blevet noget anderledes, hvis Retsbetjentene selv havde skullet udtale sig om deres Evner, for Landsdommernes Relation tegnede unægtelig et afskrækkende, ja næsten helt trøstesløst Billede af de jydske Retsbetjentes Kvalifikationer paa det Tidspunkt. Har man ofte understreget, hvor daarligt Dommerembederne maatte blive tjent i de private Retskredse, saa stod det ikke bedre til i de offentlige.

Det er strax betegnende, at naar der dog er Tale om at formindske Antallet af Herreder og Birker, at reducere det med mere end Halvdelen, naar der fra godt og vel et Hundrede Retskredse, hvor Tinget de allerfleste Steder var betjent baade af Foged og Skriver, blandt alle de fungerende ikke kunde findes nok, der var egnede til at beklæde de ny Embeder, hvis Karakter var af akkurat samme Art som de nedlagte, men at Landsdommerne kun kunde anbefale en af 25 Fogeder og en Sneg Skrivere til at overtage disse, saaledes at tilsammen mere end 100 Retsbetjente, halvt om halvt af hver Kategori, rentud kasseredes som ganske udygtige, selvom de ikke alle som den Jerslev Herreds foged fik Betegnelsen: en af de udygtigste i Landet — og foruden hans Uforstand havde han ikke det allerringeste til Levnedsmiddel.

Den sidste Anke rettes mod adskillige fattige Indsiddere, og Vederhæftigheden spillede i Datiden en ikke ringe Rolle af Hensyn til de Erstatninger, Dommerne kunde idømmes for deres underkendte Domme

— i Stand til at yde sligt var heller ikke Fogden paa Mols, som »ved Favne Veds Huggelse haver sig tilbragt«, samt desuden »paa sær Maade Retten forvirret«. En anden var vel mere vederhæftig, men hans Oprigtighed desmindre — tilligemed fordrukken og kom oftest drukken til Tinge, hvor han endelig en Gang havde været i Slagsmaal med Skriveren.

Det værste Skudsmaal er vel det, som gives Herredsfogden i Nørlyng Herred, der: »er af mærkelig stor Malice og Vanvittighed, Hvorudover den vederfares bedst Ret hos hannem og andre deslige, som hans Nødtørftighed mest vil ihukomme, han ogsaa skal have tilladt Parterne at gøre Koncept til Domme, han afsiger —.«

Fogden i Nørhald Herred kunde hverken læse eller skrive, og overalt tjente ikke til andet end til at leve som en Bonde, men paa den anden Side anbefaledes Herredsfogden i Framlev Herred paa det bedste, selvom heller ikke han var i Besiddelse af de nævnte Færdigheder, men ikke desto mindre havde kunnet betjene sit Embede upaaklageligt i 20 Aar.

Det var derimod enkeltstaaende Tilfælde, naar i Hads og Nørre Dyrs Herreder baade Fogder og Skrivere anbefaledes til Genantagelse.

I det store og hele fulgtes Landsdommernes Indstilling ved Fastlæggelsen af de nye Retskredse, dog at ikke altid de Personer ansattes, som de havde bragt i Forslag. Og endelig heller intet Paabud udstedtes vedrørende nye Navne paa Retskredsene, hvilket medførte, at Jurisdiktioner almindeligt kaldtes med Dobbelt-Navne, saaledes at begge eller flere indlemmede Distrikter nævntes, som det jo forøvrigt sker i Dag, til Trods for den nu indførte, mere moderne Numerering. For Ordningen indført 1688 er jo saa no-

genlunde den samme som den bestaaende, selvom der er foretaget visse Ændringer, navnlig Indlemmelsen af de grevelige og friherrelige Birker, samt Købstæderne.

Den nye Inddeling anordnedes først ved Bestallinger til de enkelte Retsbetjente, udstedt i Slutningen af Aaret 1687 og Begyndelsen af 1688, i disse beordredes Sammenlægningen, og Pladsen for det nye Tingsted angaves, men 1688, 13de Marts opresumeredes saa det samlede Resultat i Patent vedrørende Herreders og Birkers Sammenlægning udi Jylland.

Og dermed forlod man endelig de gamle Tingsteder, i flere Tilfælde dem, hvor Herredstinget maaske var holdt i 1000 Aar, hvor Traditionen muligt var hævdet fra den Dag Herredstinget dør sattes første Gang. Der gennem Tiderne var betraadt af de mest forskellige Typer fra Middelalderens Konge i Hermelin og Skarlagen til den sidste pjaltede Tyv, som der dømtes til Galge og Gren.

Hvor de kongelige Befalinger var kundgjort af Høvedsmænd, Riddere i Panser og Plade med et betryggende Følge af harniskklædte Svende, men hvor ogsaa oprørske Bondeførere havde splittet det lovlige Ting i Djævelens Navn og oplæst Skipper Klements Breve.

Man flyttede nu indendørs, i de nybyggede Tinghuse, og efterhaanden lagdes de fleste Ting ind til Købstæderne.

Der er ikke bevaret ét Tingsted i Dag, det nøjagtige Sted for et saadant kan næppe nok paapeges. Og det forekommer ikke engang muligt i alle Herreder at finde saa omtrent det Sted, hvor Retten plejedes igennem Aarhundreder. Direkte Udsagn mangler ofte, til Gengæld ligger der i en Del Herreder flere Tinghøje, end der strengt taget synes at være Brug for.

Ploven er vel ogsaa gaaet over adskillige Tingsteder, men her er forøvrigt samlet, hvad man saa omtrent ved i Dag; muligvis vilde en Gennempløjning, ikke i Marken, men af Matrikelskort og Markbøger, kunne bringe mere for Dagen.

II.

Jydske Landsdommeres Betænkning. 1687.

Den findes saavel i Konzept som Original og Genpart i den ovenf. omtalte Samlingspakke og gengives her ordret efter den underskrevne og forseglede men uden egl. Datering forsynede Original. Paa Omslaget af denne staar vel 1686, men efter Forholdets Natur kan Betænkningen, der støtter sig til Herredsemdsmændenes Forslag, ikke være udarbejdet før et godt Stykke inde i Aaret 1687. De i Parentes efter de nævnte Herreder og Birker anbragte Sideangivelser henviser til de Side 224—344 følgende Kommentarer.

Allernaadigste Herre og Arve Konning.

Eftersom vi haver bekommet Eders kongl. Majestæts vores Allernaadigste Arve Herres og Konges naadigste Befaling af Dato Kiøbenhafn d. 15. Juni 1686 om Herredernes og Birkernes Reduction, samt Fogdernes og Skriversnes Dygtighed herudi Jylland, med videre samme Eders kongl. Majestæts Allernaadigste Befaling, saa lydende, indeholder:

Christian den Femte, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, De Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi
² || Oldenborg og Delmenhorst. Vor Naade tilforn, Eftersom vi allernaa. fornemmer at adskillige vores Herreder og Birker bekvemmeligen og mageligen skal kunne under Et samles og af en Herredsfoged og Skriver betjenes. Thi er Vores allernaadigste Villie og Befaling,

at I eder herom med Flid erkyndiger, hvilke af Vores egne Herreder og Birker bedst under eet kunde samles, og til et Herred eller Birk indrettes, og hvor Tinghusene naar to, tre eller flere Herreder og Birker blive samlede, bedst kunde anrettes; Herforuden haver I og Eder om en hver Herreds- eller Birkefogeds og Skrivers Dygtighed og Udygtighed at erkyndige, og sligt i Vores Danske Cancelli til Vores videre allernaadigste Resolution med forderligste indskikke, Dermed sker Vor Villie, befalendes Eder Gud. Skrevet paa vort Slot København d. 15. Juni Anno 1686.

Under Vor Kongl. Haand og Signet

Christian.

Da haver vi efter allerunderdanigste Skyldighed til samme Eders kongl. Majestæts allernaadigste Befalings Efterkommelse, os med største Flid erkyndiget, om de fraliggende Steders Beskaffenhed, saavidt os ³ deraf || haver været u-bekendt og derom med Herredsfogderne og andre vedkommende paa bedste Maader confereret og deraf samt af den Kundskab, vi selv om Landets Beskaffenhed, og fornemmelig om Fogdernes og Skrivers Dygtighed haver haft, allerunderdanigst eragte at Herrederne og Birkerne bekvemmeligst til Eders kongl. Majestæts Tjeneste og Landets bedste, paa efterskrevne Maade at kunne sammenlægges;

1.

Aalborg Stift.

Wen Sysel.

1. **Horns Herred** (S. 226) og **Wenneberg Herred** (S. 226), kan bekvemmeligst sammenlægges og Tinghuset sættes ved Astrup Kirke, som er midt i begge Herrederne, hvor Tinget bedst om Mandagen kan holdes, som det hid til Dags paa begge Steder er holdt.

Af Fogderne som Herrederne til Dato haver betjent er **Jens Nielsen** Byfoged i Hiøring som paa 15 ⁴ Aars || Tid haver været Herredsfoged i Horns Herred, den dygtigste og bedste til disse 2de Herreder at betjene, saasom han formedelst hans Skikkelighed, Ve-

derhæftighed og gode Forstand, noksom m e r i t e r e r dertil at befordres, om det Eders Kongl. Maj. saaledes i Naade maa behage, og Herredsfogden udi Vennebjerg Herred Jacob Steffensen derimod er ganske udygtig til Bestillingen, tilmed kan hverken læse eller skrive.

Af Skriverne er E b b e J ø r g e n s e n Herredsskriver i bemeldte Horns Herred, fattig, dog lever et skikkelig Levned, skriver en god Haand, og til Dato fra Anno 1670, da han kom til Bestillingen samme hans Charge uden nogen Klage (det os er bevidst) haver forestaaet. — Herredsskriveren i Vennebjerg Herred Friderich Oluffsen skal efter Beretning være vederhæftig, mens, som han uden sin Bestilling m e l e r e r sig med saa mange andre fremmede A f f a i r e s, saa indstilles udi dybeste Underdanighed til Eders kongl. Majestæts Naade, Hvilken af disse tvende Skrivere der fremdeles skal blive ved Bestillingen, og betjene Herredet og Eders kongl. Majestæts Ting.

Dersomhelst det behager Eders kongl. Majestæt forskrevne || Herreder saaledes at lade sammenlægge, kunde det herefter kaldes enten Astrup Herred af Kirken, hvor Ting skulde holdes, eller og Hiøring Herred af Hiøringbye, som og midt udi samme Herreder ungefær er beliggendes (S. 228).

Udi disse Herreder er ingen kongl. Birker, mens aleneste Gaarboe Birk, Grev Rantzau tilhørig (S. 228), og kan de længst fraliggende ikkun have to Mil til Ting, formedelst samme Birk, som er imellem Horns Herred og Skaufuen.

2. Børglum Herred (S. 229) og Jerslef Herred (S. 230) kan magelig sammenlægges, og Tinghuset anrettes i Wreyle Sogn paa Wester Aarup Hede, som er Skellet imellem begge Herrederne, og næsten lige nær fra begge Ender og Sider, hvor Ting kunde holdes om Torsdagen, som det hidtil Dags haver været holdt i Jerslef Herred, saasom det holdes om Tirsdagen i Hiøring.

Af Herredsfogderne, som nu Retten betjener er H a n s M o r t e n s e n Herredsfoged i Børglum Herred den dygtigste, som uanset han er en ung Mand,

og ikkun været ved Bestillingen siden den 1. Dec. 1685, er det dog venteligt at han Bestillingen til Eders
 6 Majestæts Tjeneste || med tilbørlig Pligtighed og Vindskibelighed skal forestaa. Herredsfogden i Jerslef Herred **J a c o b S ø r e n s e n** er derimod en af de udygtigste her i Landet, Thi foruden hans Uforstand og **M a l i c e** haver han ikke det ringeste til Levnedsmiddel, hvorudover han uden nogen **C o n s i d e r a t i o n** til Retten gør hvad hannem selv lyster, saa som den forurettede dog ingen Oprejsning for deres Skadelidelse hos hannem kan vinde.

Skriveren **P e d e r J e n s e n B i e v e r s c h o w**, som begge Tingene for Skriver til Dato efter kongl. Bestalling haver betjent, er god og dygtig nok derved fremdeles at forblive (S. 230).

Hvorfor begge Herrederne kunde herefter under et kaldes Jerslef Herred, saasom Børglum Kloster, hvoraf det andet Herred havde sit Navn er tillige med dets underliggende Gods fra Eders kongl. Majestæt udlagt, og tilhører nu velbaarne **C h r i s t i a n R e e z** som til samme sit Gods haver fri Birkerettighed. Ellers ingen kongl. Birker her udi Herredet, men Proprietarie-Birker.

7	Børglum Birk	{	Christian Reez (S. 230)
	Wreyle Birk		Fr. Helvig Krabbe (S. 231)
	Sæbygaards Birk		Holger Pax (S. 231)
	Hundslund Birk		Fru Anna Rammel (S. 233)
	Waargaards Birk		Hr. Jens Juel (S. 233)

Skal saa ingen kunde have over 2 Mil til Ting (S. 234).

3. **Hvetboe Herred** (S. 234), **Kier Herred** (. 235) og **Hals Birk** (S. 235) kan og sammenlægges, og Ting holdes om Fredagen paa **B i e r s t e d H e d e**, saa havde de lige langt fra Øster og Vester derhen.

Iblandt Tingfogderne finder vi ej nogen, som vi tør understaa os for Eders kongl. Majestæt til det ny Herreds **A d m i n i s t r a t i o n** at foredrage, Var derfor godt om Eders kongl. Majestæt dette Herred med en anden fornuftig og skikkelig Herredsfoged allernaadigst vilde forsyne, hvortil vi ingen bedre ved for Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at gøre For-

slag om en Matthias Pedersen af Hørbylund paa Clarupgaard, som tilforn haver vaaren Eders kongl. Majestæt Commissarius over Købstæderne udi Jylland, han er baade fornuftig, skikkelig og vederhæftig, hvorfor vi allerunderdanigst ville formode at Herredet ved hannem tilbørligen skal vorde forsynet.

Af Skriverne er Anders Sørensen Herredsskriver || i Hvetbo Herred den bedste og dygtigste som af des Aarsag formodes til samme Herreders Betjening herefter at blive befordret, Dog var det fornøden at han blev tilholdet at flytte et andet Steds hen, ungefær midt i Herredet, saasom han bor tæt ved Vesterkanten yderst udi Hvetbo Herred, paa det Parterne, som haver deres Sager til Tinget, ej med deres Breves og Dommes Affordring ved slig vidtløftige Rejser skulle besværes.

Den anden Herredsskriver i Kier Herred, som og er Birkeskriver til Hals Birketing er udygtig og uskikkelig, foruden det han skriver ilde og u k o r r e c t.

Dersom disse 2de Herreder og Hals Birk (S. 235) efter eders kongl. Majestæts egen allernaadigste Behag til et Herred blev indrettet kunde det herefter kaldes Kier Herred.

I det øvrige ingen andre Birker herudi Herredet, og kan de længst fraliggende ikkun have 2½ Mil til Ting.

Ellers kunde vi ikke underlade Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at foredrage hvorledes i || Kier Herred ligger en Landsby kaldet Sundbye (S. 236), paa den anden Side af Limfjorden, lige overfor Aalborg, som haver sin egen Kirke, og uanset det ligger udi Herredet, saa er den dog draget under Aalborg Jurisdiction, endog Limfjorden gaar derimellem saa man undertiden udi Storm og Uvejr ikke kan komme over. Samme Beskaffenhed haver det og med en liden Peninsula kaldet Giøll Land, liggendes ved Limfjorden under Hvetboe Herred som og drages under Aalborg Ret, enddog der er en stor Mil over Fjorden til Aalborg og 1½ Mil, naar man skal rejse til Lands omkring Vandet. Undersaatterne endogsaa hel-

ler ville svare under Herredstinget, som herefter bliver holdet ikke langt derfra.

Iligemaade forholdes med en anden liden Ø udi Limfjorden, kaldet **Egholm**, hvorpaa er ikkun 4re Gaarder Assessor Tøger Lassen tilhørig, som tilforn svarede under Kier Herred, mens paa nogen Tid skal være lagt under Aalborg Ret, formedelst de der søger Kirken, hvilket synes et slet **F u n d a m e n t**, eftersom
 10 her i Danmark paa mange Steder ligger Lands || Byer ved Købstæderne, og søger der deres Sognekirke, dog svarer under Herredet, saavidt Retten angaar, tilmed som Aalborg By ikke staar under Viborg Landsting, og forskrevne Steder ligger under og udi Herrederne, og haver ingen **D e p e n d e n c e** af Aalborg By eller des **J u r i s d i c t i o n** foruden adskillige mange **I n c o n v e n i e n c e r**, som slig Rettens Administration kunde foraarsage, Saa formodes allerunderdanigst at forskrevne 3de Steder her efter bliver under Herredet, som de ere beliggende, saavidt Rettens **A d m i n i s t r a t i o n** angaar, hvorom Eders kgl. Majestæts allernaadigste Villie allerunderdanigst ervartes.

4. Øster Han Herred og Wester Han Herred, som i forrige Tider af en Herredsfoged haver været betjent, kan og sammenlægges, og Ting holdes om Løverdagen ved en Landsby, kaldet Brøndum udi Kolle-rup Sogn, hvilket omendskønt det ikke er midt udi Herrederne, saa er det dog det bekvemmeligste Sted for Landsaatterne formedelst en stor og vanskelig Vejle Skyld, som gaar i en stor Del (!) igennem Landet (S. 241). ||

11 Herredsfogden udi Øster Han Herred er **M a t h i a s T o x e n** og i Vester Han Herred **G r e g e r s A n d e r s e n**, som begge er af en **C o n d i t i o n**, aldeles udelige og udygtige og derforuden ganske uvederhæftige, hvorfor **P a r t e r n e** ikke kan faa den Ret til Tinget, som Loven tilholder: I hvis Sted kunde antages en Mand der udi Egnen, navnlig **A n d e r s J e n s e n** i Wester Thorup, som er Eders kgl. Majestæts Dele-foged, og den skikkeligste og dygtigste Mand der i Orten, som den ny Rettens **A d m i n i s t r a t i o n** kan

betros, saafremt det Eders kgl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

Med Skriverne Niels Lauridsen og Niels Nielsen haver det samme Beskaffenhed, som med Fogderne, de ere begge gamle, vanvittige og udygtige, og derforuden haver sagt sig fra Bestillingen, særdeles Niels Nielsen i Øster-Han Herred, som samme sin Bestilling haver ladet betjene ved en fremmed, dog uden kongl. Tilladelse eller Bestalling, Hvorfor indstilles til Eders kongl. Majestæts Naade at Frantz Voigt, som paa nogen Tid haver haft Tilsyn med Eders kgl. Majestæts Forstrande i Jylland, dette Herredsskriveri allernaadigst maatte betros, eftersom han er dygtig til denne Bestilling at betjene (S. 241).

Herredet kan herefter kaldes Han Herredt; er ingen Birker her udi Herrederne uden Oxholms Birck
 12 (S. 249), Gen: || Major Lewetzov tilhørig, og kan de længst fraliggende ungefær have 3 Mile til Tinge.

Tye-Land.

Tye-Land er 8te Mile i Længden og strækker sig fra Ottesund og fra Wester Han Herred imellem Vesterhav og Limfjorden, og er i Bredden sommesteds 2 Mile, sommesteds $1\frac{1}{2}$ og ikkun een Mil, haver hidtil Dags været afdelt udi 4re Herreder, men kan herefter magelig betjenes ved 2de Tinge.

1. Hillerslef Herred (S. 244) og Hundborg Herred (S. 244) med Nørhaa Birk (S. 245), Eders Majestæt tilhørig, som ligger i Hundborg Herred, og bestaar ikkun af eet Sogn, kan bekvemmeligst sammenlægges, og Tinghuset sættes Sønden Skinderup ved en Høj kaldes Møgel Høy, hvor Tinget om Tirsdagen kunde holdes.

Af Herredsfogderne, som nu Retten betjener er Emmiche Erichsen Herredsfoged udi Hillerslef
 13 Herred den bedste og dygtigste til den ny || Rettes Betjening, som og formedelst hans Skikkelighed og god Forstand meriterer derved at forblive fremfor Jens Lauridsen Herredsfoged udi Hundborg Herred, som til slig Bestilling er udygtig, ligesaavel-

som Birkefogden til Nørhaa Birk Mads Christensen, som desforuden tillige med Skriveren ikke ved nogen kgl. Bestalling til deres Bestillinger ere autoriserede.

Af Herredsskriverne Christen Madsen og Hans Tommesen er der ingen som vi tør understaa os Eders kongl. Majestæt til Tjeneste at recommendere, saasom deres Uskikkelighed, slemme Skrift, og ilde holdne Tingbog, bærer Vidnesbyrd om deres Udygtighed. I hvis Sted kunde antages en Person, navnlig Laurids Jensen, hvis Fader er en af de bedste og vederhæftigste Mænd i Tisted, og som denne hans Søn baade haver rejst for hannem mange Gange til Holland og er hel skikkelig og vittig, saa formodes at Retten ved hannem forsvarlig skal werde betjent, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade behager (S. 245).

Naar disse to Herreder saaledes blev sammenlagt og Ting som forskrevet staar indrettet, kunde de længst fraliggende næppe have 2 Mile til Tinget, og
 14 Herredet || kaldes Nørre Herred i Tye eller Tisted Herred af Tisted By, som ligger midt imellem begge Herrederne.

Ellers ingen Birker.

2. Hassing Herred (S. 245) og Refs Herred (S. 245) kan føjelig sammenlægges og Tinghuset anrettes paa en liden Hede imellem Wisbye og Grurup, som er midt imellem begge Herrederne, hvor Ting bedst om Torsdagen kunde holdes.

Herredsfogden i Hassing Herred Christen Madsen Blander, er af lige saa liden Conduite som Vederhæftighed til Dommers Embede. Herredsfogden udi Refs Herred Mads Mogenssen er af samme Beskaffenhed, undtagen han er mere vederhæftig, mens hans Oprigtighed derimod desmindre, hvorfor vi ej kunde eragte nogen af den Dygtighed og Skikkelighed, som Dommers Embede udkræver. Men i deres Sted kunde antages en skikkelig Mand Jacob Guestedt, som ved hans Studeringer og uden Lands Rejser haver gjort sig capabel slige og bedre Bestillinger til Eders Majestæts Tjeneste at be-

tjene, om Eders Majestæt saaledes i Naade behager.
 15 Skulde det ogsaa allernaadigst || behage Eders kongl. Majestæt at anse Jacob Giedsted fremfor andre med Naade formedelst han sin Tid udi Studeringer og mange Aars Rejser uden Lands haver employered saa at han pro persona sin Livstid maatte nyde 3 Herreder, da at Hundborg Herred saalænge fulgte Hassing Herred og Refs Herred; Mens ellers er det mageligst for Undersaatterne at den Deling, som allerunderdanigst forslaget er, herefter forbliver.

Af Skriverne er Søren Villadsen, Herredsskriver i Refs Herred den bedste og vederhæftigste til Skrivers Embede, at befordres frem for Peder Ejlersen, til Dato Herredsskriver i Hassing Herred (S. 245).

I Herrederne er Ørum Birk (S. 246) og Skyum Birk (S. 246), som Justitsraad Klingenberg tilholder sig, saa og Westervig Birk (S. 247), hvoraf Fru Cornelia Bichers tilholder sig Højheden, mens som en stor Del af samme Vestervig Birk i Gælds Betaling fra Fruen er udlagt, da indstilles til Eders kongl. Majestæts allernaadigste Resolution om det som fra Fruen i Gælds Betaling er udlagt, ikke bør at svare herefter under Herredet, baade for Eders Majestæts Interesse Skyld, saavidt Sagefald og Bøder angaar,
 16 saa og for det er venteligt || at Parterne ved Herredstinget herefter ingen Uret skal vederfares.

Naar foreskrevne 2de Herreder paa den Maade blev sammenlagt, kunde det enten kaldes Sønder Herred i Tye eller og Refs-Hassing Herred, og kunde de længst fraliggendes have $2\frac{1}{2}$ og somme 3 Mil til Ting.

Mors-Øe.

Mors Land er ungefær 3 Mile lang og 2 Mile bred, haver hittildags været afdelt udi 2de Herreder Sønder Herred (S. 247) og Nørre Herred (S. 248), hvilke begge tillige med Lunde Birk og Egenøe Birk herefter bekvemmelig kan sammenlægges, og at et Tinghus betjenes, midt udi Landet ved nogle Høje, kaldes Harrehøje, imellem Wustrup og Elþøe, hvor Ting kunde holdes om Mandagen.

Af Fogderne som Retten nu betjener er **Hans Hansen Irup** Herredsfoged i Sønder Herred, som
 17 || tilforn af de kgl. Commissarier er bleven reduceret fra Byfogeds Bestilling i Nykøbing og **Jens Rasmussen** Herredsfoged i Nørre Herred ganske udygtig og uskikkelig; Og som vi vel ved at det er Eders Majestæts allernaadigste Intension at Herrederne paa bedste Maade skal indrettes og ved saadanne dygtige og skikkelige Personer betjenes, saa Retten uden nogen billig Klage kan vorde administreret; Saa tør vi ikke understaa os Eders kongl. Majestæt nogen af foreskrevne 2de Herredsfogder til Herredsfoged Bestilling at recommendere, mens i deres Sted kunde beskikkes **Mathias From**, Forvalter over Dueholms Gaard og Gods, som er en fornuftig og vederhæftig Mand og formedelst Skikkelighed og gode Fornuft formode(s), dertil fremfor andre at befordres, saa er det venteligt at Retten som forsvarligt skal vorde administreret.

Herredsskriveren til begge Herrederne er **Michael Knudsen**, som tillige er Byskriver i Nykøbing, er god og dygtig nok ved samme sin Bestilling fremdeles at forblive.
 18

Herforuden ligger her i Landet tvende smaa Birker kaldes **Lund Birk** (S. 248) og **Egenø Birk** (S. 248), hvoraf Godset som Proprietarierne har tilholdt sig, er ikkun Pantegods fra Eders kgl. Majestæt af forrige Tider, og ikke ved kgl. Skøde berettiget, dog siden af Panthaverne til andre Udlændiske pantsat, hvorfor allerunderdanigst formenes at samme Lund og Egenø Birk bør herefter til Eders kongl. Majestæts Herredsting i Mors at svare og der underlægges (S. 248).

Naar Herredet saaledes er indrettet, kan ingen af de længste fra liggende have $1\frac{1}{2}$ Mile til Ting, og Herredet herefter at kaldes Mors Herridt.

Leßøe.

Leßøe (S. 248) er et Land, som ligger Østen for Vendsyssel i Øster Haf, 4re Mil fra Sæby, bestaar af 2de Sogne og er et Birk, Eders kgl. Majestæt tilhørig.

- ¹⁹ Birkefogden derpaa Landet || **N i e l s B r u n** er tillige Skriver, hvorfor det er fornøden at en sær edsoren Tingskriver til Birket blev beskikket.

Viborg Stift.

1. **Fleskum** (S. 249) **Herred**, **Hornum Herred** (S. 249), **Nibe Birk**, **Nørholms Birk**, **Stoer Wore Birk** og **Mou Birk**, kan bekvemmelig sammenlægges, saasom Fleskum Herred og Hornum Herred ligger næst sammen, og **Nibe Birk** (S. 250), bestaaende af den ene By Nibe, og **Nørholms Birk** (S. 254), som bestaar af samme ene Sogn ligger under Hornum Herred og **Stoer Wore Birk** (S. 254), som er 6 Sogne, samt **Mou Birk** (S. 256), som ikkun er det ene Sogn ligger under Fleskum Herred, alle Eders kongl. Majestæt tilhørig og samtligen bedst under eet Herred kan *i n c o r p o r e s* og Ting holdes om Torsdagen ved Bunderup udi Ellitzhøy Sogn, som er det midterste Sted iblandt disse Herreder og Birker.

- Af Fogderne som Retten paa foreskrevne Steder betjener er **Johan Clausen** Herredsfoged i Hornum Herred || den dygtigste, saasom han formedelst hans ²⁰ Skikkelighed, Vederhæftighed og gode Forstand, saavel af *P r o p r i e t a r i e r n e* og Herredsmændene, som ellers af os ved Landstinget, til det bedste er bekendt, og derfor vel *m e r i t e r e r* disse Herreder og Birker at betjene frem for **Mathias Pedersen Holst**, Herredsfoged udi Fleskum Herred, som er udygtig, vanvittig og uvederhæftig. Samme Beskaffenhed haver det og med **Peder Christensen** Birkefoged til Nørholms Birk, **Christen Nielsen** Birkefoged til Mou Birk, og **Laurids Brems**, Birkefoged til Stoer-Wore Birk, af hvilke Laurids Brems desforuden er gammel og svag, og de 2de andre ikke haver nogen kgl. Bestalling; Mens som **Knud Pedersen**, Birkefogeden udi Nibe er en fornuftig og vederhæftig Mand, stilles til Eders kgl. Majestæts Naade, om han ikke maatte blive ved Birkefogderiet i Nibe enten sin Livs Tid, eller og indtil

Herredsfogden afgik, saa kunde Birket lægges under Herredet.

Af Skriverne er **P e d e r S t u b** Herredsskriver til Hornum Herredsting og Nibe Birketing den bedste til
 21 Retten at betjene, saavel for han skriver || en god Haand som ellers for hans Skikkelighed og Dygtighed, og de andre Skrivere derimod er af samme **K v a l i t e t** som deres Herredsfogder, foruden det at **J a c o b J ø r g e n s e n**, Skriver til Nørholms Birketing, som ikke haver nogen kongl. Bestalling derpaa, ønsker intet heller end at han derfra maatte blive entlediget (S. 257).

Ellers er udi Hornum Herred en Landsby, kaldes **Hasseriis** (S. 257), som søger deres Ret udi Aalborg, formedelst de gaar til **S a n k t e B o d i l s** Kirke, enddog det ligger udi Herredet, og er anslagen i Hartkorn ligesom andet Bøndergods, og er lige af Beskaffenhed som en anden Landsby, hvilket synes urimeligt og tvært imod den Maade, som holdes mangsteds over al Danmark, hvor adskillige Bønder og Byer søger Sogne Kirkerne i Købstæderne, og dog svarer og staar under det Herreds Ret udi hvilket de ere beliggendes. Hvorfor vi formoder at den efter forhen anførte **M o t i v e r** om Giøll og Sundbye, her efter bliver saavidt Rettens **A d m i n i s t r a t i o n** angaar lagt under Herredet.

Her for uden afgaar fra Herredet **Tostelund Birk** (S. 257), Admiral **Christian Bielche** tilhørig, **Gudum Birk** (S. 258), Proprietarierne paa Gudum
 22 Lund tilhørig || og **Gunderup Sogn** (S. 258), som tilhører Friherreinde **Lindenov** og under hendes Friherreskab skal være **i n c o r p o r e r e t**.

Naar Herrederne og Birkerne saaledes blive sammenlagte, kan de længst fraliggende lidet have over to Mile til Ting, og Herredet herefter kaldes Hornum Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

2. **Aars Herred** (S. 258) og **Slet Herred** (S. 259) med **Løgstørs Birk** (S. 259), som ligger udi bemeldte Slet Herred, kan og uden Herredsmændenes **I n c o m m o d i t é t** bekvemmelig sammenlægges, og Ting hol-

des om Onsdagen udi Oudrup Sogn, ved Hornbeck som er sønderst i Slet Herred.

Herredsfogden i Aars Herred **A n d e r s S c h i ø n -**
n i n g forestaar ikke sit Embede paa den Maade, som
 han billigen burde, tilmed lader han Retten mesten i
 sit Sted betjene ved uvederhæftige og udygtige Per-
 soner, og er derforuden ikke af den Retsindighed, som
 23 hans Bestilling udkræver. ||

Herredsfogden i Slet Herred **J a c o b C h r i s t e n -**
s e n, som og er Birkefoged til Løgstørs Birketing er
 ikke aleneste uvederhæftig og ganske udygtig, men
 ogsaa fordrukken at det synes ikke han haver sin fulde
 Fornuft, og af des Aarsag gør hvad hannem selv ly-
 ster, saa som den for-urettede dog ingen Restitu-
 tion hos hannem kan erholde.

Hvorfor vi af foreskrevne Aarsager ikke kan eragte
 at være til Eders kgl. Majestæts og Landets Tjeneste,
 at nogen af disse tvende Fogder ved Bestillingen for-
 bliver, Mens i det Sted kunds antages **S ø r e n S i e -**
r u p, som paa nogen Tid haver tjent Hr. Ober Cam-
 mer Juncker Adam Levin Knudt som Fuldmægtig, og
 der gjort sig capabel, saa Herredet vel kan være
 med hannem forsynet, om Eders kongl. Majestæt det
 saaledes allernaadigst behager.

Af Skriverne er **C h r i s t e n S ø r e n s e n** i Mel-
 lemstret Herredsskriver i Slet Herred og Birkeskriver
 til Løgstørs Birketing en gammel Mand paa 60 Aar,
 og haver ladet rene Sider staa aaben i hans Tingbog,
 Han og derforuden udi hans egne Sager han haver
 haft til Herredstinget, som til Landstinget, siden er
 indstævnet, haver ladet en anden Sætteskriver skrive
 24 || paa Tinget paa løs Papir, hvis for Retten i hans Sag
 p a s s e r e d e, og dog det selv siden med egen Haand
 i Tingbogen haver indført, foruden det at han skriver
 ilde og ulæselig.

Herredsskriveren i Aars Herred **L o d v i g C h r i -**
s t e n s e n er dertil ganske udygtig, Derforuden er
 han Degn til Aars og Haubro Sogne, som er Eders
 kongl. Majestæts allernaadigste udgivne Lov imod:
 Hvorfor til dette Herredsskriveri kunde allernaadigst
 beforders **A n d e r s H a n s e n**, som længe haver tjent

fornemme Folk, og der gjort sig c a p a b e l og fær-
dig i Pennen, saa han er dygtig og skikkelig nok til
denne Bestilling og endmere at betjene, om Eders kgl.
Majestæt det saaledes allernaadigst behager.

Herforuden imellem Slet Herred, Aars Herred og
Gislum Herred ligger et Birk, kaldes Aal Birk, som
tilforn haver tilhørt Proprietarierne paa Bjørnsholm
og bestod af 3 Sogner, af hvilke Strandby Sogn ligger
udi Gislum Herred, Bjørnsholm Sogn udi Aars Her-
red og Malle Sogn udi Slet Herred; Mens som Bjørns-
25 holms Gods nu iblandt C r e d i t o r e r || og mange P r o-
p r i e t a r i e r er dissiperet, saa Gaarden ikke ha-
ver sine fulde 200 Tdr. Hartkorn, Hovedgaarden derfor-
uden, er nu kommen udi den P r o p r i e t a r i j P o s-
s e s s i o n, som efter Loven ikke er privilegeret
at nyde Birke Rettighed, saa formenes allerunderda-
nigst at Birket herefter bør ligge under Herredet, og
et hver Sted at søge Herredstinget, som sit rette Værne-
ting, saavidt som deraf i en hver Herreds District
er beliggendes (S. 260).

Naar disse 2de Herreder med Løgstørs Birk, saa-
ledes blev sammenlagte, blev Herredsmændene ej med
nogen vidtløftig Rejse til Tinget besværet, og kunde
Herredet kaldes Aars Slet Herred, saafremt det Eders
kongl. Majestæt saaledes i Naade behager (S. 261).

3. **Hellum Herred** (S. 261) og **Hindsted Herred** (S.
262), kan bekvemmelig sammenlægges, og Ting hol-
des om Tirsdagen, ved stoer Arden, som er midt i
begge Herrederne.

Af Herredsfogderne er J e n s N i e l s e n Herreds-
foged i Hellum Herred den skikkeligste og dygtigste
26 til at || betjene saadan Bestilling, om Eders kongl.
Majestæt hannem dertil fremdeles allernaadigst vil
beskikke. Af Skriverne er L a u r i d s C h r i s t e n-
s e n C a r l Herredsskriver i Hellum Herred den bed-
ste, som baade er en færdig Skriver og af særdeles
god Forstand, og derfor m e r i t e r e r ved begge Her-
rederne fremdeles at forblive, saa som den anden
Herredsskriver P e d e r G r o e r s e n er ganske udyg-
tig og utjenlig.

Udi Hellum Herred er **Lindborg Birk** (S. 262)

Friherreinde Lindenov tilhørig, og udi Hindsted Herred Wisborg Birk (S. 263) tilhører Proprietarierne til Gaarden, som er afgangne **H e n r i k J ø r g e n s e n s** Arvinger.

Herforuden er udi Hellum Herred **Wiffersholms** Birk (S. 264) bestaaende af 2de Kirke-Sogne, som ligger til Wiffersholms Hovedgaard, Mens som samme Gaard nu er afhændt til **L a u r i d s K i e r u l f** som efter Loven ikke er privilegeret til at nyde Birke-Rettighed, Saa formenes allerunderdanigst at Birket efter Loven bør tilhøre Eders kongl. Majestæt
 27 og det her efter at underlægges Herredet, og det || at holdes for deres rette Værneting, Hvilket vi allerunderdanigst vil formode at være Lovens Gemæs, og til Eders Majestæts **I n t e r e s s e**, saavidt Sagefald og Bøder angaar at skal geraade.

Naar disse 2de Herreder med Wiffersholms Birk saaledes bliver sammenlagt, kan de længst fraliggende ikke have over to Mile til Ting, og Herredet kaldes Hindst-Hellum Herred saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade behager (S. 265).

4. **Gislum Herred** (S. 266) og **Rinds Herred** (S. 266), Item **Strandby Sogn** (S. 266), som tilforn har ligget i Aalbirk, mens er dog under Gislum Herred, kan bedst sammenlægges, og Tinghuset sættes paa Heden imellem Østerbølle og Knudstrup, som er midt imellem begge Herrederne, hvor Ting bedst om Torsdagen kan holdes.

Af Herredsfogderne haver **H a n s J e n s e n** i Bygum hidtil Dags betjent Rinds Herredsting, som eragtes u-dygtig, formedelst han ikke fører saa ædruelig og skikkelig et Levned, som ske burde, ej heller administrerer Retten med den **C o n s i d e r a t i o n**
 28 som || forsvarligt, tilmed befindes han og mesten Del at komme drukken til Ting, han og en Gang haver været i Slagsmaal paa Tinget med Skriven med mere usømmeligt han i Herredet og uden har begaaet, Almuen til Forargelse, Saa kunde vi af des Aarsag ikke eragte hannem tjenlig til Herredernes Betjening, Mens ville have **r e c o m m e n d e r e t** Herredsfogden i Gislum Herred **A n d e r s C h r i s t e n s e n** som

hans anbetroede Stilling uden Klage til Dato haver forestaaet, og derfor saavel som for hans Skikkelighed og gode Forstand meriterer derved at forblive.

Herredsskriverne er begge ganske udygtige og aldeles af ingen Conduite hvorfor en anden Skriver til Eders Majestæts og Rettens Tjeneste nødvendig behøves, Til hvilket kunde beskikkes en Mand ved Navn **P e d e r A n d e r s e n**, som i mange Aar haver tjent en Laugmand i Norge, og der gjort sig færdig i Pen-
nen, siden vaaren under Eders kgl. Majestæt **A r t o i g l e r i æ** for en **Fourér** saa han er **c a p a b e l** nok til samme Bestilling, om Eders kongl. Majestæt det saaledes allernaadigst behager (S. 267). ||

29 Udi disse Herreder ere ingen Birker uden **Lerchenfelds Birk**, **Proprietarierne** til Gaarden tilhørig (S. 266), og naar Herrederne saaledes bliver sammenlagt kan de længst fraliggendes ikke have mere end to Mile til Ting, hvorefter Herredet kunde kaldes **Bølle Herred**, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

5. **Fiends Herred** (S. 267) og **Nørlyng Herred** (S. 267) samt **Wore Birk** (S. 268) og **Asmild Klosters Birk** (S. 270) som ere Eders kongl. Majestæts Birker, saasom **C a p i t u l a r e s** i Viborg vare i forrige Tider forlent med **Wore Birk**, ogsaa længe en af Landsdommerne i Jylland vare forlenet med **Asmild Kloster Len**, fulgte Birket og Lenet, kan bekvemmelig sammenlægges, og Tinghuset sættes sønden for **Qualdersted** ved **Bøge Høje**, hvor Ting om Tirsdagen kunde holdes.

Af Fogderne er **J e n s M a d s e n** i Mønsted Herredsfoged i **Fjends Herred**, vederhæftig, dygtig og forstandig nok til disse Herreders Betjening, hvorfor vi hannem dertil Hans Kongl. Majestæts allerunderdanigst || vil have **r e c o m m e n d e r e t**, frem for
30 **A n d e r s C h r i s t e n s e n** Foged til **Nørlyng Herred**sting og **Wore Birk**, som foruden det at han er af mærkelig stor **Malice** og **Vanvittighed** er ganske udygtig og uvederhæftig, Hvorudover den vederfares bedst Ret hos hannem og andre deslige, som hans **Nødtørftighed** mest vil ihukomme, han ogsaa skal have

tilladt Parterne at gøre Concept til Domme, som han afsiger.

Af Skriverne er der ingen Dygtig, eller der kan meritere Skrivers Embede paa det Sted at betjene, hvorfor i deres Sted kunde antages Peder Mathiesen til dette Herredsskriveri at betjene som nok kan eragtes dygtig, som han længe har tjent til Hove (S. 271).

Her foruden ligger i Fjends Herred en liden Peninsula, kaldet Lunø (S. 271), som tilforn haver været et Birk, og dens Herlighed lagt til Capitulares ved Viborg Domkirke, mens som det siden haver behaget Eders kongl. Majestæt at Godset til Ryttergods er bleven udlagt, og Capitulares haver mist Højheden || til Birket, saa er samme Lunø inddragen under Herredets Jurisdiction, og siden den Tid holdt Herredstinget for deres rette Værneting, Hvorved formodes og allerunderdanigst at det herefter forbliver. Ellers er der ingen videre Birker udi Herrederne uden Høxslef Birk (S. 271) og Ørslef Closters Birk (S. 271) Proprietarierne til Staarupgaard og Ørslef Closter tilhørig.

Naar disse Herreder og Birker, saaledes blev sammenlagte kunde de længst fraliggende ikke have over to Mil til Ting, og kunde Herredet kaldes Fiends Herred eller og Finderup Herred af den Landsby Finderup derudi Herredet beliggende, som i vores gamle Historier er berømmelig af Kong Erich Glipings Død, som udi Wiborg Domkirke ligger begravet, der han udi en Lade var bleven ihjelslagen af Mars Stig Andersen og hans Anhang.

6. Sønder Liung Herred (S. 272) og Medelsom Herred (S. 272), er allerede af Eders kongl. Majestæt sammenlagt, hvor Tinget betjenes ved Tors Agger af Fogden Adam Hansen, og Skriveren Laurids Jensen, hvorved || det bedst kan forblive. Mens som udi dette Herred ligger 2de smaa Birker, Eders Majestæt tilhørig, nemlig Tanum Birk (S. 272) og Wellings Birk (S. 273), som ikke af nogen Rettens Middel betjenes, som Eders Majestæt dertil haver beskikket, og dertil magelig kan lægges under Herredet,

Saa formenes allerunderdanigst at forskrevne tvende Birker herefter bør at svare under Herredet og til dens Ting søge deres Ret (S. 273).

Skifue Huus Ampt.

Salling.

Salling er et Land over 2 Mil lang og ikkun 2 Mile bred, haves i forrige Tider ikkun været eet Herred, mens nu findes delt udi 4 Herreder, Nørre Herred (S. 276), Harre Herred (S. 276), Røding Herred (S. 276), og Hindborg Herred (S. 277), mens kan herefter uden Landsaatternes In c o m m o d i t é t bekvemmeligst betjenes ved eet Ting, saasom det udi forrige
 33 Tider haver været eet Herred || og derudi ét Ting, som blev holdet ved en Høj midt i Landet mellem Bostrup og Wiom, som endnu i denne Dag af des Aarsag kaldes Tinghøjen, hvor Tinghuset i lige Maade herefter kunde bedst sættes, naar Herrederne blev sammenlagte; og Ting holdes om Mandagen.

Retten er derudi Landet til Dato ilde og med stor Confusion administreret, hvilket Rettens Betjenters Udygtighed haver foraarsaget; Knud Danielsen Hop, Herredsfoged udi Nørre Herred alene undtagen, som fattes ikke for Forstand, dersom han vil bruge den ret, Han er derforuden Herredsskriver i Harre Herred, var derfor godt om Eders kongl. Majestæt dette ny Herred med en anden fornuftig, vederhæftig og skikkelig Herredsfoged vilde allernaadigst forsyne, Hvortil vi ingen bedre ved for Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at gøre Forslag om, end Herman Mercher, som en Tid lang har betjent Eders kongl. Majestæt for en Conducteur ved Landmaalingens Commission, siden haver forpagtet Consumptionen i Wiborg og er nu Tolder sammesteds, som noksom for sin Skikkelighed er Capabel til denne Tjeneste, om Eders kongl.
 34 || Majestæt hannem dermed allernaadigst vil aflægge, og vil vi allerunderdanigst formode at Herredet ved hannem tilbørlig skal vorde forsynet.

Af Skriverne er foromrørte **K n u d D a n i e l s e n** H o p den tjenligste og dygtigste som kunde eragtes ved Bestillingen at forblive, om Eders kongl. Majestæt det saaledes allernaadigst godt befinder.

Herforuden ligger ved Salling udi Limfjorden en liden Ø kaldet **Fuur Land** (S. 277) bestaaende af et Kirke Sogn, som alt sammen til Eders kongl. Majestæts Ryttergods er udlagt, Hvilket hidtil Dags haver været Eders Majestæts Birk, dog ikke betjent af Foged eller Skriver, som derpaa haver haft nogen kongl. Bestalling og kunde det nu bedst lægges under Salling: Men som Fjorden i Storm og Uvejrs Tider er vanskelig at komme over, saa Indbyggerne muligt ikke, naar de vilde kunde møde til Ting, og der dog ikkun er lidet at forrette, saasom det er ikkun et Sogn og alle Eders Majestæts Rytter-Bønder, kunde det være nok om der blev holdt Ting derpaa Landet 4re Gange om Aaret, Hvorfor vores || allerunderdanigste Forslag skulde være, at Fogden og Skrивeren i Salling skulle 4 Gange om Aaret rejse derover, og holde Ting, som forsvarligt og skrive de 8te Mænd til Stok af dem selv paa Landet hver Gang Ting skulde holdes, efter Fogdens Anordning, saa er det ventelig at Retten forsvarlig blev administreret Indbyggerne til mindst Besværing, imidlertid kunde der en Delefoged paa Landet beskikkes, som skulde være i Fogdens Sted imellem Tingenes Holdelse, al Uskikkelighed paa Landet at forekomme.

Ellers ligger og udi Salling **Kreiberg Birk** (S. 277), de Kohlblatter, som ejer Spøtterup tilhørig, og som de Kohlblatter af Kihl er Fyrstens af Holstens Undersaatte, og i saa Maade fremmede Udlændinge, da om de ikke have vaaet (!) Eders kongl. Majestæts **P r i v i l e g i u m**, synes allerunderdanigst at Birket efter Lovens Anledning er hjemfalden Eders kongl. Majestæt og bør derfor at søge deres Ret til Herredstinget; Derforuden er **Aasted Birk** (S. 278) **P r o p r i e t a r i e n** til Østergaard **Jens Henriksen** tilhørig, og som ikke vides om han af Eders Majestæt er benaadet eller er privilegeret efter Loven at nyde Birkerettighed, da || indstilles til Eders

kongl. Majestæts allernaadigste Resolution om forskrevne Birk ikke herefter ogsaa skal incorporeres med Herredet, og Eders kongl. Majestæt selv at beholde den Herlighed efter Loven indtil Godset kommer til dem, der saadanne Privilegier haver.

Nok er **Reeßen Birk**, som Fru Karen Reeds paa Krabesholm sig tilholder (S. 279).

Naar forskrevne Herreder saaledes blev sammenlagte og til det Herred indrettet kunde de længst fraliggendes ikke have mere end en stor Mil til Ting og Herredet uden Fogdens eller Almuens Incommodité saaledes magelig betjenes, som her efter kunde kaldes Salling Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage (S. 280).

Aarhus Stifft,

Dronningborg Amt.

1. **Onsild Herred** (S. 280) kunde vel bekvemmelig ³⁷ lægges || til de andre omliggende Herreder, Mens som det ligger tæt omkring Eders Majestæts Kjøbsted **Hobroe** og Fogden udi Herredet er utjenlig til Embedet, skulde vores allerunderdanigste Forslag være, at det blev lagt til Byfogdens Bestilling i **Hobroe**, navnlig **Laurids Christensen Schipper**, saasom hans Indkomst er ikkun ringe, og er han selv en god, ærlig og oprigtig Mand, hvorfor vi hannem til samme Bestillings Betjening tillige med Byfogderiet til Eders Majestæt vil have allerunderdanigst reccommanderet, at holde Ting om Løverdagen ved **Schiellerup Kirke** saasom sædvanligt, thi den nuværende Herredsfoged udi **Onsild Herred Peder Sørensen Guldagger** er udygtig og derforuden ikke lever et skikkelig og ædruelig Levned, ej heller er af den Oprigtighed og Retsindighed i sine Embeds-Forretninger som han burde; Saa kunde vi derfor ikke have Aarsag hannem til Embeds Betjening at reccommendere.

Herredsskriveren derudi Herredet **Niels Christensen** som tillige er Byskriver i Mariager er god og dygtig nok derved fremdeles at forblive. ||

- 38 Ellers er her udi Herredet en liden Bye, kaldet **Kalbye**, bestaaende af 3 Gaarder, som søger Glendstrup Birk og Kirke, Mens saasom de ligger udi Onsild Herred, og det øvrige af Glendstrup Birk, som er Eders Majestæt tilhørig, vil lægges under Nør Hald Herred hvor det er beliggendes synes os allerunderdanigst at forskrevne 3de Gaarde i Kalbye bør lægges under Onsild Herred, og til des Ting søge deres Ret (S. 281).

Samme Beskaffenhed haver det og med **Gierløf Herred** (S. 281), hvilket vi allerunderdanigst formener bekvemmeligst at kunne lægges til Byfogdens Bestilling i Mariager (S. 281), saasom samme Byfoged **Niels Jensen Morsings** Bestilling dog er ikkun ringe og han selv i seneste Fejde Tid haver lidt stor Skade i Skaane, hvor han den Tid boede og var af gode Midler. Og kunde da Ting holdes om Mandagen paa de Steder som sædvanlig.

- 39 Til Tinget er ingen Skriver som er edsvoren eller haver derpaa nogen kongl. Bestalling, mens || en Mand ved Navn **Jens Nielsen** betjener Retten, efter den forrige Tingskriver **Frantz Bertelsens** Opladelse, og er til samme Bestilling lige saa lidt dygtig som Fogden: Hvorfor **Niels Christensen** Herredsskriver til Onsild Herredsting dertil kunde beskikkes, saasom han det altsammen magelig kan forestaa og dertil dygtig eragtes (S. 281).

Udi dette Herred er **Ofvergaards Birk** (S. 282), som tilforn bestod af ét Sogn, **General Arnstorf** tilhørig, mens nu har Gen: **Arnstorf** lagt sine andre Bønder under Birket, hvorover Herredet er saa meget mindre; Derforuden er en Del Strøgods, som **Grev Rantzov** har lagt til **Løvenholms Birk** paa den anden Side af Fiorden (S. 283).

3. **Nørhald Herred** (S. 283) og **Støffring Herred** (S. 283) med **Glendstrup Birk** kan bekvemmelig sammenlægges, og Ting-Huset sættes ved **Lindbierregaard**, som er midt i begge Herrederne, hvor Tinget om Tirsdagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne er **Erik Jensen Klog**, Herredsfoged i **Støffring Herred** den dygtigste og bedste til begge Herredernes Betjening, og **Christen Jensen**, en

- ⁴⁰ Bonde, boendes || i Komdrup, Herredsfoged i Nørhald Herred, derimod ganske udygtig og aldeles af ingen Conduite tilmed næppelig kan læse eller skrive, og over alt tjener ikke til andet, end at leve som en Bonde.

Udi Nørhaldherred er Thomas Christensen Tingskriver, som er en af de Roders Bønder, og haver af langsommelig Tid ikke kunnet udrede Landgilden af hans paaboende Gaard og er til Bestillingen aldeles udygtig og utjenlig, foruden det han skriver ilde og ulæselig.

Til Støfring Herredsting er ingen ret Skriver, som dertil ved Eders Majestæts allernaadigste Bestalling er authoriseret mens en Mand navnlig Peder Sørensen haver paa en 10 Aars Tid betjent Retten efter den forrige Tingskrivers Opladelse, som iligemaade til Embedet er udygtig og utjenlig; Hvorfor en anden Tingskriver til dette ny Herreds Betjening nødvendig behøves; Hvorfor til dette Herredsskriveri allerunderdanigst recommenteres en Person navnlig Christen Soelberg, som i Krigens Tid tjente Eders Majestæt for Ridefoged i Skaane og siden Hr. Ober Cammer Junker samt Ober Rentemester iligemaade for Foged, og derfor indstændig anholder om Eders Majestæts Naade for at nyde nogen ringe Lejlighed til Levned's Ophold. ||

- ⁴¹ Udi Nør Hald Herred ligger Glendstrup Birk (S. 284), bestaaende af ét Sogn, Eders Majestæt tilhørig, som bedst kan lægges under Herredet, undtagen de 3 Gaarde i Kalby, som ligger i Onsild Herred og derfor efter vores forrige gjorte Forslag derunder heretter burde svare.

Naar disse Herreder saaledes blev sammenlagte kan de længst fraliggendes ikke have uden 1½ Mil til Ting, og Herredet kaldes Støfring Herred, saasom der er et andet Hald Herred paa den anden Side af Fjorden, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage (S. 284).

4. Hofuelbierre Herred (S. 285), som bestaar af 2 eller 3 Sogner, saasom det øvrige af Herredet ligger udi Frisenborg Grevskab og svarer til det Birketing

(S. 287), og Galten Herred (S. 285), hvoraf en stor Del ligger udi Clausholms (S. 298) og Frisenvolds Birker (S. 286), saa og Wester Lisberg Birk (S. 288) udi Harballegaards Amt, som af Eders Majestæts Sal. Hr. Fader Højlovlig Ihukommelse til et Birk er bleven indrettet, af det Gods som udi Wester Lisbierre Herred og Haslef Herred || er bleven tilovers af de Marseliers Udlæg, som haver den største Del deraf under det Birks Jurisdiction kunde og sammenlægges og Tinghuset sættes ved Hadbierre By, som det nu er, hvor Ting om Onsdagen bedst kunde holdes.

Udi Hofvelbierre Herred er ikke nogen Herredsfoged, som derpaa haver kongl. Bestalling, men Retten er i det Sted hidindtil bleven betjent af en fattig Bonde, navnlig Jens Pedersen Frausing af Amtmanden dertil constitueret, som til Dommers Embede er ganske utjenlig og udygtig, ligesaa vel som de andre Jacob Palle sen og Ib Palle sen, hvorfor en anden Herredsfoged til Rettens Administration nødvendig behøves. Stilles derfor til Eders kongl. Majestæts Naade om ikke en Mand ved Navn Ditlef Eggertsen til dette Herreds-Fogderi allernaadigst maatte befordres, saasom han noksom er Capabel til denne Bestilling, om Eders kongl. Majestæt vil gøre hannem den Naade.

Af Skriverne er Holger Mikkelsen Herreds-
43 || skriver i Galten og Hofvelbierre Herreder den bedste og dygtigste, og derfor saavel for hans Skikkelighed meriterer derved fremdeles at forblive (S. 289).

Ellers kunde vi ikke undlade Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at foredrage, hvorledes os er berettet at Baron Marselis drager en hel Del af sine Strøbønder, som ligger i Wester Lisberg Birk ind til Marselisborg Birketing (S. 289), som er lang Vej derfra, og skal de igennem Aars, endog samme Bønder ikke i hans Friherreskab skal være beliggendes; Thi formodes at hvis Bønder som ikke under hans Friherreskab er incorporeret, bør herefter som tilforn svare under Herredet og holde dets Ting for

sit rette Værneting, med mindre Baronen haver derpaa sær kongl. Benaadning, eller hans Friherreskab paa den Maade er erigeret. Derforuden drages og en Hob andre Strøbønder saavel af Eders kongl. Majestæts Rytterbønder, som andre particulier Proprietariers Bønder under Friherreskabets Birk, alligevel de begge under Ning Herred eller Lisberg Birks Jurisdiction som tilhører Eders kongl. Majestæt alene.

- 44 Naar forskrevne Herreder med Birket saaledes || blev sammenlagt, kunde de længst fraliggende have ungefær $2\frac{1}{2}$ Mil til Ting, og Herredet herefter at kaldes Galten Herred, saa fremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage (S. 289).

Calløe Len.

1. Sønner Herred (S. 290) og Mols Herred (S. 290)
Item Helnis Birk, Hassens Birk og Calløe Birk kan bekvemmelig sammenlægges og Tinghuset sættes imellem Ulstrup og Heedegaard, vesten fra Ulstrup Mølle, hvor Tinget om Fredagen bedst kunde holdes.

- Udi Sønner Herred er Rasmus Jørgensen Herredsfoged, som foruden det han til Embedet er uskikkelig og utjenlig er en Bondemand og ikke haver stor Attraa at forblive ved Bestillingen; Herredsfogden udi Mols Herred Laurids Andersen i
45 Begtrup, som og er Herredsskriver til Synder || Herredsting kan umulig have nogen Middel, som han ved Favne-Veds Huggelse haver sig tilbragt, mens som han sjælden haver haft Sager til Landstinget, hvorudi han jo mærkelig haver ladet se sine Affekter til den ene af Parternes Fordel og paa sær Maade Retten haver forvirret, hvoraf saavel som af andre Omstændigheder og mange fornemme Folkes Klagemaal os noksom er bekendt at han ikke er saa dygtig, retsindig og oprigtig, som hans Embedes Pligt og Eders Majestæts Tjeneste udfordrer, Hvorfor vi ikke kan have nogen Føje eller Aarsag hannem til Embedets Betjening at recommendere, ligesaa lidet, som Skriveren Niels Nielsen, som ogsaa aldeles er

udygtig og ikke af den Forstand og Conduite at hannem Eders Majestæts Tingbog burde betros.

Udi **Helnis Birk** (S. 290), som bestaar af ét Sogn er ingen dygtig Foged eller Skriver, som haver kongl. Bestalling, Retten ej heller er bleven administret mere end to eller 3 Gange om Aaret, som baade er imod Loven og Eders Majestæts allernaadigste Villie. ||

- 46 **Haßens Birk** (S. 291), som bestaar af Droby Sogn betjenes af en Birkefoged navnlig **Søren Hansen** i Skoufgaard som tvivles paa haver nogen kongl. Bestalling; Birkeskriveren er **Niels Nielsen**, som vi i vores forrige haver omtalt.

Calløe Birk som og bestaar af ét Sogn (S. 292), er til Dato paa samme Maade betjent af Fogden **Jørgen Eliassen** og Skriveren **Svenning Sørensen** uden nogen kongl. Bestalling.

Af forskrevne Aarsager eragter Eders kongl. Majestæt hvor nødvendigt det er at en anden Foged og Skriver til dette ny Herreds Betjening blev beskikket. Til hvilket vi Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst vil have forestillet en Person navnlig **Rasmus Simonsen**, som dertil haver Stift-Amtmandens, **Mogens Scheels** Approbation og er dygtig og capabel nok til denne Bestilling, saasom han længe haver været Fuldmægtig over Meilgaards Gaard og Gods, og der saavel som udi andre hans Husbonds Forretninger haver gjort sig færdig udi Lands Lov og Ret, og derforuden formedelst hans Skikkelighed Dygtighed og gode Forstand meriterer dertil at befordres. ||

- 47 Til Skriver kunde antages en bosat Mand i Grenaae, navnlig **Peder Jensen Karmarch**, som dertil formedelst hans Ærlighed, Oprigtighed og gode Forstand er god og dygtig, og noksom af den Vederhæftighed, at han ligesaavel som en anden derfor kunde stille **C a u t i o n** om fornøden gjordes.

Naar disse Herreder og Birker saaledes til ét Herred blev indrettet, kunde de længst fraliggende have ungefær 2 Mil til Ting, og Herredet herefter kaldes **Mols Sønder Herred** (S. 293).

Herfra afgaar efterskrevne Proprietarie-Birker **Høgholms Birk** Friherreinden paa Høgholm tilhørig (S. 293), **Feldballe Birk** Proprietarierne til Wilhelmsborg tilhørig (S. 294), **Rugaards** (S. 294) og **Katholms Birk** (S. 295), **Jørgen Arnfeld** og **Jens Sehestedt**, som Proprietarierne til Gaardene tilhørige.

2. **Nørre Herred** (S. 296), som bestaar af 17 Kirke Sogner, og ingen Birker derudi, kan formedelst des Situation og de omliggende Herreders Beskaffenhed ikke med nogen anden sammenlægges, mens er bedst at det for sig selv herefter som tilforn forbliver. Det betjenes af Herredsfogden **Peder Sørensen** og Skriveren **Niels Marcussen**, som begge ere gode og dygtige || nok ved samme Herreds Betjening fremdeles at forblive, og Tinget paa ordinaire Tider og Steder, som sædvanlig at holdes.

3. **Synderhald Herred** (S. 296), **Øster Lisberg Herred** (S. 296), **Rougøe Herred** (S. 296), **Christrup Birk** (S. 297) og **Essenbech Birk** (S. 297), hvilke Birker enhver bestaar ikkun af ét Sogn, kan bekvemmelig sammenlægges og Tinghuset sættes udi Øster Alling Sogn, Sønden for Byen i Skoven, hvor Tinget om Mandagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne er ingen saa skikkelig, dygtige eller vederhæftige, at vi tør understaa os nogen af dennem til Bestillingen at recommendere, Thi særdeles haver hans højgrevelig Excellence Hr. Grev **Reventlous Fuldmægtig**, saa og hans Excellences Bønder og Tjenere udi Sønder Hald Herred og Øster Lisberg Herred dennem beklaget og besværet sig over **Villum Jansen** og hans Forhold, Land Commissarien der foruden haver ogsaa besværet sig over denne **Villum Jansens Uforstand** og Uvillighed til Eders Majestæts Tjenestes Befordring og udi Rougøe Herred er ingen Foged, som har Eders kongl. Majestæts Bestalling, Var derfor at ønske at || Eders kongl. Majestæt vilde allernaadigst lade Herredet forsyne, med en anden skikkelig, fornuftig og vederhæftig Mand, hvortil vi ingen bedre ved allerunderdanigst at foreslaa end **Oluf Henriksen** som haver Stiftamtmandens

A p p r o b a t i o n, er en vederhæftig Mand, og i nogen Aar haver rejst uden Lands og vel dreven i Lands Loven, saa Herredet ved hannem tilbørlig skal vorde administreret, om det Eders kongl. Majestæt allernaadigst saaledes maa behage.

Og som ingen af Skriverne ej heller ere af den Dygtighed, at nogen af dennem burde Bestillingen at betroes, uden alene Skriveren i Rougsøe Herred **A m d i Christensen** som dog ikke er saa retsindig, som han er forstandig, derforuden lader sig og meget bruge som **Procurator** og Tingstud imellem Folk, da efterdi **Willum Jansen** som paa kort Tid har vaaren Herredsfoged i Sønderhald Herred, skriver en temmelig god Haand, kunde han bedst (om det Eders kongl. Majestæt allernaadigst saaledes behager) herefter betjene Skrivers Bestilling i Herredet, Thi han til Foged at være, er baade udygtig og uskikkelig (S. 296). || Naar disse Herreder og Birker saaledes bleve sammenlagte kunde de længst fraliggende have 2 Mile til Ting og Herredet kaldes Hald Herred.

Ellers afgaar herfra disse Herreder 15 Kirke Sogner, som ligger under efterskrevne Birker, nemlig **Løvenholms Birk** (S. 298), Grev **Rantzov** tilhørig, **Clausholms Birk** (S. 298), hs. **Excellence Grev Reventlov** tilhørig: **Estrup Birk** (S. 299) hans **Excellence Hr. Christen Scheel** tilhørig: **Heuftringholms Birk** Obriste **Hans Friis** tilhørig (S. 299) **Rosenholms** og **Wosnisgaards Birker** Fru **Margrethe Krabbe** tilhørige (S. 301).

A a k i e r A m t.

Hads Herred (S. 302) kan bedst forblive ved sig selv, som det hidtildags haver været; hvortil kunde lægges de Strø Bønder i **Ning Herred** (S. 303) saa || vidt af forbenævnte Herred ikke er lagt under Baron **Güldenrons** [til **Vilhelmsborg** S. 303] og **Marselis Friherreskab**.

Herredsfogden **Søren Justesen** og Herredsskriveren **Jørgen Koefoed**, er begge gode, skikkelige og dygtige, som deres Bestilling stedse upaa-

klagelig haver forestaaet, hvorfor de begge vel m e r i t e r e r derved fremdeles at forblive, Retten paa sædvanlig Tid og Sted herefter som tilforn at betjene.

Ved dette Herred er en Ø udi Stranden ungefær 3 Mile fra Landet kaldet **Engellafve** (S. 303). Hans Excell. Hr. Christopher Sehestedt tilhørig, som formedelst dens Situation vil forblive ved samme Ret, som hidindtil, om Hans Excell. ikke der foruden laver sær Birke Rettighed.

Skanderborg Len.

1. **Woor Herred** (S. 304) og **Nimb Herred** (S. 304) i Stjernholms Amt kan bekvemmelig sammenlægges, og || Tinghuset sættes vesten for en By kaldes Birck i Birck Sogn, hvor Tinget om Fredagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne og Skriverne som disse Herreder betjener er **Mikkel Tryge Herredsfoged** og **Niels Hansen Herredsskriver** i Woor Herred de dygtigste og af bedst Forstand og Skikkelighed ved Herredets Betjening fremdeles at forblive, og kunde de længst fraliggende, naar de saaledes blev sammenlagt have 2 Mil til Ting, og Herredet her efter kaldes Woor Nimb Herred (S. 304), hvor der i det øvrige ingen Birker er (S. 304) uden **Steensballegaards Birk**, Proprietarierne til Gaarden tilhørig (S. 305).

2. **Hielmsløf Herred** (S. 306), **Skanderup Birk** (S. 306) og **Rye Birk** (S. 308) kan og bekvemmelig sammenlægges og Tinghuset sættes paa Nygaards Mark, hvor Tinget om Mandagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne er **Rasmus Knudsen** Birkefoged til Skanderup Birk gammel, dog ærlig og vederhæftig nok, og **Mikkel Rasmussen** Herredsfoged || i Hielmslef Herred god og dygtig nok til Bestillingen om Eders kongl. Majestæt ikke derfor af Naade vilde anse deres Dygtighed, og allernaadigst tillade at **Rasmus Knudsen** ad dies Vitæ maatte betjene Skanderup Birk, mens naar han ved Døden afgaar, da **Mikkel Rasmussen** at betjene alene dette sammenlagte Herred, som kunde fremdeles kaldes Hielmsløf Herred.

I Rye Birk er ingen Birkefoged. Udi Skanderup Birk og Hielmslef Herred har **L a u r i d s C h r i s t o p h e r s e n** vaaren Skriver, dog paa nogle Aars Tid ikke selv betjent Tingene, mens ladet en anden fremmed paa sine Vegne skrive, saasom han intet selv skøtter om Bestillingen, hvorfor **J o h a n H a a g e n s e n** som har Bestalling paa Tingskriveriet ved Rys Birk kunde heretter bedst betjene Tingskriveriet ved Herredet, saa fremt det Eders kongl. Majestæt saa allernaadigst behager. Og kan de længst fraliggendes naar Tinget saaledes blev indrettet have 2 Mil til Ting (S. 309).

54 3. **Framløf Herred** (S. 310), hvorunder allerede || efter Amtmandens Anordning er lagt de 2de Sogner af **Saugbroe Herred** (S. 310), som er det eneste af Herredet, som ikke svarer under Grevskabet Frisenborg, samt **Giern Herred** (S. 310) med **Tvilum Birk** (S. 310) kunde bedst sammenlægges og Ting holdes om Onsdagen ved en Eneste Gaard kaldet Roergaard, som er midt i begge Herreder.

Udi Framløf Herred er **O l u f P e d e r s e n** Herredsfoged, ingen ufornuftig Mand og fra Anno 1664 efter Eders kongl. Majestæts Salig Hr. Faders og Eders Majestæts egen allernaadigste Bestalling sin Bestilling upaaklagelig haver forestaaet, dog berettes hverken at kunne læse eller skrive, og som han derforuden er en Rytterbonde, saa de vedkommende derfor ikke kan faa **R e f u s i o n** om han forsaa sig, eller for noget ved Dom blev søgt, var det fornøden om Eders kongl. Majestæt behager at han skal forblive ved Bestillingen, han da enten til **C a n c e l l i e t** eller Landstinget ||
55 || **r e v e r s e r e d e** sig, at han i alle Forretninger hans Dommers Embede vedkommende vilde ligesom andre submittere sig den ordinaire Lands Lov, og ikke Regimentskriverens **P r o t e c t i o n**.

Udi **Giern Herred** er **Anders Nielsen** Herredsfoged, som Aar 1680 fik Eders Majestæts Bestalling Herredet saavel som **Tvilum Birk** at betjene efter hans Faders Død, som for faa Aar siden ved Døden er afgangne, hvorefter fornævnte **Anders Nielsen** Bestillingen haver betjent, og som han er en ung Karl, ikke uvittig og skriver en god Haand, skulde vores

allerunderdanigste Forslag være, at om Oluf Pedersen blev Herredsfoged, da denne Anders Nielsen indtil Oluf Pedersen ved Døden afgaar at være Herredsskriver, som dertil er af bedre Conduite end den nu værende Skriver til begge Tingene Peder Frandsen.

Naar disse Herreder saaledes blev sammenlagte kunde de længst fraliggendes have $1\frac{1}{2}$ Mil ungefær til Ting, og Herredet herefter at kaldes || Framløf-Giærn Herred, saa fremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage (S. 312).

Stiernholms Lehn.

1. Hatting Herred (S. 312) og Bierre Herred (S. 313) med Jernøe, kan bedst og mageligst sammenlægges og Tinghuset sættes østen for Stenderup i Skoven, hvor Tinget om Mandagen bedst kunde holdes.

Udi Bierre Herred er Peder Nielsen Kastberg som hidindtil har vaaren Herredsfoged baade aldeles uvederhæftig og udygtig og sidder til Huse hos en Bonde og kan han ikke give nogen for sin Sletted Skyld nogen Reparation for hvis hos hannem kunde præteres at en ærlig Mand i saa Henseende maatte miste sin Ret.

Herredsfogden i Hatting Herred Peder Christensen som tilforn tillige har været Byfoged i Horsens || hvilken Bestilling han formedelst hans onde Forhold for nogle Aar siden er bleven fradømt, er ogsaa ganske utjenlig og udygtig, og dertil med aldeles uvederhæftig, Var derfor at ønske at dette Herred, som nu ved disse 2de sammendrages, maatte forsynes med en ærlig, fornuftig og vederhæftig Mand til Herredsfoged, Hvortil vi ingen bedre finder Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at foreslaa, end Anders Hansen, Forpagter paa Palsgaard, som længe haver tjent Land Commissarien og der gjort sig færdig i Lands Lov og Ret, saa vi allerunderdanigst vil formode, at dersom det Eders kongl. Majestæt allernaadigst maa behage, Herredet da ved hannem tilbørligen skal blive administreret.

Af Skriverne er Mathias Olufsen Herredsskriver i Bierre Herred, en af de bedste Skrivere herudi Landet, som formedelst hans Skikkelighed, Vederhæftighed og gode Forhold udi sin Bestilling vel meriterer derved at forblive fremfor Skriveren i Hatting Herred Anders Hansen Flensborg som dog tillige er Byskriver i Horsens og Herredet ikkun
 58 paa et Aars Tid ungefær betjent (S. 313). ||

Fra dette Herred afgaar en Del Gods, som ligger under Boller Birk (S. 313) og Tirsbech Birk (S. 314) Proprietarierne til Gaarden tilhørig og naar Herrederne saaledes bliver sammenlagte kan de længst fraliggende have $2\frac{1}{2}$ Mil til Ting. Og Herredet herefter kaldes Bierre-Hatting Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

Silkeborg Len.

Af Tørsting Herred (S. 317) i Skanderborg Len og Wrads Herred (S. 318) i Silkeborg Len kan bekvemmelig gøres ét, og Tinghuset sættes ved Løfvet Skov, hvor Tinget i gammel Dage skal været holdt, da samme Herreder og laa tilsammens, og kunde Tinget herefter om Onsdagen bedst holdes og kaldes Tørsting-
 59 Wrads Herred || Begge Fogderne er saa udygtige og uvederhæftige, at ingen af dennem meriterer at forblive ved Bestillingen, Hvorfor det er nødvendigt at Herredet bliver forsynet med en dygtig og fornøftig Foged, hvortil vi ingen bedre kender Eders kongl. Majestæt allerunderdanigst at foredrage, end Mathias Melkiorsen, som paa kort Tid har betjent Herredsfogderiet i Liusgaard Herred, efterdi Liusgaard Herred bekvemmeligst kan samles med Hids Herred, hvor Fogden er gift, bosat og dygtig.

Skriveren i Tørsting Herred Søren Christensen duer slet intet, og Tingskriveren i Wrads Herred Niels Jensen beretter at have betjent Bestillingen i 50 Aar og dog aldrig søgt eller taget hans kongl. Majestæts allernaadigste Bestalling eller Confirmation, begærer indstændig at komme derfra, siger ogsaa derom ofte at have gjort Ansøgning hos Amtmanden, af slig Aarsag indstilles til Eders kongl. Majestæts

Naade, at en Mand ved Navn **Simon Pedersen**, som i nogle Aar har betjent Landstings || skriverstuen
 60 for en Underskriver, hvorved han ej alene er bleven færdig i Pennen, mens endogsaa capabel til saadan en Bestilling at betjene, maatte derfor aflægges med dette Herredsskriveri (S. 318).

2. **Liusgaard Herred** (S. 318) og **Hids Herred** (S. 320) kan bekvemmest sammenlægges og Tinghuset sættes i Skellet mellem Liusgaard Herred og Hids Herred, noget fra Holms Mølle, hvor Tinget om Mandagen bedst kan holdes.

Herredsfogden i Hids Herred **Frands Christensen** er dygtig og skikkelig til dette Herred at betjene, eftersom Herredsfogden i Liusgaard Herred **Matthias Melkiorson**, allerunderd. er foreslaget til Tørsting-Wrads Herreds Fogderi.

Herredsskriveren i Liusgaard Herred **Hans Lassen**, som var udygtig og uvederhæftig er nylig ved
 61 Døden afgang, og i hans levende || Live lod Retten en Tid lang betjene ved **Jens Andersen** (som har giftet sig med hans Datter) hvilket efterdi han har længe tjent for Foged paa Haxholm, og er dygtig nok til Herredsskrivers Bestilling, saa formodes Eders kongl. Majestæt allernaadigst hannem dertil **confirmere** helst efterdi **Thomas Thomasen Skriveren** i Hids Herred er en hel affældig gammel Mand (S. 320).

Naar disse Herreder saaledes bleve sammenlagte, kunde de længste ungefær have 2½ Mil til Tinget, og Herredet herefter at kaldes **Liusgaard Hids Herred**.

Riber Stift.

Coldinghuus Amt.

1. **Eld Herred** (S. 320), **Holmands Herred** (S. 321) og **Brusch Herred** (S. 321) kunde bekvemmelig sammenlægges || og Tinghuset sættes ved Hersløf, hvor
 62 Tinget om Tirsdagen bedst kunde holdes.

Af Herredsfogderne som Retten i forskrevne Herreder betjener, er **Gregers Blichfeld** Herredsfoged i Eld Herred den bedste og til Bestillingen nok-

som dygtig og tjenlig fremfor **J u s t T h o m m e s e n** Herredsfoged i Holmands Herred og **J e n s H ø g** Herredsfoged i Brusk Herred, som af deres Udygtighed og Malice noksom er bekendt. Mens saasom fornævnte Gregers Blichfeld er Byfoged udi **F r e d e r i c i a**, som selv haver Landstings Ret, og han der holder Dug og Dirk, var det nødvendigt at han ved Bestillingens Tiltrædelse reverserede sig enten til Cancelliet eller og til Landstinget, at han til alle de Forretninger, som i Herrederne blev forrettet, og ellers for hvis videre nogen hannem i en eller anden Maade havde til at tale for hvis formennende Forurettelse dennem i Herredet kunde være tilføjet, han der til skulde svare til Herredsting og Landsting **F r i d e r i c i a** Byes Privilegier uagtet. ||

63 Af Skriverne er der ingen af den Dygtighed, at dennem det ny Herreds Betjening burde betroes, hvorfor dertil kunde beskikkes Byskriveren i **F r i d e r i c i a** [**Daniel**] **K e l l i n g h u s e n** paa samme **C o n d i t i o n** som Byfogden nyder Fogdens Bestilling (S. 322).

Naar disse Herreder saaledes blev sammenlagte kunde de længst fraliggende have 2 smaa Mile til Ting, og Herredet herefter kaldes Brusk Holmands Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

2. **J e r l e u f** Herred (S. 322), **A n d s** Herred (S. 323) og **S l a g s** Herred (S. 323) kan lettelig og magelig sammenlægges og Tinghuset belejligst sættes imellem **T o r s t e d** og **W e e r s t** Kirke, hvor Ting bedst om Fredagen kunde holdes.

Af Fogderne er **B e r t e l J e n s e n K r o g** Herredsfoged i **J e r l e u f** Herred den bedste og dygtigste, hvorfor vi ikke uden billig Føje forbemeldte **B e r t e l J e n s e n** til Bestillingens Betjening frem for andre allerunderdanigst vil have r e c o m m e n d e r e t.

64 Tingskriveren til **A n d s** Herredsting **B e r t r a m P e d e r s e n** || er i alle Maade god og dygtig til Herredernes Betjening, hvorved det formodes han forbliver, især efterdi der ingen Herredsskriver er i **J e r l e u f** Herred eller **S l a g s** Herred, som derpaa haver kongl. Be-

stalling, men Retten er ved en Sætteskriver vorden administreret (S. 323).

Naar disse tre Herreder saaledes blev sammenlagt, kunde de længst fraliggendes have $2\frac{1}{2}$ og 3 Mile til Ting, og Herredet herefter kaldes under ét Andsheridt.

3. **Nørvangs Herred** (S. 324), **Tørrild Herred** (S. 324) og **Jelling Birk** (S. 325) som bestaar af ét Sogn, kan magelig sammenlægges og Ting holdes om Løverdagen udi Huexel Sogn ved Herlund, som er midt i begge Herrederne, og kunde da de længst fraliggende have 3 Mil ungefær til Ting.

Herredsfogden i Nørvangs Herred **Otto Knudsen** Forpagter paa Huolgaard, og Herredsskriveren **Jørgen Knudsen** Forpagter paa Meinstrup ere begge gode og dygtige Bestillingen at betjene, særdeles formedelst deres Vederhæftighed og Forstand, Rettens Betjente derimod i Tørrild Herred som og betjene ⁶⁵ Jelling || Birketing ere udygtige og uvederhæftige, saa som de og begge sidder til Huse hos Bønderne der i Herredet (S. 326). Ellers er her udi Herredet efterskrevne Birker.

Skousgaards Hornstrup Hastrup En Del af Tirsbech	} Birk, som } tilhører	Grev Rantzov (S. 326). Obr. Gam (S. 326). Hans Kaas (S. 327). Steen Bilde (S. 327).
--	---------------------------	--

Og kunde Herredet beholde det Navn af Nørvang Herred, saa fremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

Bøfling Amt.

2. **Skodborg Herred** (S. 327) og **Wandfuld Herred** ⁶⁶ (S. 328), som bestaar ikkun af nogle faa Sogner er || allerede af Eders Majestæt sammenlagt, saasom Resten af Wandfuld Herred er tillige med Bøfling Slot til afgangne Gen: **Rüsenstein** udlagt, og til 2de Birker, nemlig **Rüsensteins** (S. 328) og **Harbør Birk** (S. 329) indrettet. **Baron Christian Juel Friherre** af **Rüsenstein** tilhører, og kan dertil ikke

mere lægges for de omliggende Herreders Beskaffenhed, og særdeles formedelst **Rüsensteins** og **Harbo-Ørs Birk**, samt **Limfjorden** ligger der næsten rundt omkring.

Herredsfogden **Knud Lang**, som tillige er Byfoged udi **Lemvig** er vederhæftig og fornuftig nok ved Bestillingen fremdeles at forblive, Retten paa sædvanlige Tider og Steder at administreres.

Herredsskriveren **Oluf Jensen** er fornævnte **Knud Langs Søstersøn** og en pur ung Person, Indstilles derfor til **Eders kongl. Majestæts** egen allernaadigst **Disposition** om han fremdeles der ved skal forblive, eller en anden der til beskikkes.

Hind Herred (S. 329) og **Uldborg Herred (S. 329)** kan bekvemmelig sammenlægges og Tinghuset sættes
 67 || i **Madum Sogn** ved **Madum Kirke**, hvor Ting bedst om **Torsdagen** kunde holdes.

Af Fogderne er **Hans Madsen** Herredsfoged i **Uldborg Herred** nylig kommet til Bestillingen og har tjent **Eders kongl. Majestæt** under Landmaalingen og formedelst han ellers skal være skikkelig og fornemme Folk paarørende, er det venteligt at han sig udi **Rettens Betjening** herefter forsvarlig og ærligen skikker og forholder, saasom den anden Herredsfoged udi **Hindherrad Oluf Jensen** hans onde **Conduite** og Forhold udi alle de Sager, som forekommer os noksom er bekendt.

Tingene udi begge disse Herreder for **Skriver betjener Claus Jensen** efter kongl. allernaadigste Bestalling, som der ved at forblive god og dygtig nok eragtes (**S. 329**).

Fra dette Herred afgaar **Tim Birk, Proprietarien** til **Timgaard tilhørig (S. 329)** og bliver naar Herrederne saaledes sammenlægges) ingen med lang Tingvej besværget, endog **Districten** er temmelig lang, hvilket **Holmsland**, som er en Ø udi **Stranden** lige ||
 68 ud for **Ringkøbing**, samt **Klit Land** forvolder, og kunde herefter kaldes **Hin-Uldborg Herred**, saafremt det **Eders kongl. Majestæt** saaledes i Naade maa behage.

Lundenes Amt.

Hierm Herred (S. 330) og **Ginding Herred** (S. 330), ere allerede udi Eders kongl. Majestæts allernaadigste Befaling sammenlagte, og af ét Ting betjenes af Fogden **Tøger Pedersen Huas** og Skriveren **Søren Sørensen Ølby**, som begge ere gode og dygtige nok ved Bestillingens Betjening fremdeles at forblive, Retten paa sædvanlige Tid og Sted herefter som tilforn at administrere.

Udi dette Herred er **Wolstrup Birk** (S. 331) **Proprietarien** til **Wolstrup Christen Linde** tilhørig, og **Sefuel Birk** (S. 331), som tilforn haver ligget til **Stubbergaard**, Mens saasom **Gaarden med Godset** nu er kommen i saa mange **Lods-Ejeres Hænder**, og Eders Majestæt selv haver en stor Del derudi foruden de **Kohlblatters Part** som for resterende **Skatter** Eders Majestæt er hjemfalden og til **Ryttergods** udlagt, Hvilket stor **Urigtighed** og **Forvirring** i **Retlens Administration** forvolder; Saa formenes allerunderdanigst tjenligst at være at samme **Sewel Birk** herefter bliver lagt under Herredet (S. 331), og kan der ellers intet videre lægges til Herredet, saasom det er af mærkelig stor **District** (12 Mile lang) formedelst de store **Heder** og **ubebygte Steder**, som derudi findes, Dog er der iblandt andet en **By** kaldes **Borring** som støder paa **Hammerum Herred** og bestaar af 7 **Gaarde**, Hvilke have 7 Mile til Ting, som dog efter **Fogdens Beretning** aldrig kommer til Ting, synes derfor allerunderdanigst at denne **By Borring** kunde for **Undersaatterne** herefter bekvemmeligst følge og svare under **Hammerum Herred** (S. 331).

Hamrum Herred (S. 331), som iligemaade haver || samme **Beskaffenhed**, er af den **Vidtløftighed**, at det ikke med noget andet kan sammenlægges, saasom det er 9 Mile i sin **Længde** og 7 Mile i sin **Bredde**, Hvorfor det faar forblive for sig selv, og Retten herefter som tilforn paa sædvanlig Tid og Sted at administreres.

Herredsfogden Knud Jacobsen Barfoed er af mærkelig stor **Malice** og **Uforstand**, mens end-

da af større Uvederhæftighed, hvorudover Parterne sjælden nogen Ret hos hannem kan erlange. Tingskriveren **Søren Christensen** er en gammel udlevet Mand, som sjælden betjener selv Retten og til Skrivers Embede aldeles udygtig og utjenlig: Hvorfor en anden Foged saavel som Skriver til dette Herreds Betjening nødvendig udkræves, om Retten ellers tilbørligen og lovligen skal administreres: Stiller derfor til Eders kongl. Majestæts Naade, om ikke **Bartholomæus Schlæger** som er en god og oprigtig Dannemand allernaadigst maatte betros
 71 dette Herreds || Fogderi, og en Mand af Viborg navnlig **Hans Wandel**, som er fornemme Folk paarørende Tingskriveriet, hvilke til samme Bestillinger noksom dygtige eragtes og erkendes (S. 332).

Udi Herredet er **Herningholms Birk** (S. 332), bestaaende af Strøgods, endog udi andre Herreder tilige med **Gros Cantzellers Arvinger** tilhørig og **Tuis Birk** (S. 332) som Proprietarierne til Tuis Kloster tilholder sig, Stilles derfor til Eders kongl. Majts Naade, hvorledes dermed herefter skal forholdes.

Bølling Herred (S. 333) (hvorudi **Skiern Birk**, Proprietarierne til Lundenes (S. 333) tilhørig) kan formedelst des Vidtløftighed og særdeles for **Skiern Aas** og **Nørwin Aas** Skyld ikke med nogen anden sammenlægges, mens faar at forblive for sig selv herefter som tilforn, Retten paa sædvanlige Tid og Sted at administreres, af den nuværende Herredsfoged **Christen Hansen** og Herredsskriveren **Christen Pedersen**, som dertil tjenlige og dygtige eragtes. ||

72 **Nørre Herred** (S. 334) og **Øster Herred** (S. 334) kan bekvemmelig sammenlægges og Tinghuset sættes ved **Trankierhøve**, som er midt i begge Herrederne, hvor Ting om Torsdagen bedst kunde holdes.

Af Fogderne er **Jens Jespersen Holdst** Herredsfoged i **Nørre Herred** baade af god Forstand og af anselige Midler, bedre end Herredsfogden i **Øster Herred** **Niels Mogensén**, som ikke nogen Tid haver haft Sag til Landstinget, at hans Domme jo paa sær Maade ere dømte, hvorudover de og alle ere under-

dømte, og om han bliver dømt i Straf for hans befundne Forhold kan den forurettede føje Satisfaction derfor hos hannem formedelst hans Uvederheftighed erholde, Hvorudover han ikke heller er bange for den Straf, som Loven determinerer om de Dommere, som uretfærdelige dømme. Foruden dette haver vi mesten befunden, at hans Dommes Sætninger er saa || intricate og paa saa sær Maade opsatte, at man ikke uden største Møje des Mening og Indhold kan fatte, Hvormed han og Parterne u-nyttig Omkostning foraarsager; Mens saa som disse tvende Herreder, imedens vi os allerunderdanigst om Herredernes Beskaffenhed informerede, for kort Tid siden skal være bemeldte Niels Mogensen efter hans allerunderdanigste Ansøgning alene tillagt; Stilles det altsammens allerunderdanigst til Eders kongl. Majestæts Naade.

Herredsskriveren til begge Tingene efter Eders kongl. Majestæts allernaadigste Bestalling Peder Sørensen er en gammel Mand, som Retten fornemmelig ved sin Søn Søren Pedersen lader betjene, Hvilken saasom han dertil er god, i sin Faders Sted herefter kunde befordres, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage (S. 334).

Ellers er udi Nørre Herred, Lønborregaards Birk (S. 334) Proprietarien til Gaarden tilhørig og udi Øster Herred Nørholms Birk (S. 335) som tilforn haver tilhørt Christian Bilde udi Skaane || der han ejede Gaarden, mens som Godset nu er distraheret, og i Gælds Betaling ved Ridemænd til mange Creditorer udlagt, hvoraf en Del ikke efter Loven er privilegerede at nyde Birkerettighed og Gaarden i sig selv ej haver saamange Tønder Hartkorn som Loven og Forordningen udfordrer, saa den af des Aarsag er bleven ufri, Saa formodes af ovenskrevne og andre udi lige Tilfælde allegerede Motiver at bemeldte Nørholms Birk her efter bliver lagt under Herredet.

Naar disse 2de Herreder saaledes blev sammenlagte, kunde de længst fraliggende ikkun have 3 Mile til

Tinget, Hvilke i den Egn ere hel smaa, og Herredet herefter kaldes Øster Nør Herred, saafremt det Eders kongl. Majestæt saaledes i Naade maa behage.

Riberhuus Amt.

Wester Herred (S. 335) og **Kiergaards Birk** (S. 336) er allerede || efter Eders kongl. Majestæts allernaadigste Anordning sammenlagte, hvorved det og herefter bedst kan forblive og Retten paa sædvanlig Tid og Sted at betjenes af den nuværende Herredsfoged **Samuel Weilandt** tillige Byfoged i Varde, som dertil er dygtig og vederhæftig, og Herredsskriveren **Lambret Rask**, som enddog han er en gammel Mand, haver dog til Dato saaledes forestaaet sin Bestilling at han meriterer derved fremdeles at forblive.

Udi dette Herred er et Birk kaldet **Henne Birk** (S. 336) som ligger til Hennegaard **Niels Nielsen** tilhørig, Mens som ikke vides om forbemeldte **Niels Nielsen** haver sær Privilegier slig Frihed imod Loven at nyde, Indstilles sligt til Eders kongl. Majestæts egen allernaadigste Kendelse, og hvad naadigst behages om andre af lige Beskaffenhed at resolve.

Skads Herred (S. 336) kan formedelst de omliggende Herreders Beskaffenhed, og Stranden, som gaar paa den ene Side, samt Aaen, som gaar igennem Varde, ikke med noget andet Herred bekvem sammenlægges, Hvorfor det bedst kan forblive || herefter som tilforn for sig selv, og Retten paa sædvanlig Tid og Sted at administreres. Herredsfogden **Laurids Jensen Holdst** haver efter sin Bestilling og Eders kongl. Majestæts allernaadigste Confirmation betjent Bestillingen siden A^o 1669 ikke uden særdeles Klage af dennem, som haver haft Sager til hans Ting, Thi som han mange Gange haver brugt dristige Forøvelse udi Retten, er han af Overretten dømt udi stor Forseelses Bøder, baade for Rettens Nægtelse og Eders Majts Interessers Forsømmelse, med andet mere, Hvilke Domme endnu staar paa

hannem uefterkommet, saa han Bøderne hverken haver betalt, ej heller er af den Vederhæftighed, at han dennem nogen Tid kan betale, af hvilken Aarsag den foru-rettede ikke heller nogen Erstatning hos hannem kan nyde, Hvilket og hans Excell. Hr. Stift Amtmand Speckhan Eders Majestæt udi det Højlovlige Cancellie Collegie haver foredraget, som Eders Majestæt og i Naade haver anset, og ved sin allernaadigste || Bestalling af d. 29. Maj 1686 forundt Bertel Mathias Terkildsen Byskriver i Varde Herredet tillige at betjene, Hvorpaa Laurids Jensen Holdst erholdte Eders Majestæts allernaadigste Befaling Bestillingen igen at tiltræde, Saa som Bertel Mathias Terkildsens Bestalling efter vrang Beretning skulde have været udvirket; Endelig haver Eders ko. Majestæt d. 4. December 1686 paa Bertel Mathias Terkildsens allerunderdanigste Supplication, paa ny resolveret at han Herredsfogderiet, tillige med Byskrivers Bestilling, efter hans forrige Bestalling skulde betjene, saafremt Laurids Jensen Holdst af os dertil udygtig blev eragtet. Og som det Stiftamtmanden, ligesaavel som os er bevist hvor udygtig fornævnte Laurids Jensen er til Bestillingen, og hvor utjenlig det skulde være til Rettens Befordring, at han derved længere skulde forblive, saa formodes at Bertel Mathias Terkelsen efter sin Bestalling, og Eders Majestæts derpaa fulgte allernaadigste Resolution dertil bliver beskikket. ||

78 Herredsskriveren Thomas Nielsen, som er en skikkelig ung Person og været ved Bestillingen siden Aar 1685 er dygtig og vel meriteret derved fremdeles at forblive.

Fanøe (S. 337) er en Ø som ligger 1 Mil udi Stranden ligeoverfra Skads Herred, bestaaende af 2 Kirkesogner, haver stedse været et kongl. fri Birk, og synes dermed ikke nogen Forandring kan gøres, saasom Vandet som er imellem Jylland og Øen falder hel streng, som man udi Storm og om Vinterdags Tider mange Gange udi hele Maaneder tillige ikke kan komme til eller fra Landet, Hvorfor det faar at forblive for sig selv herefter, som tilforn og Retten paa sædvanlig

Tid og Sted at administreres af den nuværende Foged **Hans Dunk** og Skriveren **Søren Nielsen**, som begge ere dygtige og tjenlige nok ved Bestillingen fremdeles at forblive, uanset Fogden ikke
 79 kan skrive og Skriveren ingen kongl. || Bestalling for Bestillingens Ringheds Skyld til **Dato** haver forhvervet, mens Retten efter Amtmandens Anordning betjent.

Giøring Herred (S. 337) og **Malte Herred** (S. 337) ere allerede efter Eders kongl. Majestæts allernaadigste Befaling sammenlagt og af et Ting, betjenes (S. 000), og kaldes **Giør-Malte Herreder**, som støder paa **Haderslev Hus Amt**, og er det yderste Herred i **Nørre Jylland**, Hvorfor dertil ikke mere kan lægges, men faar at forblive saasom tilforn, og Retten paa sædvanlig Tid og Sted at betjenes af den nu værende Herredsfoged **Anders Nielsen Saabye**, som er en hel skikkelig og fornuftig Mand og til Bestillingens Betjening i alle Maade tjenlig og dygtig.

Herredsskriveren **Hans Nielsen** i **Holsted** er en gammel Mand, og af hel liden **Conduite** og mindre Dygtighed til Skrivers Embede, hvorfor vi tør ikke
 80 understaa os hannem til Bestillingens Betjening Eders Majestæt at rekommendere Mens i hans Sted kunde beskikkes **Terkel Terkelsen**, som skriver en god Haand og er capabel nok til denne Bestilling, [om] Eders Majestæt hannem den allernaadigst vil betro (S. 338).

Udi dette Herred er **Hundrup Birk** (S. 338), som ligger til **Riber Kiergaard**, Fr: **Wibecke Rosen-crantz** tilhørig, mens som en stor Del af Birket paa **Fruens Opbud** til hendes Creditorer i **Gælds Fordring** er udlagt, Saa indstilles til Eders kongl: Majestæts allernaadigste **Disposition** om det Gods, som til **Creditorerne** er udlagt efter vores forhen udlige Tilfælde indgivne Betænkende ikke herefter bør svare under Herredet, indtil Godset igen bliver indløst paa det Eders Majestæt udi sin Interesse intet skal afgaa.

Herforuden er der sønden for **Ribe**, udi **Riber Stift** adskillige **Kirkesogner** og **Strøgods**, Hvoraf en Del

- under **Lø Herred** svarer til Viborg Landsting (S. 338)
- ⁸¹ || Endel saavel som Causlund (!) Herred og Frøtz Herred haver ikke søgt Eders Majestæts Ret ved Viborg Landsting, da de dog ligger under Riber Stift og hører med Rette under Jylland, hvor de i forrige Tider ogsaa skal have svaret, mens paa sær Maade skal være unddraget. Stilles derfor til Eders kongl. Majestæts Naade Hvorledes hermed efter skal forholdes; Derforuden er de Øer og en Del Gods (S. 340), som afgangne Grev **Schack** har tilholdt sig og dog igen skal være hjemfalden Eders kongl. Majestæt, om de herefter skal svare under Skanderborg [ø: **Schackenburg**] Birke-ting eller som de af Arilds Tid har gjort, Stilles til Eders kongl. Majt's Naade Anlangendes **Vesterlands Føer**, saa haver denne **Insul** hidindtil haft Retten holdet paa en sær Maade og det ved 8te Raadmænd og en Skriver, dog **a p p e l e r e s** derfra til Landstinget, Mens som vi og [ø: om] disse Stæders Situation og Beskaffenhed ingen vis Underretning haver kunnet erholde, saa haver vi ingen udførligere Relation Eders Majestæt derom denne Gang kunnet tilstille. ||
- ⁸² Hvormed vi allerunderdanigst ville formode Eders kongl. Majestæts allernaadigste Befaling hørsommeligt at være efterlevet, Og som vi udi denne vores allerunderdanigste **R e l a t i o n** fornemmelig haver haft den Henseende til Rettens Betjenter at foreslaa de **P e r s o n e r**, som vi vide at være af god Forstand og Ærlighed, og nogenlunde vederhæftige, at de kan svare de forurettede til deres Skadelidelse, Saa ville vi og allerunderdanigst formode Eders kongl. Majestæt bliver saavel Fogderne som Skriverne saa naadig, at de ikke aleneste nyder de fri Gaarde, Loven dennem **p r o o f f i c i o** tillægger, mens og at Eders Majestæt bevilger dennem Korn af Bønderne overalt ligesom det paa mange Steder hidtildags brugeligt haver været, paa det de rundeligt kunde have Levned's Middel, og ikke af Nødtørftighed forarsages ved Skænk og Gavers Middel ||
- ⁸³ at føje Uret, Hvilket altsammen til Eders kongl. Majestæts egen allernaadigste **D i s p e n s a t i o n** allerunderdanigst henstilles; I det øvrige for-

haabes allerunderdanigst at alting af Eders Maj^{ts} Høj-
kongelige Naade optages. Vi ere stedse efter allerun-
derdanigste Skyldighed.

Eders kongl: Majestæts

Allerunderdanigste og troe Tjenere

Lerche.

Bartholin.

III

Bemærkninger om de enkelte Herreder og Birker.

Knyttet til den foranstaaende Indberetning leveres der her nogle Oplysninger om de enkelte Retskredse.

Ved hvert enkelt Herred gøres der saavidt muligt Rede for Tingstedet (eller de skiftende Tingsteder) og dette søges bragt i Relation til det i Herredet værende Kron-gods.

Ved hvert Birk er der navnlig lagt Vægt paa at meddele den eventuelle kgl. Bevilling, eller i det hele taget Oprindelsen til vedkommende Privatjurisdiktion, samt saavidt muligt Oprindelsen til og de nøjagtige Grænser for denne, saavel som for Beboernes Afhængighedsforhold, som Ugedagsmænd til Hovedgaarden etc. Det er derimod i Almindelighed ikke forsøgt at fastlægge Tingstedet i det enkelte Birk, som jo naturligt vil findes et eller andet Sted indenfor Birkets Omraade, men i nogle Tilfælde er der fremsat mere specielle, ellers ikke kendte Oplysninger vedrørende det paagældende Birk, uden Hensyn til om de strengt taget hører hjemme i denne Forbindelse.

Endelig er der meddelt Henvisninger til de aabne Breve, hvorved Reduktionen af 1687/88 først realiseredes, nemlig ved Bestallingerne til de paagældende Embedsmænd, Herredsfoged og Herredsskriver, og for de private Birkers Vedkommende er det meddelt, hvornaar disses Retsbetjente første Gang modtog kgl. Konfirmation paa deres Bestallinger (i Henh. til kgl. Reskript af 1690 ¹⁵/₇, indskærpet ved do. 1696 ⁷/₆, jf. Forordn. af sm. Aar ⁵/₆), samt hvornaar vedkommende Jurisdiktion lagdes under den almindelige Retspleje, disse Oplysninger i Almindelighed hentet fra Bidstrups

Registrant over Retsbetjente i Nørrejylland 1660-1848, i Rigsarkivet.

Ved Oplysninger hentet fra Trap 4. Udg. eller Erslev: Len og Lensmænd, er Kilden i Almindelighed ikke citeret.

Der er i det følgende anvendt en Del Forkortelser, hvoraf de vigtigste hidsættes:

CCD = Corpus const. Daniæ, Forordninger, Recesser m. v. ved V. A. Secher.

DMAG = Danske Magazin.

DSaml. = Danske Samlinger.

DDL = Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688.

Extr. Mdtl. = Extraskatte-Mandtaller.

Diplom. Viberg. = Heise: Diplomatarium Vibergense.

Fr. Is Registr. = Frederik Is. danske Registranter, ved Erslev og Møllerup.

GDD = Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme.

JySaml. el. JyS. = Jyske Samlinger.

Kanc. Brevb. el. KB = Kancelliets Brevbøger, ved Laursen & Marquard.

KrSk. = Kronens Skøder, ved Laursen og West.

LA = Landsarkivet i Viborg.

L. & Lmd. = Erslev: Len og Lensmænd.

Lensreg. 1525 = RA: DKanc. Diverse 1480-1571, Nr. 50 E, Reg. paa kgl. Gods og Rente.

L.Jb. = Lens-Jordebog.

Molb. & Pet. = Molbech & Petersen: Udvalg af danske Diplomer.

NDM = Ny danske Magazin.

ON Udg. = O. Nielsens Udg. af Valdemars Jordebog.

Rep. = Repertorium I og II Række, citeret efter Dato.

RA = Rigsarkivet.

Rig. Forf. = Rigens Forfølgningsbog.

SRD = Scriptorum rerum Danicarum.

S(N)S = Suhms (nye) Samlinger.

VJ = Valdemars Jordebog.

ÆEA = Ældste danske Archivregistratur, ved Becker.

Det foran hver enkelt Note anbragte Tal, refererer til den Side i det foregaaende, hvorpaa Landsdommernes Bemærkninger og Forslag om vedkommende Retskreds forekommer.

182. **Horns Herred** bestod indtil 1815 af følgende Sogne: Skagen, Raabjerg, Tversted, Mosbjerg, Bindslev, Uggerby, Elling, Tolne, en mindre Del af Hørmested, Sindal, Astrup, Bjergby, Mygdal, Asdal, Horne, Tornby og Hirsholme (Klitgaard i Vendsyssels Aarb. 1922 S. 258, jf. DDL 1688 S. 286-92).

Horns Herredsting holdtes antagelig fra gammel Tid, paa Tingmarken ved Aaen vest for Bindslev Kirke, som laa midt i Herredet (JySaml. 4 I, S. 46, jf. Klitgaard o. anf. Sted S. 267); i Bindslev Sogn besad Kronen i ældre Tid adskillige Gaarde, saaledes Hedegaard og Mogensbæk (jf. KrSk. I 1558 ^{23/8}).

Den gamle Herredsby Horne — for efter denne er Herredet utvivlsomt kaldt (jf. Horns H. i Vardesyssele efter Horne By og Sogn) — var allerede i det 15de Aarhundrede ikke i Kronens Eje (Rep. 1419 ^{2/7}).

182. **Vennebjerg Herred** bestod indtil 1815 af følgende Sogne: Vidstrup, Skallerup, Vennebjerg, Maarup, Rubjerg, Jelstrup, Harriidslev, Hjørring Sct. Olai og Sct. Hans, Ugilt og Størstedelen af Hørmested, Lendum, Skærum, Gærum, Aasted og Flade, ialt 15 (Klitgaard o. anf. St. jf. DDL, S. 292-300).

Herredets Tingsted var i det 17de Aarhundrede paa Bagterp Mark i Hjørring Sct. Hans Sogn (JySaml. 4. I. S. 81), umiddelbart ind til Hjørring Mark. I dette Sogn laa det kgl. Slot Aastrup med Ladegaarden Lundergaard og 12 Ugedagstjenere, deraf de fem i Bagterp (Aastrup L. Extr. Mdtl.).

Altsaa ikke i Vennebjerg Sogn, hvorefter Herredet aabenbart havde sit Navn, dog at der til Tider tales om Hjørring Herreds Ting (Klitgaard o. anf. St. S. 269). I Købstædernes umiddelbare Nærhed var Jurisdiktionsforholdene ofte udviklede, og Oplandet omkring Hjørring dannede afgjort ikke nogen Undtagelse. Det vil erindres, at der i Hjørring By endnu er ikke mindre end tre Sognekirker, af hvilke de to søges af udenbys Menigheder, som ældre Tider udtrykker sig: Sankte Johannis Sogn udi Hjørring, Sankti Olai Sogn udi Hjørring (RA: Fsk. Stk. er Lensregnsk. & Jordeb. 1498—1513, Nr. 12 Aastrup). Disse tre Sogne har muligt tilsammen udgjort Kongelevet Hjørring, som Valdemars Jordebog nævner, men af hvilket der i 1231 næppe laa mere til Kongen eller Kronen, end de 2½ Mark Guld i Thuristhorp,

for disse maa dog — trods alle filologiske Indvendinger — søges i den Gaard i Tirup, som endnu laa til Kronen i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. (O. anf. Jordebog.)

Men gennem Tiderne synes en Del af den samlede Besiddelse, Kongelevet Hjørring, generhvervet til Kongedømmet, og de derhenhørende Transaktioner kan klarlægges i mange Enkeltheder. Allerede Valdemar Atterdag erhvervede fra Hr. Henrik Nielsens Arvinger: allæ hwss i een gaardh Aastrop oc j møllæ, som hører til fordæ gaardh oc allæ hwss i Bakkatrop met therris tilligelsæ met fææ oc halzkorn for therræ brødhæ effther lowen (ÆA I. S. 103, 1354). Af hvad Karakter denne Brøde har været fremgaar jo ikke, men dette Brev kaster i alfald Lys over Udtrykket i det senere og endelige Overdragelsesdokument til Dronning Margrete: Aastrup — som i lang Tid haver været i Kronens Værge, og (de) vel hørt have at han skulde fordum deres Forældre have tilhørt, og somme sige at de skulde have der nogen Ret udi, og somme sige at Kronen og Kongedømmet haver der Ret til — (Molb. & Pet. S. 242, 1406 ¹⁵/₅, jf. S. 246, 1406 ¹⁷/₅ & Rep. 4767). Ved dette Brev oplodes med Aastrup adskillige Gaarde i de ovennævnte to Sogne, og ogsaa en Jord paa selve Hjørring Mark: »Fæthringx Jord«.

Allerede nogle Aar forinden var Dronningen kommet i Besiddelse af »Lundergaard hos Høringe i Vinbergherret i Wendsysel liggendes cum omnibus suis pertinenciis et juri-bus (ÆA I S. 3, jf. S. 2), vel det samme Gods (curiam Lundgaard in prov. Winberg parochie Christie — cum terra desolata in campo Ryriksthorp — ac cum terra in campo Giørdorp, necnon cum quadam piscatura in Lygeraa vulg. dicti Algardstæd. Rep. 1375 ³¹/₅) som 1375 var gjort til Genstand for en Pantsættelse.

Men det var endnu langtfra, at Kronen kunde udøve noget Encherredømme indenfor det gamle Kongelev. En ikke uvæsentlig Lodsejer var Bispen. — Fra gammel Tid var Hjørring ofte dennes Residens, og i Sct. Karens eller sen. Hjørring Sogn, laa Bispegaarden Bistrup med 12 Fjerding Jord af de 96 i Hjørring Bymark (Matr. 1662). Tillige laa til den saavel Sct. Olai som Sct. Karens Kirker med alle verdslige og gejstlige Rettigheder (ÆA III, S. 49, jf. S. 53: 19-20).

Ydermere var andre gejstlige Institutioner Lodsejere. Hundslund Kloster ejede Gods i Krustrup (ÆA III S. 4,

A: 2) Vrejlev Kloster i Brønderup (sstds. S. 38, H: 102, 104, 106) og Børghlum Kloster havde i den første Halvdel af det 15de Aarhundrede fra forskellige adelige erhvervet Vandsted (ÆA III, S. 87-95, Y: 80, dertil et Boel udi Hjørring; Y: 85, 90, 91, 163), en Endelsmark »øster fra Hjørring Mark og vester til Liweraa« (sstds. S. 92, Y: 136). Den sidste Besiddelse var dog allerede 1466 ved et Mageskifte kommet til Kronen (sstds. S. 93, Y: 146), som saaledes afrundede sine Ejendomme og altsaa før Reformationen ejede den største sydlige Del af Sct. Hans Sogn, nemlig Aastrup Slot med Byerne Bagterp og Vandsted, navnlig beboet af Ugedagsmænd til Slottet. Formodentlig er dette Enemærke identisk med det »Høffring Birck«, som 1506 nyligen havde forhvervet Birkefrihed, i hvilken Anledning Bønderne i Byerne omkring det følte sig besværede (ÆA III S. 48, K:7).

Dette Birk kendes kun fra dette ene Brevuddrag og er maaske ikke opretholdt mod de nævnte Klagemaal, men iøvrigt kom Kronen jo ved Reformationen i Besiddelse af alt det gejstlige Gods »i Hjørring«, og dermed var endelig det gamle Kongelev Hjørring restitueret — saa omtrent i sin oprindelige Udstrækning.

Det vil saaledes kunne antages, at Vennebjerg Herredsting paa Bagterp Mark næppe er det oprindelige, men først lagt der efter Erhvervelsen eller rettere Generhvervelsen af Aastrup og Lundergaard.

Ved kgl. aabne Breve af ²⁶/₁₁ 1687 (Jydske Reg. Nr. 153-154) toges Landsdommernes Indstilling til Følge (Ebbe J. blev Herredsskr.).

183. Gaardbo Birk, som alene udgjordes af Gaardbo Fang, en Del af Raabjerg Sogn, indenfor hvilket laa Hovedgaarden og 24 andre smaa Bunker eller Byggesteder, altsaa nærmest et Fiskerleje, havde ved Reformationen tilhørt Vrejlev Kloster igennem to Hundrede Aar, siden Hr. Henrik Nielsen i 1335 mageskiftede Garthbuth til Konventet i Vrejlev (Anton Gaardboe: Hist. topogr. Beskr. af Gaardbogaard, Jyske Saml. III 34 ff.) Christian III's Birkebrev (ÆA III 42) er da antagelig her som i andre Tilfælde kun en Bekræftelse paa den længe udøvede Birkeret. Birket bortskødtedes fra Kronen ²⁸/₇ 1577 (Kr. Sk. I S. 166).

Tiltrods for, at Gaardbogaard ikke af dens Besiddere an-

saas for en Herregaard, hævdedes Birkeretten dog endnu 1686. Noget dunkelt havde Matriklen 1662 udtrykt sig, naar det hedder: Udi for.ne Raabjerg Sogn er et Birk, kaldet Gaarbo Birk, hvorudi er mange og adskillige Lodsejere, men eftersom fast den største Del af Tjenere derudi Sognet søge Horns Herredsting, kan Birket ikke udi nogen Summa forfattes (JySaml. o. anf. St., S. 54). — Man synes ikke her at tage i Betragtning, at det hele Sogn aldrig havde ligget under Birkeretten.

1702 tillodes det Grev Otto Rantzau efter Ansøgning, da Gaardbo Birk var saa fattigt, at Rettens Betjente ej deraf kunde underholdes, og det fra gammel Tid havde været til hans Hovedgaard Asdal, bemeldte Gaardbo Birk nærmere til fornævnte hans Hovedgaard Asdal transferere, dog at Birkerettigheden ikke extenderes videre end af Alders Tid, og intet mere Gods derunder lægges end hvis derunder tilforn ligget haver (Jyske Reg. 1702 ¹¹/₄, Nr. 36). Selv om Udtryksmaaden er lidt uklar, skulde man næsten antage, at hermed tillige anerkendtes Birkerettighed i det mindste over Asdal Sogn, der helt laa under Hovedgaardens Taxt (Matr. 1662), og hvorefter Birket siden nævnedes. Birkefoged og Birkeskriver boede ogsaa sidenhen i henholdsvis Asdal og Horne Sogne — det sidste hørte ogsaa fra gammel Tid under Asdal, men det hævdedes ogsaa siden, at Birket kun var 24 Tdr. Htk. (Extr. Mdtl. 1743), men Asdal S. alene var ca. 140. (Matr. 1688). 1795 overdroges Birkerettigheden til det samlede Birk, som altsaa ogsaa kaldtes Asdal, til Kongen, og 1797 ²³/₆ lagdes det til Horns-Vennebjerg Herreder.

183. Børglum Herred bestod af følgende Sogne: Fureby, Lyngby, Børglum, Vejlby, Rakkeby, Sejlstrup, Em, Vraa, Vrejlev, Hæstrup, Taars, Torslev, Skæve, Størstedelen af Torslev, Størstedelen af Skæve, en mindre nordlig Del af Vor, Hørby, Karup, Understed, Volstrup og den største Del af Albæk Sogne (Klitg. o. anf. St. S. 258, hvor dog ogsaa Serridslev (fejlagtigt i Stedet for Lyngby) henføres til dette Herred, jf. DDL 1688, S. 300-311, og Herredsskriverens P. Jensen Bjæverskovs Indberetning til Landsdommerne 1686).

Herredet har jo Navn efter den gamle Kongsgaard, hos Ælnoth Burlina, der siden blev Børglum Kloster og Birk, og da Herredet ialfald omkring Reformationen var bortforlenet til Børglum Bispen har maaske i denne Periode

Herredsting og Birketing været identiske. Der mangler ellers autentiske Meddelelser om Tingstedets Plads i ældre Tider, med mindre Lakunerne i det mangelfuldt bevarede Uddrag af et Vidnebrev om Skovby Fjerdingsting kan udfyldes: Og er Børglum Kl[oster Børglum He]rreds Ting (jf. *ÆA* III S. 160, Y: 291).

I det 17de Aarhundrede var Tingstedet paa Rønnebjerg Hede i Vrejlev Sogn (Trap X S. 28). 1682 paa Høgsted Hede lidt vestligere (Tingbogen 14. Marts 1682; medd. af Klitgaard).

183. Jerslev Herred bestod (indtil 1825) af Sognene Vrensted, Thise, Stenum, Tolstrup, Serredslev, V. og Ø. Brønderslev, Jerslev, Hallund, Ørum, Helligum, Hellevad og Størstedelen af Hundslund (en Del i Kær Herred), ca. $\frac{1}{3}$ af Skæve, ca. $\frac{1}{6}$ af Torslev, en lignende Brøkdel af Horsens, ca. $\frac{1}{10}$ af Albæk, samt de $\frac{5}{6}$ af Vor (jf. foran og DDL S. 318 f.).

Tingstedet var ikke i Jerslev men i Øster Brønderslev Sogn, ved Tinghøjene nordøst for Kirkebyen (Klitgaard o. anf. St. S. 271).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ²⁶/₁₁ (Jyske Reg. Nr. 151-152) toges Landsdommernes Indstilling (baseret paa Herredsskriveren Peder Jensen Bjæverskovs Indberetning) til Følge.

184. Børglum Birk til Børglum Kloster, paa den gamle Kongsgaards Grund (jf. foran), skulde man antage, bestod af Børglum, Furreby og Vejby Sogne, hvis Beboere samtliges var Ugedagsmænd til Klostret (RA: Sejlstrup L. Extr. Mdtl. 1611), og som til langt ned i Tiden udgjorde ét Pastorat. — Vistnok var disse Sogne alle gammelt Klostergoods, som inddroges ved Reformationen, men Furreby udgjorde en Tidlang efter denne en særlig Forlening (jf. Kanc. Brevb. 1579 ³/₁₂) og hverken dette eller Vejby Sogn regnedes i senere Tidens Jordebøger eller Skattemandtaller under Birket (Inds. Jordebøger 1661/62: Børglum Kl., Sejlstrup L. Extr. Mdtl. 1631), men alene Børglum Sogn. Baade dette og Vejby laa dog i Birket efter Skødet til Peter Reedtz 1669 ²²/₆ (KrSk. II S. 291), hvorved Klosterbirket med andet Gods kom fra Staten, mens Furreby erhvervedes af andre og senere atter kom under Kronen (sstds. S. 293, 298, jf. Matr. 1688). Peter Reedtz fik dog 1672 ³/₄ Birkerettigheden, til-

ligemed Jus Patronatus til alle tre Kirker. Bestallinger konfirmeredes 1692 $\frac{11}{6}$ for Dronning Charlotte Amalie, som havde købt Godset 1689. Birket nedlagdes 1820 $\frac{29}{1}$.

184. Vrejlev Birk var det fhv. Klostergoods, som 1575 $\frac{25}{1}$ mageskiftedes til Jens Bille fra Kronen (KrSk. I S. 154). Om Klosters Udøvelse af nogen Birkeret foreligger der ingen egl. Vidnesbyrd (Klitgaard o. anf. St. S. 282), men en Birkerettighed bevilgedes Jens Bille til Gengæld for det Birk til Allindemagle paa Sjælland, han og hans Forældre altid havde haft (CCD 1575 $\frac{29}{1}$).

Birkeretten gik tabt, da Godset 1782 udparcelleredes i to Halvdele. At Vrejlev Kloster intet Birk havde staaet muligvis i Forbindelse med, at Herredstinget laa i Vrejlev Sogn, og at dette ikke udelt ejedes af Klosteret. (Derimod var Størstedelen af Nabosognet dets Enemærke: Hæstrup Kirke og By er bygget af Vrejlev Kloster, bevidnedes det 1487 (ÆA III S. 39 H: 121).

Dette Gods lagdes siden som Ugedagsbønder til den af Landsbyen Tierit i Vrejlev Sogn oprettede Ladegaard: de Mænd som i Hestrup Sogn og By bygger og bosiddendes er, de ere rette Ugedags-Mænd til Rønnitzholm, og for Ugedag uforskaanet i alle Maade. Og for den Aarsag og Lejligheds Skyld ere saa forarmede at de ikke formuende at kan skatte Kongl. Majestæt saa som hertil sket er (Sejlstrup L. Extr. Mdtl. 1611, Bilag Nr. 7)).

Bestalling konfirmeredes 1690 for Fru Helvig Krabbe. Birket nedlagdes 1782 $\frac{5}{6}$.

184. Sæbygaards Birk og Birkerettighed var af ældre Dato end det Brev af 21. Sept. 1567, ved hvilket det tillodes Pernille Oxe at lægge et Birketing ved Sæbygaard, hvortil skulde høre foruden Hovedgaarden og samtlige hendes Bønder i Volstrup Sogn, tillige Estrup i Hørby Sogn, samt en Del Gaarde, der bestemtes fremtidig at skulle høre til Volstrup Sogn. Disse Gaarde var allerede før paa Aaret lagt til Volstrup Sogn fra Sæby, til hvis Kirke de før havde søgt, og skønt Sognepræsten i Sæby sidenhen klagede over sine mindskede Indtægter, ja ogsaa udvirkede et Kongebrev, hvorved det befaledes alle, som før havde ligget til Sæby Kirke, fremdeles at søge denne og dér yde deres Tiende og Rente, maatte dog sluttelig de først givne Breve staa ved Magt, og Kronen andensteds skaffe Sæbypræsten

Vederlag for Tabet i hans Indkomst (Anton Jakobsen: Sæbygaards Hist., Vendsyssel Land og Folk II S. 23 ff.).

Medens dette Gods med Sæby Købstad og dens Jorder »havde været fri og hørt til Sæby« (sstds. S. 28), laa Volstrup Sogn oprindelig ikke i Birket, men »de gamle Biskops Veje« dannede før i Tiden Skel mellem Grønheden i Volstrup Sogn og Sæby Birk (sstds. S. 12). Tiltrods for at det kunde hævdes, at »Sæby haver været en sær By for sig selv, baade førend og siden de finge Købstadret (1524) og haver ligget til Vendsyssel Biskopdom og givet Biskoppen deres aarlig Skat og Udgift derudi Byen hos Bispens Foged«, (RA: Herredags-Dombog Nr. 5, Fol. 255 (1547) saa har det hele Birk vel søgt fælles Ting lige til den Dag, da det med Undtagelse af Købstaden og dens Jorder mageskiftedes fra Kronen.

Hele Volstrup Sogn laa ikke i 1567 til Sæbygaard. 1608 erhvervede Ejeren nyt Gods i Sognet til Gaarden, som tilforn gav fuld Skat, men nu er skattefri, fordi de er bleven Ugedagstjenere til Sæbygaard (Aastrup L. Extr. Mdtl. 1610), og endnu efter Midten af det 17de Aarhundrede ejedes Gaarden Stenshede af Preben Banner, medens derimod Manderup Brahe opgaves at have Sæbygaard med Birkerettigheden udi Volstrup, Hørby og Understed Sogne, saavidt hans egne Tjenere angik. Endnu et lille Hundredaar senere indberettedes det dog fra, navnlig i denne Forbindelse, autoritativ Side, nemlig af Birkefogden selv, at Birket aleneste bestod af halvandet Sogn, nemlig Volstrup og omtrent den halve Del af Hørby Sogn (Vendsyss. Aarb. 1916, S. 222) alt-saa det fra først af fastsatte Omraade, men praktisk er Birkerettigheden vel uden udtrykkelig Tilladelse udstrakt over alle Godsets nærliggende Tjenere.

Det kan iøvrigt bemærkes, at der i Hørby Sogn laa en selvstændig Herregaard, Haven, tilh. Ejeren af Sæbygaard, dog kun med Bygning som en ringe Præstegaard (Matr. 1662). Den var fulgt med i Mageskiftet 1560 (KrSk. I S. 67, hvorved Sæbygaard overdroges Otto Rud) som en almindelig Fæstegaard, og først senere gjort til en »Herregaard«, muligvis for at undgaa de Besværligheder, der ofte fulgte med at ville hævde sine Ugedagstjenere udenfor det Sogn, hvori Sædegaarden laa, fri for Kongsskat (jf. strax nedenfor under Vorgaards Birk).

Bestallinger konfirmeredes 1690 for Holger Pax, Birket lagdes 1831 $\frac{3}{8}$ til Dronninglund Herred.

184. Hundslund Birk omfattede det største af alle Danmarks Landsogne, saagodtsom i hele dets Udstrækning, dengang Hundslund, nu Dronninglund og Asaa-Melholt Sogne. 1531 $\frac{11}{12}$ (jf. Klitgaard o. anf. St. S. 282) bekræftede Frederik I Christiørn Is Brev, hvorved han gav det gamle Hundslund Kloster, Hundslund Sogn til et frit Birk med alle dets Marker og Tilliggende: først nør fra den Aa, som løber udi Havet, igennem sønder Aa og sønder til den Aa, som løber gennem Melholt og øster udi Havet, øst fra Havet saalangt, som forskrevne Sogn rækker vester — idet dog Ret til Genkaldelse forbeholdtes.

Først i Christiørn Is Regeringstid var da hele Sognet praktisk talt blevet Klosters Enemærke. (ÆA III. 10. A: 71, 17 A: 140, 19 A: 159-160 ofl.)

1581 (KrSk. I S. 243) afhændedes dette Distrikt til Hans Lindenov. Efter dennes Sønnesøns Død købte Kansleren Peder Redtz Godset, og hans Enke afhændede det til Dronning Charlotte Amalie, som gav Gods og Sogn dets nuværende Navn Dronninglund.

Bestallinger konfirmeredes 1690 for Dronningen, Birket nedlagdes 1820 $\frac{29}{1}$.

184. Vorgaards Birk blev officielt bekræftet $\frac{19}{12}$ 1578, da Fruerne Karen Krabbe og hendes Datter Ingeborg Skeel meddeltes fri Birkeret til det Gods, som da laa til Vorgaard, og det som de fremtidig maatte kunne faa i Albæk, Vor og Skæve Sogne (KrSk. I S. 189). Samme Aar i Juni havde de tilbyttet sig Gaard og Gods fra Kronen (o. anf. St. S. 174 f.), og atter Aaret efter erhvervede de en Del Gaarde, navnlig i Albæk og Skæve Sogne, vel bl. a. det gamle Kronlen Lyngsaa Gods (sstds. S. 211).

Vorgaard selv havde kun et halvt hundrede Aar været i Børglumbisernes Værge.

Mens Birkeretten — naar som her hjemlet ved kgl. Privilegium — næppe lod sig anfægte, er det i flere Tilfælde ogsaa her faldet vanskeligt at hævde de øvrige, blot ved Sædvaneretten, hjemlede Undtagelsestilstande; saaledes Bøndernes Skattefrihed. I denne Forbindelse skal sikkert nogle Extraskatteregnskaberne bilagte Tingsvidner betragtes.

1633 havde Jørgen Arenfeldt til Vorgaard ladet føre Vid-

ne ved sit Birketing, »at hans Maal og Jord ligger saavel i Skæve Sogn, som i Vorsogn og bruges til Vorgaard i Skæve Sogn med Sæd og andet, ligesom den gode Mands Jord og Mark i Vorsogn, og hans Tjenere som bor vesten Aæn i for.ne Skæve Sogn ere hans daglige Ugedagsmænd og bruger Avl i begge Sognene til Vorgaard — og er alle Ugedagsmænd, som gør daglig Ugedage til deres Husbondes Gaarde (RA: Aastrup L. Extr. Mdtl. 1633, Bilag til Pengeskatten til Martini, Nr. 3).

Muligvis er det det samme Forhold, som udtrykkes paa en anden Maade i et Jerslev Herredstingsvidne bilagt det følgende Aars Regnskab (1634, Pengeskatten til Martini, Nr. 6): at Jørgen Arenfeldt til Vorgaard lader bruge selv Avl til hans Gaard Dybvad liggende i Skævesogn, og til Arbejdet til samme Gaard lader han bruge hans Tjenere, de som bor i Skæve Sogn (nemlig i Solholt og andre Steder).

Bestallinger konfirmeredes 1690 for Tage Høg, Birket lagdes 1820 ¹³/₁₂ til Børglum-Jerslev H.

184. Skovbo Ting havde i Middelalderen været »et Mage-ting udi Børglum Herred i Skovby Fjerding« (ÆA II S. 103, Y: 259), men om Udstrækningen af denne Retskreds synes det vanskeligt at danne sig noget reelt Begreb. Det andetsteds fremsatte Skøn (Vendsyssels Aarb. 1922, 274) støtter sig formodentlig til de i ældste Arkivregistraturer bevarede Vidnebreve fra dette Ting, men er der ved dette kun taget Tingsvidner paa Gods under Fjeringen, synes denne at have strakt sig helt ud til Vesterhav (ÆA III S. 17, A: 148, Hus i Wrensted) og sydpaa til Kær Herredsgrænse (sstds. S. 12, A: 85), medens Dronning Margretes Skødebrev 1393 (Vends. Aarb. 274, jf. Molb. & Pet. 1393 ⁶/₇) placerer ogsaa Dele af Øster Brønderslev Sogn i Skovbo Herred. Desværre er et Udtog af et Tingsvidne, som vedrører den nærmere Ordning af dette Forhold, kun bevaret i makuleret Tilstand (jf. foran under Børglum Herred, ÆA III, S. 106, Y: 291). Men endnu i det 19de Aarh. kaldtes Beboerne af de østlige Sogne i Vendsyssel Skovboerne (Klitgaard), og muligt stammer den nævnte Forvirring fra en udstrakt Tilbøjelighed til at søge Magetinget og ikke Børglum Herredsting — i Bispens Værge —.

184. Hvetbo Herred: I Hune Sogn findes et af de faa Tingsteder, om hvilket der er overleveret en Beskrivelse fra

nyere Tid, uden det dog lader sig nærmere bestemme som Herredets Centrum.

Men Tinghøj, der findes paa Ingstrup Mark, staar vel i Forbindelse med Kgl. Majestæts aabne Kælder og Gæstehøberg i Præstegaarden der i Sognet, og muligvis igen med et oprindeligt Herredsting. Senere holdtes imidlertid dette »med Bulder og blodige Eder« i Saltum Kirkes Vaabenhus, og efter at der var nedlagt Forbud herimod, ved Tinghøjene paa Jonstrup Mark i Saltum Sogn, i Tilfælde af daarligt Vejr »ved« Saltum Kirke eller i Tiendeladen (Klitgaard: Hvetbo H. 214).

184. Kær Herred's Tingsted var formodentlig fra gammel Tid og indtil 1688 ved Kikkenborg Høj i Hammer Bakker, hvor der 1640 var bygget et Tinghus (Chr. Christensen: Om Kjær Herreds Tingsteder, JySaml. 4. II. 305 ff.).

Kronen besad mange Fæstegaarde, fordelt over hele Herredet, deriblandt i Hammer Sogn »Møgelmoose med al sin Tilliggelse«, samt en Gaard i Vodskov (1519 ²⁰/₁₁ Adk. C. Nørrejyll. Langebeks Diplom); paa den sidste Bymark stod Herredstinget.

184. Hals Birk omfattede hele Hals Sogn (hvortil dog ikke i ældre Tid Østeraa, jf. KSk. 1579 ¹⁵/₃) som Valdemar Sejr allerede i 1203 skænkede til Vitskøl Kloster (Dän. Bibl. VI S. 133 ff.). Birkeretten vides ikke udtrykkelig bevilget Klosteret, men udøvedes af dette (Thiset: Ell. Gøyes Jordebog S. 279, 1459). Efter Reformationen var Birket bortforlenet med det øvrige Klostergods (Erslev: Len og Lensmænd, jf. RA: Vitskøl Kl.s Jordebog 1552), indtil selve Klosteret og dets Birk afhændedes fra Kronen (jf. nedenfor under Bjørnsholm Birk), hvorefter Hals udgjorde en særlig Forlening, til det lagdes under Aalborghus (L. & Lmd.).

1688 sammenlagdes det altsaa med Kær og Hvetbo Herreder (jf. nedenf.), men solgtes fra Kronen 1721, hvorefter det med Dronninglund Herred udgjorde een Jurisdiktion, ophævet 1813 ²⁰/₁₀ (Klitgaard i Vends. Aarb. 1922, 284).

Ved kgl. aabne Breve af ²⁰/₁₁ 1687 (Jyske Reg. Nr. 149-150) toges Landsdommernes Indstilling til Følge (dog indeholdt Herredsskr.s Bestalling ingen Klausul). Forslaget var ellers formuleret efter den tidligere Herredsfoged i Hvetbo Herred, med kgl. Bestalling af ³¹/₁₀ 1685 (efter Knud Christensen havde afstaaet Fogediet) Niels Nielsen Viborgs ind-

givne Memorial (Dat. Viborg $\frac{4}{3}$ 1687, Indl. til $\frac{15}{6}$ 1686), som han altsaa selv ikke fik megen Fornøjelse af. Iøvrigt døde han blot et Par Aar efter, 33 Aar gammel (Klitg. Hvetbo H. S. 229).

185. (Nørre) Sundby. Det af Landsdommerne paatalte usædvanlige Forhold havde imidlertid gammel og fuldt lovfæstnet Hjemmel: 1548 Mand. post. Reminiscere lod Thomas Skeel læse et kgl. Majestæts Brev, lydendes at Sundby og Gjøl skulde være udi Aalborg Birk, som de tilforn havde været, eller som en anden Regest lyder, at menige Almue, som bygger og bor paa Egholm, Gjøl og i Sundby skal søge deres Ret og Ting til Aalborg Byting (Petresch-Christensen: Nørresundbys Hist. I S. 86). — Hertil laa endvidere syd for Fjorden Hasseris, som ogsaa sagdes at ligge i Aalborg Birk (se KrSk. I S. 225, jf. Landsdommernes Indvending i denne Anledning nedenf. under Hornum H.) og dét vistnok fra endnu ældre Tid, som det ældste kgl. Privilegium til Aalborg er stilet til: Vore Borgere i Aalborg og Hasseris (Kolderup-R: Gl. danske Love Bd. V. S. 278). — Kan man end ikke lægge altfor stor Vægt paa det førstnævnte Kongebrevs Paaberaabelse af, at det genoprettede ældre Tilstande, saa synes de faktiske Forhold nok at kunne bekræfte, det virkelig var Tilfældet. Valdemars Jordebog registrerer under de jyske Kongelever Aalborg, men foran i Jordebogen gøres denne By og dens Omegn til Genstand for mere indgaaende Omtale; dér nævnes baade Gjøl og Hasseris i nærmere Forbindelse med Staden. Fra gammel Tid laa dog Børglum Klosters fri Gaard, Birkumgaard med tilliggende Gods paa Gjølland, hvornaar den var kommet under Klostret vides ikke, saalidt som fra hvem, men i hvert Tilfælde maa det erindres, at Børglum Kl. var en gammel kgl. Stiftelse. Og den Del af »Aalborg Birk« nord for Fjorden, som var Vitskøl Klosters Ejendom, var givet nok gammelt Kongegods (jf. strax nedenf.).

De geografiske Skel synes at kunne antyde dettes videre Udstrækning, nemlig Sundby og Hvorup Sogne, som under ét kaldtes Sundsholmen (Petresch-Chr. o. anf. St. S. 38), og formodentlig har dette Gebét tilligemed Gjøl og i det mindste endnu Aalborg Købstad og Hasseris i ældre Tider udgjort én samlet kgl. Besiddelse. Som det altsaa dels bekræftes af Valdemars Jordebog, dels paa sin Vis af Valdemar

Sejrs Brev til Vitskøl Kloster, hvorved han stadfæster dette Ejendomme af patrimonio suo in Sundby (Dän. Bibl. VI S. 152) d. e. Nørre Sundby, som endnu efter Reformationen hørte til Klostret (RA: Vidskøl K.s Jb. 1552). Muligt kan det ældste Navn for Aalborg have været Øster Sundby, og først senere har Borgen ved Alesund, som Knytlingesaga kalder Limfjorden mellem Hals og Egholm (Petresch-Chr. o. anf. St. S. 8) fortrængt det gamle Navn.

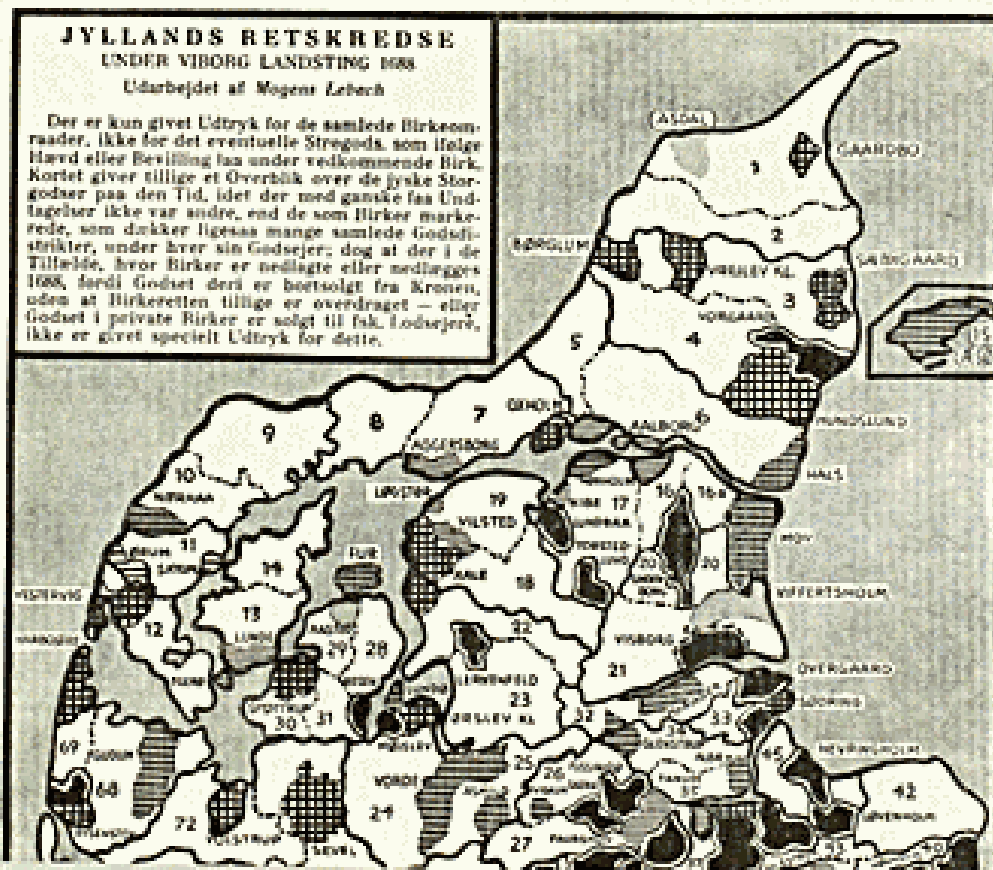
Hasseris Mænd var »daglige Træl« til Slottet, som forøvrigt ogsaa Sundby over Fjorden, det alm. Navn for Nørre Sundby i ældre Tid, (Aalborgh. L. Extr. Mdtl. 1611) — det sidste Forhold kan dog kun være sekundært i Betragtning af, at Bolene i N. Sundby før havde hørt til Vitskøl Kloster (jf. ovenf.) og en Del af Gaardene i Hasseris havde forøvrigt tidligere ligget til Sct. Peders Kirke i Aalborg (se Kr.Sk. I S. 14). Ligeledes Beboerne i Nørre og Sønder Tranders Sogne stod i Beg. af det 17de Aarh. (o. anf. Skattemandtal) i et nærmere Afhængighedsforhold til Slottet, idet over Halvdelen var Ugedagstjenere til dette. Og det bør i denne Forbindelse bemærkes, at da Dronning Margrethe bestræbte sig for at hævde Kronens jorddrotlige Rettigheder (jf. Erslev: Dronn. Margr. S. 296 ff.) var mellem de Ejendomme, som tilskødedes Kronen netop mange Gaarde i de to Tranders Sogne, om hvilket Gods det i Skøderne bemærkedes, at det var tvivlsomt, hvorvidt Kronen var den virkelige Ejer eller Skødeladerne (Molb. & Pet. S. 165, 172, 180 jf. Rep. 1406 ^{19/5}). En Omstændighed, som nok kunde pege i Retning af, at det samlede Krongods omkring Aalborg fra først af havde omfattet ogsaa dette Areal, hvor jo ogsaa Øster Sundby ligger. Først i Løbet af det 16-17de Aarh. kom dog samtlige Ejendomme i de to Sogne under Kronen (KrSk. I S. 84, 227 f., 271 ofl. St. jf. Matr. 1662), og lagdes de aldrig — som forøvrigt heller ikke den større Del af Sundsholmen — under Aalborg Birk, saa hørte de dog til Vendelbo Stift. — Om de af Dronn. Margrethe erhvervede Ejendomme kan være identiske med det i Valdemars Jordebog opførte Trannes, synes vel tvivlsomt, paa Grunds af den noterede Afgifts Lidenhed, set i Forhold til Afg. af Aalborg. — Opgivelsen i det hele bekræfter dog, at Kronen havde Rettigheder her fra ældre Tider, og det hele Forhold leder let paa den Tanke, at Sundsholmen nord for Fjorden,

JYLLANDS RETSKREDSE

UNDER VIBORG LANDSTING 1688

Udarbejdet af Mogens Lebech

Der er kun givet Udtryk for de samlede Birkensraader, ikke for det eventuelle Stregods, som ifølge Hævd eller Bevilling faa under vedkommende Birk. Kortet giver tillige et Overblik over de jyske Stregods paa den Tid, idet der med ganske faa Undtagelser ikke var andre, end de som Birkens markrede, som dækker ligesaa mange samlede Godsdistrikter, under hver sin Godsejer; dog at der i de Tilfælde, hvor Birkens er nedlagte eller nedlægges 1688, fordi Godset deraf er bootsolgt fra Kronen, uden at Birkereften tillige er overdraget — eller Godset i private Birkens er solgt til fsk. Godsejer, ikke er givet specielt Udtryk for dette.

HERREDER

(I Parentes de Købstæder, som dannede egne Jurisdiktioner).

Aalborg Stift

Vendsyssel

1. Horns (Skagen)
2. Vennebjerg (Hjørring)
3. Børglum (Sæby)
4. Jerslev
5. Hvetbo
6. Kær
7. Øster Han
8. Vester Han (el. Hannæs)

Tyland

9. Hillerslev
10. Hundborg (Thisted)
11. Hassing
12. Refs

Morsø

13. Sønder (Nykøbing)
14. Nørre
15. Læssø

Viborg Stift

16. Fleskum (Aalborg)
- 16 a. Stor-Vorde Birk (Gudumholm)
17. Hornum
18. Aars
19. Slet
20. Høllum
21. Hindsted
22. Gislum
23. Rinds
24. Fjends
25. Nørlyng (Viborg)
26. Sønderlyng
27. Middelsom

Skivehus Amt

28. Nørre (Nørre)
29. Harre
30. Rødding
31. Hindborg (Skive)

Aarhus Stift

Dronningborg Amt

32. Onsild (Hobro, Mariager)
33. Gerlev
34. Nørhald
35. Støvring (Randers)
36. Houlbjerg
37. Galten
38. Lisbjerg Birk { V. Lisbjerg
39. { Hasle(Aarhus)

Kallø Len

40. Sønder (Dyrs)
41. Mols (Æbeltoft)
42. Nørre (Dyrs) (Grenaa)

43. Sønderhald

44. Ø. Lisbjerg
45. Rovsø

Aakjær Amt

46. Hads
47. Ning

Skanderborg Len

48. Vor
49. Nim
50. Hjelmslev
51. Framlev
52. Sabro
53. Gern

Stjernholms Len

54. Hatting (Horsens)
55. Bjerge

Silkeborg Len

56. Tyrsting
57. Vrads
58. Lysgaard
59. Hids

Riber Stift

Koldinghus Amt

60. Elbo	} 1718—1770
Koldinghus
Birk
61. Holmans	
62. Brusk	
63. Jerlev	
64. Andst	
65. Slavs	
66. Nørvangs	
67. Tørrild	

Bøvling Amt

68. Skodborg (Lemvig)
69. Vandfuld
70. Hing (Ringkøbing)
71. Ulborg

Lundenæs Amt

72. Hjerme (Struer, Holstebro)
73. Ginding
74. Hammerum (Herning)
75. Bølling
76. Nørre (Horne)
77. Øster (Horne)

Riberhus Amt

78. Vester (Horne) (Varde)
- 78 a. Kærgaards Birk
79. Skadst
80. Gjørding
81. Malt
82. Lø

NB. Ved en Fejltagelse er den nordlige Del af Rugaards Birk og den vestlige Del af Frisenborg (Vejerslev Birk) paa Kortet betegnet som adel., fhv. kgl., i St. f. fhv. gejstl.

samt Aalborg-Hasseris med Tranders-Sognene sydfor, en Gang dannede det i Valdemars Jordebog registrerede, men ikke specificerede Kongelev: Aleburgh.

Landsdommernes Nidkærhed maa sikkert ses paa Baggrund af, at hverken Nørre Sundby el. Hasseris mere var Krongods. Men medens Nørre Sundby 1843 lagdes til Kær Herred (Petresch. Chr. II S. 41), laa Hasseris fortsat i det 19de Aarh. i Aalborg Birk.

186. Øster og Vester Hanherred. Øster Hanherred bestaar af 13 Sogne, skrev Herredsfogden i en Indberetning til Landsdommerne, og opregnede derpaa dem i det nuværende Øster Hanherred, men yderligere Hjortdal, Kollerup, Gjøttrup — og heri er han i Overensstemmelse med Matriklerne 1662 og 1688, saaledes at der til Rest kun bliver de Sogne som Matriklen 1662 kalder: Hannæs Birk, men han og Matriklen 1688: Vester Hanherred, idet han dog bemærker: at samme Vester Hanherred haver fordem — ikkun formedelst en lang Vejles Besværlighed Skyld været et Mageting til Øster Hanherred og begge af én Herredsfoged betjent —.

Denne sidste Oplysning har Landsdommerne — som det vil ses — ikke fundet fornødent at gentage i deres Indstilling; man havde imidlertid ogsaa før fra Kancelliet anvendt den ny Udtryksmaade, nemlig 1669, da Gregers Andersen beskikkedes som Herredsfoged i »Vester Hanherred« (Jyske Reg. Nr. 38, ¹⁴/₄) — tidligere havde Bestallingerne i Almindelighed lydt paa Hannæs Birk. Men de kgl. aabne Breve af 1687 ²⁰/₁₁ (Jyske Reg. Nr. 147-148) fulgte den nyere Terminologi og paabød Sammenlægning af Øster og Vester Hanherrederne, idet dog ingen af de foreslaaede Personer beskikkedes som Retsbetjente, men Morten Farum blev Herredsfoged og Christen Laursen Herredsskriver.

Man kan saaledes næppe tale om Oprettelse af Jurisdiktioner Øster og Vester Hanherred, før 1793, ved Amtsomlægningen iflg. Rentekammerets Plakat af 21de Juni 1794 (Schous Forordninger), skønt der i denne rigtignok kun siges, at Ø. og V. Hanherred af forrige Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter lægges henholdsvis til Hjørring og Thisted Amter.

Formodentlig skyldes den nyere Delingslinje af Herredet, at der inden 1793 var foretaget en Omlægning af Pastora-

terne, saaledes at den nuværende Skillelinje følger Grænsen mellem de gejstlige Herredsprovstier (jf. Rønn Christensen i Vendsyssel Aarbøger 1935 S. 106). Iøvrigt havde man tidligere forsøgt at lægge de to Retskredse under samme Ting, idet et Paabud om Han Herredstings Tilbagelæggelse af 1559 ¹⁰/₁₀ (CCD I S. 75), lyder paa en saadan til det Sted, hvor det laa førend Hannæs Ting blev ødelagt.

Dette Sted var formodentlig ved Tinghuset, paa den kgl. »Aalegaards Grund og Endels Hede i Skræm Sogn« (JySaml. 2. II S. 267).

187. Oxholm Birk var det gamle Ø Kloster Birk, stiftet af Biskop Tyge i Børglum af hans sande og rette Arv i det 12te Aarhundrede (Barfoed: Bidrag til Øklosters og Ølands Historie. JySaml. 2. III S. 26 ff.); dets Privilegier af Erik Glipping hjemler det vel ikke Birkeret (o. anf. St., kf. Pontoppidan: Annales I S. 751, og Stemmann: Retshistorie S. 235) i dennes senere Betydning, men kun, at de ikke skulde stævnes for de Forbrydelser, som de indbyrdes maatte begaa, andet Steds end for Klosterets Foged (Dispensator), en enestaaende og udtrykkelig Stadfæstelse af en Tilstand som vel i Almindelighed var hævdet paa alle Herregodser i Nordvesteuropa.

Siden hen udgjorde ogsaa Øen et Birk, saa godt som noget. Abbeden kunde gøre Lovhævd paa alt Øland og Øskov, alle fire Vegne til Markemode og til Midtstrøms i Øster indtil Bedeholm og alle de Aalegaarde, som dertil ligger for Økloster paa Klosterets Enemærke (Rep. 1480 ¹²/₇).

Efter Reformationen bortforlenedes Klosteret, idet Lensmanden, den fhv. Odensebiskop Knud Gyldenstjerne tilpligtedes at underholde de Klosterjomfruer, som var til Rest, efter at den siste katolske Biskop havde gjort sit bedste for at drive dem alle ud. Og i denne Lensmands Tid faldt der en Landstingsdom af principiel Interesse for Birkeretten i Almindelighed og Ø Kloster i Særdeleshed.

Jens Rotfeld til Bratskov havde stævnet Jacob Skriver udi Ø Kloster, fordi denne ved Øbirketing havde »taget nogle Vidner« imod Jens Rotfelds Fiskere, og mente ikke, disse var taget med Rette, fordi det var Klosterets egne Folk, som havde afgivet dem: da er saa paa sagt for Rette: Eftersom Dommeren sig med Hr. Otte Krumpen og andre gode Mænd bespurgte, at endog samme Mænd paa Øland

boendes, findes at være Kronens Tjenere og Knud Gyldenstjerne dennem udi Værge og Forsvar haver, vidste de ikke for den Aarsag deres Vidnesbyrd at kunne [u]nøjagtige finde, eller dennem derfor at fælde, hvor de ellers vilde vinde og bekende det som retfærdigt er (Thott 1991, 4to. 437v). Desværre indeholder Uddraget ingen nærmere Oplysning om disse »Vidners« Indhold, og Landstingsdommen er jo holdt i noget svævende Vendinger. Men en af Birke-ejerens fornemste Rettigheder var netop den at kunneanfølge Overtrædelser, begaaet indenfor Jurisdiktionens Ene-mærker, ved Birketinget, altsaa med sine egne Tjenere.

Da Klosteret en Aarrække efter Reformationen havde dannet et særligt Len, overdroges det 1573 (KrSk I 135) til Frans Banner til Kokkedal »med al dets Herlighed«, derunder Birkeretten; i Bytte fik Kronen Ry Hovedgaard paa Sjælland i Voldborg Herred. Men faa Aar efter maatte Frans Banners Svigersøn, Henrik Lykke, paa egne og Svigerindes Vegne tilskøde Kronen 2 Gaarde paa Sjælland for Birkeretten til Ø Klosters Gaard og Gods — fordi Kongen havde ladet falde sin Tiltale for Jus Patronatus til Ry Kirke og Birkeret til Rygaard, hvilke Frans Banner i sin Tid havde overdraget Kronen for samme Ret til Klosteret, men uden at være i retmæssig Besiddelse deraf (KrSk. I S. 246, 1581 ^{8/8}).

Navnet Oxholm fik Klostret af Frans Banner, der kaldte det efter sin Hustru Johanne Oxe.

Bestallinger konfirmeredes 1696 for H. Fr. Lewetzau, Birket lagdes 1811 ^{9/7} til Øster Han Herred.

I Han Herred havde før været Aggersborg Birk, nedlagt 1606 med den Motivering, at Kronen kun besad Præstegaarden og en enkelt Bonde der i Byen. Om Jurisdiktionens oprindelige Udstrækning er det vanskeligt at sige noget bestemt, men givet nok maa Birketinget her ses i Forbindelse med den gamle Kongsgaard, om hvis gentagne Ødelæggelser der navnlig foreligger Vidnesbyrd. At den plyndredes af de oprørske Bønder, paa Jagt efter Knud den Hellige, fortæller den engelske Munk Ælnoth paa Latin, og paa samme Sprog fremsætter den danske Ridder Niels Eriksen 1373 Planen til et nyt Aggersborg (en af de mest indgaaende Beskrivelser af en dansk Middelalderborg, som han forpligtede sig til at genopbygge) efter at det var øde-

lagt i de forudgaaende urolige Tider. Endelig taler Folkevisen dansk, men saa er det den endelige Ligsalme:

De rede frem ad Aggers Bro
og frem ad Aggersborg By.
De satte Ild paa Kongens Gaard,
den stod saa højt i Sky —

Denne Kongensgaard, ogsaa kaldet Aggersborggaard, laa til Slutn. af det 16de Aarh. til Kronen, en Overgang beboet af Morten Mortensen, der var eller havde været Foged paa Aagaard (Rep. 1469), og med den hele A. By, men i flere Tempi bortmageskiftedes baade Gaard og Størstedelen af Byen fra Kronen (KrSk. I S. 74, 206, 279, Matr. 1662). I Aggersborg skelnes endnu svage Spor af det ejendommelige næsten cirkelrunde Voldsted, hvor de forskellige Slotte har staaet, mellem Kirken og den nuværende Herregaard, og øst for denne laa før Udskiftningen i en Række Aggersborg Bys Gaarde, men det hele Anlæg er det ikke let at bringe i Overensstemmelse med Planen fra 1373. Muligvis er et Sognevidne af 1469 (Rep.) et Levn af Birketingets Virksomhed, da det af det fremgaar, at man den Dag havde forlangt, at Sognepræsten skulde skikke den klagende Ret, men han havde undslaaet sig.

187. **Hillerslev Herred.** Her laa det kgl. Slot »Hillerslev, af hvilket uden Tvivl Herreden, som kaldes Heller Herred, haver sit Navn, efterdi Tingen ligger ret sønden fra Byen og i Marken —« skrev Sognepræsten 1638 (JySaml. 4. I S. 117) —: »Norden fra Hillerslev Kirke nogle Gaarde som kaldes lille Hillerslev, hvilke haver i gamle Dage været Laadgaarden til Hillerslev Hus, som haver ikke langt derfra været bygget paa en Vold, liggendes i Moradsen derhos, og kaldes — Hillerslev Vold heller Store Vold.«

I det 16de Aarhundrede tilhørte Lille Hillerslev By med Jensbygaard, Kærgaard, »Adershie« og en Del af Keldstrup Kronen (RA: Ørum L. Jb. 1580). Men da fulgte Herredet Ørum Slot, og af Hillerslevhus er der til Nutiden kun levnet Voldstedet.

187. **Hundborg Herred.** »Tinget ligger sønden til en By, kaldes Sjøring, kort fra Byen,« meddelte Herredsfogden Emmike Eriksen (Indberetn. dat. Viborg 4/3 1687, Indl. til Landsdommernes Forslag), altsaa aabenbart i næreste Tilknytning til den gamle Kongsgaard, hvis anselige Voldsted stadig er bevaret. Endnu i det 16de Aarhundrede ejede Kro-

nen Størstedelen af Sognet (RA: Ørum Lens Jb. 1580, Fol. 20), og en af dens Bønder boede i Laadgaarden.

Som bekendt nævnes Sjørrind under Kongelev i Valdemars Jordebog, men til Kronen maatte det igen erhverves af Valdemar Atterdag.

Ogsaa ved Hundborg By ligger der et gammelt Voldsted, som vel engang har baaret den Kongeborg, hvorefter Herredet er kaldt fra før Valdemars Jordebog blev skrevet. Og ligeledes i denne By var Kronen endnu i det 16de Aarhundrede Lodsejer (o. anf. St.).

187. Nørhaa Birk, hvis Frihed stadfæstedes 1505 af Kong Hans (ÆA III S. 152) var da nyligt erhvervet til Vestervig Kloster. Sandsynligvis 1477 havde Klosteret erhvervet det hele Sogn (jf. sstds. S. 153, K: 12), og det kunde 1528 ved Hundborgherredsting bevidnes, at »Nørhoffgaardt og alt andet bygget Gods, som er i Nørhaa Sogn, haver været og fulgt til Klosteret i rolig Hævd« (sstds. S. 152, K: 10).

Efter Reformationen lagdes dette Gods til Ørum Slots Len, og Hovedgaardsdriften ophørte (RA: Ørum L. Extraskattemandtaller 1600: Nørhaa Mænd svarer fuld Skat, ikke $\frac{1}{2}$ som Ugedagstjenere). Senere fulgte det Vestervig Klosters Len og afhændedes med dette til Jochum Irgens (KrSk. 1661 $\frac{2}{3}$), men kom ved Relutionskommissionens Dom (se sstds. II 1682 $\frac{2}{2}$) tilbage til Kronen.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 $\frac{26}{11}$ (Jyske Reg. Nr. 161-162) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, dog at der til Herredsskriver i Stedet for den af Landsdommerne foreslaaede, beskikkedes Anders Larsen.

188. Hassing Herreds Ting maa vel først være holdt i Sognet af dette Navn, men herom er de stedlige Galgehøje vist det eneste Minde. Det er vel troligt, at Tinget sidenhen er holdt nær det kgl. Slot Ørum, men direkte Vidnesbyrd herom er ikke fundet.

188. Refs Herred, med Navn efter Revs i Hurup og Ydby Sogne, Kirken i det første var Fjerdingskirke (GDD I S. 54-58), men sydligt i det sidste ligger ganske vist baade Galgehøj og Tinghøj — disse kunde dog med nogen Rimelighed knyttes til Vestervig Klosters Besiddelser syd i Sognet, og det maa forøvrigt erindres, at dette Klosters Tilknytning til Kongemagten var af ret intim Karakter.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 $\frac{22}{11}$ og 1688 $\frac{13}{3}$ (Jyske Reg.

Nr. 141, Nr. 36) toges Landsdommernes Indstilling til Følge. Ved det første Brev lagdes saaledes alle de Bønder, som fra Vestervig Kloster i Gælds Betaling er udlagt til andre Proprietarier under de forenede Jurisdiktioner.

189. Ørum Birk. 1367 overdrog Ridderen Bo Høg med sin Frue paa Thy Bygdeting til Kronen alle deres b o n a i Hassing Herred, nemlig Hovedgaarden Ørum og alt andet deres Gods i Ørum Sogn, saavel som alt deres Gods i Hundborg Herred, en Overdragelse som senere samme Aar bekræftedes for Viborg Landsting (Rep. 1367 $\frac{26}{5} \times 2$, $\frac{25}{9}$).

Til Ørum laa siden Hassing og Refs Herreder, og samtlige Beboere i Birket og i Sognet, Kronens Enemærke, var Ugedagsmænd til Slottet (RA: Ørum L. Extr. Mdtl. 1600). Det afhændedes med Lenet 1661, idet samtidig Birkeretten overdroges Køberne (KrSk. II S. 111, 118, 1661 $\frac{2}{11}$).

1691 forenedes det med Skyum Birk til een Jurisdiktion efter Ansøgning af Poul v. Klingenberg (Jyske Registre 1691 $\frac{11}{4}$, Nr. 33 med Indlæg), da Birkerne hvert for sig kun bestod i et ringe Sogn, saa ingen Birkefoged kunde leve deraf uden ved stor Fattigdom — og idet han tilbød at lægge »til Herredet hvis andre Proprietarier tilhørende Bønder, som nu svarer og altid har svaret under disse Birker« (jf. nedenfor under Skyum), for hvilke hans Forfædre havde betalt 1200 Rdl. — og det forundtes ham efter Landsdommernes Anbefaling, at hans Gods i to Miles Afstand maatte være under Birketinget, som skulde indrettes ved Ørum.

Til denne Jurisdiktion lagdes 1744 $\frac{30}{10}$ Tanderup Birk, men det samlede Birk lagdes allerede 1779 $\frac{18}{8}$ under Hassing-Refs Herreder.

189. Skyum Birk var ligeledes befolket med Ugedagsmænd til Ørum Slot (RA: Ørum L. Extr. Mdtl. 1600), oprindelig vel en selvstændig Hovedgaardsbedrift; en Gaard kaldes endnu 1603 Skyumbaard. Iøvrigt delte det Skæbne med Ørum Birk, med hvilket det som lige sagt sammenlagdes i 1691. Det udgjorde ikke hele Skyum Sogn, der var ogsaa i dette 7 Adelstjenere (o. anf. Skattemandt., jf. Skøde paa den fhv. Bispegaard Irup med Gods, KrSk. I S. 51, 1556 $\frac{7}{7}$), men disse havde dog ligget til Birket i den Tid, dette var i Kronens Besiddelse og var vedblevet at svare derunder, efter at dette var solgt 1661 $\frac{2}{11}$ (Landsdommernes Erklæring,

Indl. til Jyske Reg. 1691 ¹¹/₄ Nr. 33; jf. foran under Ørum Birk).

Under Ørum Birk laa derimod alene det Gods, som hørte til Slottet, navnlig Ørum Sogn.

189. Vestervig Klosters Birkeret stadfæstedes af Kristiern I 1478, men har været hævdet fra ældre Tider; allerede 1435 udstedtes Brev paa Vestervig Birketing (ÆA III S. 147 II 6). Klostret var grundlagt allerede kort efter 1100. Birket omfattede Vestervig og Agger Sogne, alle Beboerne var her Ugedagsmænd til Vestervig (RA: Vestervig Lens Extr. Mdlt. 1610-20), og de Mænd udi Tøigstrup var daglige Ugedagsmænd og udi langsommelig Tid havde været skattefri, ligesom de fattige Fisker-Husmænd udi Øster Agger. Om Naturens Ødelæggelser giver disse Regnskaber ogsaa Underretning: »Agger Sogn, som og ligger udi Vestervig Birk og Ejendommen og Avlingen, som de tilforn haver haft, er nu meget af, aldeles ødelagt af Sand og Vand, og Fiskeriet er ogsaa moxen øde, saa der findes ikke andet end Armod og Fattigdom hos dem.«

Sognet var 1610 lagt i Skat for 12 Gaardmænd efter kgl. Majestæts Brev, men allerede 1620 hedder det, at Agger Sogn og Fiskeleje af gammel Tid sædvanligen taxeres for sex Gaarde.

Tinget holdtes om Mandagen ved Præstegaarden (Thestrup i JySaml. 4. III S. 246, jf. Resens Prospekt hos Trap), som kaldtes Tingsgaards Ladegaard.

Vestervig Kloster med sit Birk udgjorde efter Reformationen et Len, indtil det 1661 bortskødedes til Jochum Irgens.

1690 ¹³/₁₂ fornyedes Birkeretten for dennes Enke, Birket lagdes 1800 ²⁴/₁ til Hassing-Refs Herreder.

189. Sønner Morsø Herred: »Sønden fra Byen (s: Mollerup) op i Heden og Udmark ligger en Høj, som kaldes Loffhøj, der strax sønden til den store Tinghøj, som Dom og Ret holdes. Sønden og Vesten om forskrevne Høj, ligger en Dal, kaldes Tingdal« hed det 1638 (JySaml. 4. I S. 132) — Det synes rigtignok som om Kronen først umiddelbart før det Tidspunkt havde erhvervet sig Besiddelser i det Sogn, et Par enkelte Gaarde, mens der før ingen Kroneejendomme havde været (KrSk. I S. 465 (1633 ¹²/₃), S. 491 (1636 ³²/₅), jf. Halds Lensregnskaber L. Jb. 1600 (s: 1587).) Efter Jorde-

bogen skulde man nærmest tænke sig et Tingsted i Lødderup Sogn og her ligger jo endnu Mestermændshøj, men dette Rettersted er vist knyttet til Nykøbing By.

189. **Nørre Morsø Herred:** »Paa Bjergby Mark staar endnu tilbage en af tre Tinghøje, de andre er nedpløjede, hvor Herredstinget muligt er holdt (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1902, S. 308, jf. Trap), et Sagn nævner ogsaa Tinghøj nord for Tødsø Sogn som Tingsted (o. anf. St. jf. JySaml. IX S. 353). — Strekhals Gods, det kgl. Len, som 1607 lagdes til Hald, laa i baade Tøving, Bjergby og Flade Sogne, men allerede 1600 laa Gods i Tødsø Sogn til Hald (Hald L.Jb. 1600), saa Gammelting i Tødsø Sogn kan ligesaavel være Herredstinget, som de andre, en mindre Høj ved Siden af skal være benyttet som Rettersted.

190. **Lunde Birk** var Vester og Øster Assels Sogne, der med det kongelige Slot Lund udgjorde et Len fra Middelalderen og ned til Midten af det 16de Aarhundrede. De fleste Bønder i Øster Assels var Ugedagsmænd til Slottet (Hald L. Extr. Mdtl. 1612).

1651 blev Godset udlagt til Alb. B. Behrens og Leonhard Marselis, hvis Svigersøn Poul Klingenberg og senere dennes Søn ejede det.

Den sidste fik 1688 Sædegaardsfrihed.

190. **Jegindø Birk** (i Valdemars Jordebog: Ekund) udgjorde et særligt Len, der gik i Arv indenfor Slægten Krabbe i Bustrup, indtil det 1605 forenedes med Lunde-gaard.

Tæt nord for Kirken skal være et »før Mands Minde« sløjfet Stenaldermindesmærke, Pladsen kaldes endnu Tingstenene.

Ved kgl.t aabent Brev af 1686 ^{20/11} (Jyske Reg. Nr. 163) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, hvad angik Sammenlægningen af de 4 Jurisdiktioner og Tingstets Placering, men som Herredsfoged beskikkedes Knud Jacobsen, hidtil Herredsskriver i Ringsted Herred paa Sjælland.

190. **Læssø.** 1472 bevilgede Kristiern I Viborg Domkapitels Kanniker, at de, som havde ladet berette at have fri Birks-ting og Ret oppaa deres Kirkes Land Læssø, som de af lang Tid havde haft af Kongens »kære Forfædre« fremdeles maatte nyde denne Rettighed (Diplom. Viborg. S. 55). — Kapitlet kunde ogsaa en Snes Aar senere med Lovhævd ind-

værge »alle Læssø Land, bygget og ubygget, Mark, Skov, vaadt og tørt, intet undtagen med Vrag og al kgl. Ret, for et frit Enemærke«. (sstds. S. 100: 1493) og de havde været i Besiddelse af denne deres udelte Ejendom fra c. 1200, med Undtagelse af en kortere Periode, da Vitskøl Kloster besad en Fjerdedel af Øen. Reformationen bragte ikke større Ændringer i Øens administrative Forhold; Domkapitlet bestod vedvarende, ogsaa som Indehaver af Jurisdictio (d. e. Ret til at beskikke Birkefoged) paa Læssø, lige til 1666, efter hvilket Tidspunkt Kongen overtog denne Rettighed, tillige med Patronatsretten til Kirkerne paa Landet, medens iøvrigt Kapitlet stadigvæk nød de andre joroddrotlige Rettigheder (Grüner-Nielsen: Læssøfolk i gamle Dage. S. 6, 8).

191. Fleskum Herred. Tingstedet var sikkert fra ældgammel Tid paa Tingbakken, nordøst fra Nøvling Kirke (JySaml. 4. III S. 388), da en Lokaltet i Nærheden bærer Navnet: Fleskum Flo (efter mundtlig Meddel. af Svend Aakjær, muligvis identisk med Bierckierr Eng, som alle Nøvling Bønder brugte 1562 (RA: Aalborghus Lens Jb. S. 12 f.) — medens Navnet Fleskum ellers ikke er stedfæstet i Jurisdiktionen (det F. som Vald. I stadfæstede Vitskøl Kl. kan næppe være dette, da det dér hedder: F. cum pertinen- ciis suis in Alnes, 3: Aale Birk).

Sagtens var det da hertil, Tinget — efter Kgl. Majestæts Brev og Mandat — 1629 blev forflyttet »paa det Sted, som det tilforn udi gammel Tid ligget haver«. Muligvis fra Tinghøj i Gunderup Sogn, nordvest fra Kirken, hvor paa Oppelstrup Mark et Agerskifte senere hed Gammel Tinghøjs Vang. Anledningen kan have været, at en Gaard i Oppelstrup netop Aaret før var solgt fra Kronen (KrSk. 1628 ⁷/₈).

Hvor det ellers var, saa bevilgede Herredsmændene nævnte Aar Hjælp til et Tingskjul af »Tømmer og Savdeler« (Chr. Christensen: Om Fleskum Herreds ældste Tingsteder JySaml. 4. II S. 339 f.).

191. Hornum Herred. Ogsaa her laa Herredstinget paa gammel Plads, Østen for Hornum By, ved en stor Høj, kaldes Tinghøj, i en Udgravning paa den ene Side af denne (Fra Himmerland og Kjær H. 1917, S. 507), og i Hornum besad Kronen endnu i det 16. Aarhundrede flere Fæstegaarde (RA: Aalborghus L.Jb. 1562).

191. Nibe Birk: Der foreligger ellers ikke mange Oplysninger til Nibe Bys Historie før Reformationen, og Ejendomsforholdene er det ikke let at klarlægge — Dog kan et Par hidtil upaaagtede Meddelelser tjene til at kaste mere Lys over den Periode.

Det er bekendt nok, hvorledes »Nypægotz« først nævnes som Tilliggende til det kgl. Slot Hedegaard, da dette tilbagevindiceredes til Kongedømmet, men medens Hedegaard 1505 atter afhændedes fra Kronen til Viborg Bispestol, og formodentlig siden med Halkjær kom i Adeliges Hænder, saa indværgedes endnu 1519 paa Hornum Herredsting: dette efterskrevne Gods for Kronens fri Enemærke: Først Klæstruplund med — Tilliggelse i Voxlev Sogn, samt flere Gaarde i dette — og endelig: 5 Gaards Eje i Nybe lige gode ved den bedste i Byen ere — og disse efterskrevne Huse — sammested, som er bygget paa Kronens (ialt 8, deriblandt et »øde« og 4, som henholdsvis en Mand i Randers, en Kvinde i Aalborg og Hr. Mogens Gøje i Værgø havde; RA: Adk. C. Nørrejylland 1519 ^{8/11}). — Aabenbart den ældste Matrikulsangivelse for Byen, men som det i den antydes ikke en fuldstændig Fortegnelse over Nibe Jordbrug eller Ejendomme. Viborg Bisp ejede ogsaa Gaarde eller Boel, som de almindeligt kaldtes sidenhen, ialt 4 og nogle Huse (Diplom. Viborg. S. 199), og laa det nært at tænke disse som en Del af Hedegaards Tilliggende, med Gaarden overgaaet til Bispen, saa havde Biskoppen faktisk i Begyndelsen af det 16. Aarh. købt netop 4 Gaarde i Nibe (ÆA II S. 294, K: 17, jf. S. 300, K: 73, sstds. S. 299. K: 69, jf. 297. K: 46, K: 47) og den Toft, Cop-toft, der fra gammel Tid laa til Bispedømmet har vel muligt hørt til Nibe Kapel (Koptoft 3: Kaptoft? = Kapeltuft) (ÆA II S. 300, K: 70, jf. S. 302, K: 90 S. 303, K. 103). Og endnu en Gaard i Byen tilhørte Vor Frue Kloster i Aalborg (ÆA III S. 28, F: 12, jf. S. 29, G: 3) og endelig tilskødede Iver Krabbe til Østergaard i 1558 Kronen en Gaard (KrSk. I, S. 56).

Allerede 1518 havde Sandemænd gjort Skel mellem Nibe og de omliggende Bymarker (ÆA II, S. 300, K: 79), men fra 1545 forelaa Christiørn III's Birkebrev, ved hvilket det tillodes Kongens »Undersaatter i Nibe boendes og deres Efterkommere herefter at have — fri Birkeret og Rettighed inden deres By, saa frit som bruges og holdes udi noget

Birk paa Landet —« (Klitgaard: Nibe Bys Historie, S. 8).

Man har fundet mærkeligt »at Nibe først fik Birkeprivilegium paa et saa sent Tidspunkt,« — det er mere mærkeligt, at der overhovedet udstedtes et saadant Brev til denne By, hvor Kronen ikke engang efter Inddragelsen af det gejstlige Gods besad stort mere end Halvdelen af Byens Ejendomme, et Forhold, som næppe ændredes gennem Tiderne. 1562 laa til Aalborghus 12 af de 22 Boel i Nibe, de egl. Jordejendomme med Gaardsrum i Byen og Tilliggende i Bymarken, et Aarhundrede senere var akkurat det samme Tilfældet. 1664 besades de resterende 10 Boel af forskellige Herremænd og et Par gejstlige Stiftelser, Hospitalerne i Aalborg og Horsens, og hvordan deres Skæbne har været i de mellemliggende 100 Aar — kun enkelte Oplysninger synes at foreligge (RA: 1610 7/8, Perg. Stygge Høg), jf. Herredags-Dombog Nr. 1, Fol. 145v), Kronens Ejendom har de i hvert Fald ikke været.

Der forelaa altsaa det ret enkeltstaaende Tilfælde, at Birkebrevet meddeltes et Samfund, bestaaende dels af Kongens »Undersaatter«, dels af Herremænds. Ganske vist synes det at have været de første, som udvirkede Privilegiet, og til dem er Brevet stilet, saa det muligt kun har skullet gælde Kronens Andél i Byen? Praktisk set vilde der intet være i Vejen for det, da Kroneejendommene efter Lovhævdén af 1519 lod til at udgøre et Enemærke, men af praktiske Hensyn har velsagtens ogsaa de adelige Fæstere i Byen søgt dette Birketing (jf. o. anf. St. S. 91).

I det hele taget var Forholdene i Nibe ret ekstraordinære og interessante, forsaavidt som det Billede, de giver, er Billedet af en vordende Købstad paa Vej ud af den mere landlige Tilværelse.

At der i Nibe var 22 Boel skal jo ingenlunde opfattes derhen, at der kun var 22 Beboelser i Byen. Tværtimod har der formodentlig allerede fra ret gammel Tid været adskillige Huse, de saakaldte Gadehuse, uden andet Tilliggende, end den Grund, hvorpaa de stod, ialfald intet i Bymarken, og deres Antal var i senere Tid hurtigt voxende, saaledes at det i et Skattemandtal fra 1611 kan lyde: Eftersom findes en ganske Hob Gadehuse i Nibe, saa der iblandt findes mange en Part saa godt som intet formaar at udgive, saa er derfor Skatten undt dem med Embedsmændene paa

kgl. Majestæts naadigste Behag at yde lige eftersom de haver ydt udi næste forgangen Pennings Skat af 44 Gadehuse — —.

Og allerede før var den ofte citerede Dom falden, efter hvilken slige Gadehuse paa Kronens Grund i Nibe, indtog en Særstilling, men en Særstilling, der var analog med Købstadbygningernes i Almindelighed Landet over, at »efterdi befandtes at fast alle Købstæderne her i Landet haver haft deres Oprindelse og Begyndelse udaf Fiskerlejerne, og udi adskillige Købstæder endnu findes Gaarde og Grund, som udredes aarligen Jordskyld af, og dog ligevel hvem Gaarden tilhører maa den afhænde til hvem de vil, dog Jordskylden uforkrænket, saa og efterdi det og almindelig befindes ud over alt Riget paa Fiskerlejerne slige Boder og Huse som ikke uden aleneste udredes af (end) Jordskylden til Kronen, og de som samme Huse tilhører arver, Arving efter anden, og ej udreder nogen Stedsmaal eller andet deraf, end Jordskylden til Kronen, er og fri for naar de dertil trænger det at afhænde, dog at Kronen ydes Jordskylden . . . saa efter slig omstændelige Lejlighed, gammel Brug og Frihed«, fastsloges Nibe Krontjeneres Ret til Handel med deres Huse og Ejendom.

Bliver det strax tvivlsomt om man kan udlægge denne Domskendelse derhen, at »Kongen aldrig fordrede sig betragtet som privatretlig Ejer af Grunden og Borgerne som Lejere« (Steenstrup: Studier ov. Kong Valdemars Jordebog S. 134), saa beviser ihvertfald den følgende Udvikling, netop i Nibe, at denne Slutning er forkert.

For efter Svenskekrigene delte Byen Skæbne med saa meget andet Krongods i Landet, og samtlige Kronens Ejendomme i Nibe slet og ret afhændedes uden noget Forbehold fra Kronen til Rigsmarskalk Johan Christ. v. Körbitz (KrSk. II, S. 165 f.).

Der stod da paa Kronens Grund i Nibe, foruden de 12 Bols Bygninger, henved 120 Gadehuse, som alle fulgte med i Handelen, men hvoraf ikke ét havde Andel i Byens Agerjorder.

Muligvis har Forholdet ligget lidt anderledes for de resterende 10 Bols Vedkommende, de der var paa Adelens Hænder, og følgelig ikke overdroges. Hartkornsansættelserne kan lade formode, at nogle af de Gadehuse, som stod

paa disse Ejendomme, tillige besad Parceller af deres Jordtilliggende, Bebyggelsen iøvrigt som paa Kronens, saadan noget som 120. 1680 var der dog foruden Bolsmændene kun 6 Husmænd i det hele, der havde Andél i Bymarken (Klitgaard o. anf. St. S. 158). Bortsalget medførte snart Ubehageligheder for Beboerne, men selv om disse paaberaabte sig deres hævdvundne Rettigheder: at kunne overdrage deres Ejendomme, uden Indfæstning eller Stedsmaal, ogsaa fremlagde den ovenomtalte Landstingsdom, hjalp det intet. Heller ikke de adelige, som ejede Huse paa den Grund, som var solgt fra Kronen til Körbitz, lykkedes det at gennemføre deres heller ikke begrundede Krav paa Fritagelse for Ydelse, saa vel af Arbejdspenge, som af Jordskyld.

Sagen fandt, efter at Domme ved Hjemting og Landsting snart havde begunstiget den ene, snart den anden Part, sin endelige Afgørelse ved et Kongebrev, hvorved det tillodes Körbitz — at han sig — sit nu tilhørende Gods maa saa nyttig gøre, som han bedst ved og kan, uden Fordring i alle Maader (Klitg. o. anf. St. S. 80).

Allerede nogle Aar efter solgte han sine Ejendomme i Nibe By til Oberst Lewetzau paa Oxholm. Den særlige Stilling som Byen indtog, og som yderligere var markeret derved, at Nibe 1673 var lagt i Komsumption maatte fremdeles gøre de enkelte Beboeres Afhængighed af det nu udelukkende private Herskab iøjnefaldende, men denne vedvarede, selv efter at Byen 1728 var blevet Købstad, og endnu 1747 dømmes Indvaanerne ved Landstinget til som tidligere at svare Oxholm deres sædvanlige Jordskyld.

Uden nærmere Motivering foreslog Landsdommerne i 1685 ogsaa Nibe Birketing nedlagt. For hvad der ikke i sin Tid var overdraget Körbitz og han heller ikke havde kunnet sælge til Lewetzau, var Birkerettigheden. Den var blevet hos Kronen; men efter at denne slet ingen Ejendomme havde i Nibe, kunde den nok synes at mangle den mere almindelige Baggrund, i gammeldags Opfattelse.

Landsdommernes Indstilling toges da ogsaa til Følge, dog at Nedlæggelsen udskødtes til den daværende og velanbefalede Birkedommers Afgang. Imidlertid indtraf dette Tidspunkt ikke før 1710, og skønt Herredsfogden i Hornum Herred havde faaet kgl. ny Konfirmation paa Bestemmelsen til Fordel for ham i Brevet af 1687, gaves der efter Bymænde-

nes Ansøgning med Stiftamtmandens Anbefaling — Kontraordre, at Nibe Birketing skulde opretholdes (Klitg. o. anf. St. S. 133-35).

1727 blev Birketinget saa endelig Byting.

Allerede 1692 havde en Højesteretsdom fortolket Birkeprivilegiet paa den Maade, at det var og skulde være samtlige Beboeres Værneting, saaledes at de Forsøg Friherreinden til Lundbæk havde gjort paa at drage sine Tjenere i Nibe under det nyligt oprettede Lundbæk Birk var ulovlige (o. anf. St. S. 131 ff.).

De irregulære Forhold i Nibe gør ikke Byens Historie mindre interessant. — Selvom det altsaa næppe gaar an at opstille en saadan Udvikling fra Fiskerleje til Købstad som den normale.

I Almindelighed har Kronen — som det t. Ex. kan ses i Skive og Skanderborg — eller en gejstlig Stiftelse — som i Mariager — været den oprindelige Besidder af alle den senere Købstads Ejendomme.

Enhver Købstads Historie vil i første Række være Fortællingen om Frigørelsen fra et saadant Afhængighedsforhold. — En Afhængighed, der selv. lettere sker, naar de kontraherende Parter kun er to, Herskabet og Borgerskabet — og den første Part ser sin direkte Fordel i den sidste Emanciperings.

191. Nørholm Birk var sikkert de »bona«, 5: Gods i Nørholm, som en adelig Væbner 1400 pantsatte til Viborg Kapitel (Diplom. Viberg. S. 22-23), det nævnes mellem Birkerne 1442 (sstds. S. 347) og stadfæstedes af Kristiern I 1456.

Birket omfattede i senere Tid mere end Sognet alene, til lige noget Strøgods, navnlig i Sønderholm, men ogsaa i Hornum og Voxlev Sogne (JySaml. 3. III S. 388). Tinget holdtes om Fredagen ved Nørholms Kirkegaard (sstds.) Gods og Birk blev efter Reformationen ved Kapitlet indtil 1665, da selve Nørholm By afhændedes (fra Kronen, KrSk. II S. 221) og 1677, da Ejeren af Oxholm fik Klitgaard (sstds. S. 444), formodentlig Birkets gamle Ladegaard. Hovedgaardstriften var dog forlængst ophørt, eftersom Nørholm Mænd taxeredes til fuld Skat (Aalborghus L. Extr. Mdtl. 1611).

191. Stor-Vorde Birk. Stiftsbogen oplyser om denne Jurisdiktion, at den omfattede de 6 Sogne paa Gudumholm: St.

Vorde, Sejlflod, Gudum, Lille Vorde, Romdrup og Klarup Sogne, og dertil Høstemark og en Del af Dokkedal i Mov Sogn.

En Oplysning, der nok imidlertid maa tages med et vist Forbehold, selvom Birkerettigheden paa Stiftsbogens Tid var i Kronens Besiddelse og ikke som i ældre Tid hos Viborg Bisp og Kapitel.

Det vil sige, Kapitelet var den første Indehaver. Saa langt tilbage som i 1345 besad det et Birketing paa Gudumholm, og det Brev, hvorved Peder Stigsen overdrog sine Ejendomme til Kapitlet mod til Gengæld at erholde dettes i Forpagtning sin Levetid, cum ipsorum placito quod dicitur Byerck, er overhodet det ældste direkte Vidnesbyrd om et fungerende Birke t i n g. Som nedenfor anført er Kapitlets Arkiv sparsomt bevaret, men fra 1214 tilhørte baade Sejlflod og Storvorde Kirker Kapitlet, og næsten hele det første Sogn, samt store Dele af det andet, 20 af dets 32 Gaarde, laa endnu 1662 til den Institution. En Del af dette Gods ihvertfald maa være erhvervet fra Peder Stigsen, for ellers besad Kannikerne kun 3 Gaarde og 1 Bol i Romdrup Sogn.

Det maa som sagt betvivles, at alt Gods i de 6 Sogne fulgte Birket, for Kronen ejede adskillige Gaarde paa Gudumholm, som næppe har søgt det private Ting, og da navnlig ikke adskillige jordegne Bøndergaarde, som laa til Aalborghus. Og det skyldes ikke Kapitlets, men mere Bispestolens Ejendomme, at saa store Dele af Gudumholm var unddraget den almindelige Retspleje. Allerede Erik Menved havde undt Viborgbispen Klarupgaard og formodentlig den største Del af Byen og Sognet eftersom Bispen i nyere Tid — ganske vist med Besvær maatte erhverve sig nogle manglende Gaarde (ÆA II, S. 326. L: 180 ofl. St. jf. Reg.).

1425 erhvervedes Gudumlund ligeledes med det meste af Byen og Sognet, og Resten tilkøbtes siden (jf. nedenf.), og endnu var Biskoppen Lodsejer i Romdrup Sogn med 2 Gaarde.

Det Kong Christoffers Brev som forundte ham Ret til at »bekomme til Magelaug Kronens Gods paa Gudingholm« (ÆA. II S. 290, I: 137; 1443) kan dog næppe have haft større Følger. Men i Sammenhæng med Biskoppens Tilbøjelighed i Retning af at ville gøre sig til Herre over Kapitelsgodset, maa det Brev vel ses, hvormed Kristiern I. forundte Biskops

Tjenere i Gudumholm at være under den samme Birkeret, som Kapitlet i Viborg, deres Tjenere var (ÆA. II. S. 317, L: 306, Variant: At Biskop Knud maa nyde den Frihed i Vorde Birk, sstds. S. 325, L: 168-169). — Saaledes blev dog væsentlige Dele af Gudumholm lagt under gejstlig Birkeret, og Kapitlets jurisdiktionelle Rettigheder udstraktes yderligere over deres Ejendomme i Mo Sogn (jf. nedenf.), Forhold, som i det hele taget har været ved indtil Reformationen, og ialfald delvis har bestaaet efter denne. Skønt Ejendomsforholdene ændredes strax efter. 1540 ¹⁴/₃ mageskiftedes Klarupgaard med Klarup By (o: næsten hele Sognet paa nær et Par enkelte Gaarde) til Erik Høg, og det andet Bispegods, Gudumlund, gik det sidenhen paa samme Maade (KrSk. I S. 132 ¹⁰/₃ 1573).

Og endelig efter Svenskekrigen afhændedes ogsaa Kannikegodset til forskellige Kronens Kreditorer (KrSk. II S. 221, 231, 234, 238, 243, 248), det gik det egl. Krongods paa Gudumholm paa samme Maade (sstds. S. 179). Der var saaledes ikke længere nogen Aarsag til, at Kronen skulde oprettholde Birkejurisdiktionen.

191. Mov Birk. En Klage fra Viborg Kapitel foranledigede et Kongebrev udstedt 1478 ¹⁰/₄ (Diplom. Viberg. S. 64), hvorved Kannikernes Brev paa Vordebirk stadfæstedes: saa at for.ne Kapitelstjenere som bygger og bo i Mosogn og Gudumholm skulle være og blive udi for.ne Vordebirk, som de tilforn været haver og ikke udi nogen anden Birk paa nogen Maader.

Dette Brev var foranlediget af et andet Kongebud, nemlig »Kristiern I.s Stadfæstelse over det Gods i Mov Birk og andet derpaa stødende paa til alle Sider, indtil Bønderskov ved Hurup, nok højmeldte Konges Stadfæstelse paa Mov Birks Frihed« af 1476 (D.Mag. VI. S. 105), en Bevilling, hvis videre Fortolkning har afstedkommet Brydninger med den anden Jorddrot i Sognet, nævnte Domkapitel. Allerede ved Aarhundredets Midte havde Klostret faaet bevilget, at deres Tjenere i Mo Sogn maatte have fri Birk der sammesteds (o. anf. St. S. 73), ligesom et Par Aar senere at Mariager Kloster maatte nyde Birke Ret og Rettigheder, saa og Told, Forstrand og Fiskeri ved Egens og anden Del som det (o: Egens) kan rente, undtagen Vrag og Stranding (o. anf. St. S. 75).

Men først i 1525 sattes endelig Punktum for Stridighederne mellem Kloster og Kapitel, da Kong Fredrik I. stadfæstede, hvor »deres kæreste naadige Herre« Kong Kristiern II. selv havde redet Skellet mellem Dokkedal og Egens (Diplom. Viberg. S. 150, 136, jf. 135).

Efter Reformationen da Mariager Kloster var Sædet for en kgl. Lensmand, dreves Egens Ladegaard under Klostret, og Ugedagstjenere var samtlige Klostertjenere i Mov Birk (Aalborghus L. Extr. Mdtl. 1611).

Men en Bemærkning i den ældre Jordebog, den ældste fra Mariager Klosters Len, som er overleveret, maa gælde denne Gaard: Item haver Fru Beate Brahe Hr. Jørgen Lykkes Efterleverske — siden denne Jordebog er Kgl. Majestæt tilkommen — skrevet om en Gaard udi Mue Birk, kaldes Egensz Closters Gaard af hvilken dog ikke skal gives nogen Skyld, men haver tilforn været til Fiskerboder, til hendes Husbond lod opbryde den og rydde Eng dertil (Mariager Kl. L. Jb. 1584).

Bebyggelsen i dette Birk har vel i det hele taget baaret Præg af, at Fiskeriet var et fremtrædende Element i Beboernes Erhverv, og været af lignende Karakter, som den i Gaardbo eller Nibe. Det bestod overvejende af mindre Ejendomme, endnu da det 1661 bortsolgtes fra Kronen (KrSk. II S. 98).

Ved kgl. aabne Breve af ²⁶/₁₁ 1687 (Jyske Reg. Nr. 145-146) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, bl. a. saaledes at Birkefogderiet i Nibe paabødes opretholdt i Knud Pedersens eller Johs. Clausens Levetid, saa hver af disse i givet Fald skulde overtage det samlede Herredsfogedi, og i Skriverens Bestalling stod: dog skal han fremdeles betjene Nibe Birketing a Parte, indtil enten Birkefogden sammesteds eller Herredsfogden Johan Clausen ved Døden afgaar, da samme Birk først skal lægges under Herredet.

192. Hasseris, se ovenf. under Nørre-Sundby.

192. Torstedlund Birk var af meget ny Dato, oprettet Aaret før Landsdommerne indberettede, 1686 ²⁷/₄ (KrSk. II S. 569), ved Bevilling til Admiral Chr. Bielecke til Edelgave, som da fik Birkeret til sine Hovedgaarde Torstedlund og Albæk i Hornum Herred, paa de Vilkaar, at de Bønder, som gjorde Hoveri til nævnte Gaarde, og det Jordegods han

maatte erhverve indenfor en tre Miles Afstand fra dem, maatte høre under Torstedlund og Albæk Gaardes Birker.

Under disse Birketing laa 1688 navnlig hele Aarestrup Sogn, og den allerstørste Del af Sønderup, samt spredte Gaarde i Herredet. Senere lagdes efter at Torstedlund var købt af Herren til Restrup, den sidste Gaards Tilliggende, navnlig den største Del af Sønderholm Sogn, Frejlev S. 7 Gaarde samt Nørholm Sogn og By paa en Gaard nær under Birketinget, idet ogsaa paa det Tidspunkt det hele Suldrup Sogn med Undtagelse af 3 Gaarde, var underlagt Birketinget. (Fra Himmerl. og Kjær H. 1917. S. 539 ff., Indberetning 1743). Birket nedlagdes 1814 $\frac{8}{3}$.

192. Gudum Birk. Gudum eller Gudumlund var i Middelalderen et adeligt Herresæde, men Hovedgaarden med omtrent det ganske Sogn skænkedes 1425 til Viborgbispen (Rep. 1425 $\frac{3}{6}$, jf. 1426 $\frac{7}{4}$ og foran under St. Vorde Birk). — Efter Reformationen udgjorde det en Forlening, som 1573 $\frac{10}{3}$ (KrSk. I S. 132) tilskødedes den daværende Lensmand Jens Kaas; senere erhvervede Mogens Kaas til Støvringgaard endnu 2 Gaarde i Guding af Aalborg Hospitals Gods (1628 $\frac{7}{5}$, sstds. II S. 438), mens endelig Wolf von Buchwald 1678 (sstds. II S. 464) købte Kronens Jus Patronatus.

Ved Matrikuleringen 1662 meldes ikke om nogen Birkerettighed knyttet til Gaarden eller Sognet, saalidt som Viborg Stiftsbog fra o. 1680 (JyS. 4. III S. 188) véd herom; der siges at Sognet ligger til St. Vorde Birketing med de andre paa Gudumholm.

Der var da heller ikke senere Tale om, at nogen Retsbetjent fra Gudum Birk fik sin Bestalling konfirmeret, i Lighed med dem fra de andre Birker.

192. Gunderup Sogn nævnes 1442 i det noget upaalideligt overleverede Brev om Viborg Bisps og Kapitels Birker (Diplom. Viberg. S. 347), og er der vist snarere fejllæst for Spøttrup, som mangler paa Listen. Men Sognet var ved Baroniet Lindenborgs Oprettelse lagt under dettes Jurisdiktion, tiltrods for at Besidderen ingenlunde var største Lodsejer i Sognet.

192. Aars Herred. Tinget holdtes regelret i Aars By — om Tirsdagen ved Kirkegaarden (JySaml. 4. III S. 388), idet det bemærkes, at Retskredsen næppe hører til de Herreder, som skylder en yngre Tid end Valdemar Sejrs sin Oprindelse.

Efter Svend Aakjærs Formening er Hornøgh H. (Vald. Jb. O. Nielsens Udg. S. 5) blot en Fejlskrivning for Arsøgh Herred, opstaaet under Indflydelse af det umiddelbart foran registrerede Hornum Herred.

Vest for Aars By ligger to Tinghøje og fra gammel Tid havde Kronen Besiddelser i Sognet, sydligt i dette Stenildmøllegaard (O. Nielsens Udg. S. 5) og endnu i det 16de Aarhundrede 2 Gaarde i Gundestrup, hvor det store Sølvkar fandtes.

192. Slet Herred. Ved Kongebrev af $\frac{9}{12}$ 1558 (Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1902, S. 305, jf. Kanc. Brevb.) beordredes, at Slet Herredsting herefter bestandig skulde holdes paa det Sted, som Lensmanden paa Aalborghus med andre gode Mænd havde udlagt dertil, nemlig midt i Herredet, sydvest for Byen Braarup (i Ovstrup Sogn) paa et Bjærg ved en lille Høj. Med størst Rimelighed vil det ældre Tingsted vel kunne søges i Vindblæs Sogn, hvor Kronen allerede paa Valdemar Sejrs Tid havde Besiddelser (O. Nielsens Udg. S. 5) og hvor endnu i det 16de Aarhundrede Gaarden Brøndum (el. Bjørnum) Slett nord i Sognet laa til Kronen. (Aalborghus Lens Jb. 1562. S. 89) og hvor den anselige Tinghøj endnu ses, ganske vist sydligst i Sognet under Engelstrup.

192. Løgstør Birk fører Middelalderen igennem en endnu mere ubemærket Tilværelse, end selv Nabobyen Nibe, men var iøvrigt et Fiskerleje af samme Karakter. Det laa vistnok ikke til Aalborghus før efter 1562, med mindre det skjuler sig under de ca. 40 Gadehuse i Slet Herred, hvad synes lidet troligt — først Jordebogen 1600/01 opfører Løgstørs Jordskyld, der ydedes med 12 Sk. af 2 Mk. 4 Sk. af ca. 75 Beboere; saa nogenlunde det samme Antal Gadehuse afhændedes 1671 (KrSk. II S. 351) til Kristoffer Lindenow. Men i Mellemtiden var den samlede Bebyggelse i Løgstør undergaaet en Ændring, idet det var forordnet (Jyske Reg. 1651 $\frac{9}{7}$), at 6 Gaarde i Vormstrup maatte underlægges Byen — og der var i denne Sammenhæng gjort: »en vis Skik og Anordning saa forne Gaarde Grund og Ejendom udi Længden ikke skulde komme fra Kronens Jorder udi bemeldte Løgstør til Adelens Jorder og Byggesteder«. De 6 Gaardes Jorder var da skiftet i 24 Parter og hver Del lagt til »en særdeles Byggested«, tilhørende Kronen, hvortil den ved samme Lej-

lighed bestemte Landgilde skulde ydes. I det endelige bevilgedes: »at de for Ladegaards Arbejde maa være forskaanet saa og hvis Skat paabydes, at det saaledes skal forholdes, at en af hver Gaard skal regnes for Hovedmanden, og de andre som Inderster, saa at de maa nyde hver Gaard for én Skat.«

Disse Ejendomme afhændedes ikke fra Kronen (jf. Matr. 1688) i 1671 og er formodentlig det Ryttergods, Beboerne af Løgstør siden erhvervede til Selveje (Fra Himmerland og Kjær H. 1917, S. 530), idet Birket trods det udstedte Paabud ikke nedlagdes.

194. Aal Birk var det gamle Vitskøl Klosters Birk. Valdemar den Store havde 1158 stiftet Klosteret med Gods af sin Fædrearv (villam de patrimonio suo, que Withscuele vocatur. Dän. Bibl. VI S. 136), formodentlig det samme Omraade, som sidenhen dannede to af de nævnte tre Sogne (nu Overlade, Ranum og Malle Sogne). Det kan næppe betvivles, at Birkerettigheden var blandt de mange udstrakte Friheder, som ved de kgl. Privilegier forundtes Klosteret fra gammel Tid. Allerede Valdemar Sejrs bekræftede dets fuldstændige Immunitet og Fritagelse for al kgl. Tynge (o. anf. St. S. 139, kf. S. 149 1269: *graciam specialem quod super omnes villicos suos & colonos, totamque familiam suorum executionem 40 & 3 marcarum habeant libere exequendam, ipsorumque familia de excessibus suis pro iure regio nulli respondeant nisi Abbati vel aliis dictae domus provisorii*). Navnlig da denne Antagelse finder sin Bekræftelse ved et Kongebrev af 1477, i Følge hvilket der vel forundtes Klosteret Birkeret, men over nys erhvervede Ejendomme i Strandbysogn, som maatte lægges til Klosterets fri Birk Aalbierck, altsaa et allerede da bestaaende Institut (o. anf. St. S. 157). Denne Bevilling fremlagdes siden paa given Foranledning som den eneste Adkomst til Birkerettigheden (Secher: Kongens Rettertingsdomme I, S. 84 ff.), men da af de adelige Ejere. For som andet gejstligt Gods mageskiftedes Klosteret fra Kronen, og erhvervedes 1583 af Hr. Bjørn Andersen til Stenalt, som omdøbte det efter sig selv til Bjørnsholm.

I Slet Herred havde før i Tiden været:

Vilsted Birk. I Begyndelsen af det 15de Aarhundrede overdroges Vilsted Sogn i Slet Herred til Dronning Margrete

paa Kronens Vegne: den Gaard og By Vilsted i Slet Herred liggendes og Vilsted Fang, med saa meget som til Vilsted ligger (Molb. & Pet. S. 312 1407 $\frac{6}{4}$, jf. Rep. 1407 $\frac{5}{4}$: bona Wylstædhe, Wylsthædhefang, Thrudstrup, Strætie in Slætie H. Se ogsaa 1406 $\frac{14}{9}$, $\frac{4}{10}$). Vilstedgaard med Vilstedfang udgjorde langt ned i Tiden en særlig Forlening, til hvilken i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Slet Herred var lagt »med al kgl. Ret og Rettighed som et frit brugeligt Pant«, et Forhold, der dog bragtes til Ophør ved Frederik Is Tronbestigelse, og siden var Vilsted bortforlenet for sig (1523 $\frac{27}{3}$, jf. Erslev: L. & Lensmænd 125). Endnu Peder Gyldenstjernes Følgebrev 1571 $\frac{10}{5}$ lød paa Vilsted Gaard og Gods men selve Lensbrevet, der nærmere specificerer Godset udmærker ingen af de 6 Gaarde i Vilsted By fremfor de andre (1575 $\frac{14}{6}$) — Hovedgaardsdriften var aabenbart ophævet. Som det da ogsaa fremgaar af den næste Lensmands Forlangende. Peder Gyldenstjerne var Indehaver af andre og større Len, hvor han maatte opholde sig, foruden at han besad sin egen Herregaard, men da »Kronens Bønder i Vilsted Sogn og By« efter Peder Gyldenstjernes Død, overgik til en ny Lensherre, Bertel Holck, var denne ikke saa velforsynet. Han ønskede selv at holde Hus paa en Gaard i Vilsted By — velsagtens den gamle Vilstedgaard — og da Fæsteren ikke gerne vilde lade sig »udminde«, paalagdes det Lensmanden paa Aalborghus at skaffe ham en anden Krongaard i Lenet — saa Bertel Holck kunde rykke ind i Vilsted, hvor han sandsynligvis residerede til 1597; dette Aar indløstes Lenet og lagdes under Aalborghus. Først over 20 Aar senere modtog Bertel Holck Kvittering for sit Regnskab af Lenet for Aarene 1592-97.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 $\frac{15}{11}$ og $\frac{28}{11}$ (Jyske Reg. Nr. 130 og 144) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, forsaavidt som Sammenlægningen af de forsk. Retskredse og Tingstederne angik; derimod beskikkedes som Herredsfoged Christian Jensen Solbjerg og som Herredsskriver Hans Rickelsen.

194. **Hellum Herred**, med Navn efter Byen i Torup Sogn, i hvis umiddelbare Nærhed, der dog ikke findes Vidnesbyrd om udøvet Retspleje, og allerede 1440 holdtes Herredstinget i Bælum (Gjerding: Hellum Herred S. 57) i hvilken By adskillige Gaarde senere tilhørte Kronen (Aalborg. L.Jb.

1562), deriblandt sagtens Bælumgaard, eftersom adskillige Breve vedrørende denne gemtes paa Aalborghus (ÆA III S. 70 ff.), og idet det erindres, at netop Bælum Fjerding nævnes under Kronen i Valdemars Jordebog. (O. Nielsens Udg. S. 6). Det maa dog ogsaa bemærkes, at Nabosagnet til Torup med Hellum By i Middelalderen var underlagt Eg-holm Slot, i den ældre Middelalder en Stormandsgaard, en Omstændighed der vel kan have foraarsaget Tingstedets Forlæggelse.

194. Hindsted Herreds ældste Tingsted var formodentlig i Ove Sogn, blandt hvis mange Høje baade Tinghøj og Hindstedhøj nævnes — den sidste i en større Højgruppe ved Kelstrup, og Kronen tildømtes i det 16de Aarhundrede: Kielstrup og Kielstrup Fang — med Fædernes Bjerger (RA: Herredags Domborg 1545/49. Fol. 14-15).

194. Lindenberg Birk. Næs Birk var nævnt mellem Viborg Bispens 1442 (Diplom. Viborg. S. 347). Da hørte Gaarden alt-saa til Viborg Bispestol, men dertil var den skænket af Niels Kirt 1404. Efter Reformationen udgjorde den en Tidlang et Pantelen, men mageskiftedes saa til Holger Tønnesen Viffert (KrSk. I S. 80, 1561 $\frac{3}{7}$).

Efterhaanden lagdes blandt andet Gods, det hele Blenstrup Sogn under Gaarden, men Birkeretten er næppe erhvervet eller hævdet af de adelige Besiddere, før Margrete Marsvin, Jørgen Urnes Enke, som havde tilskiftet sig Jus Patronatus med mere Gods i Blenstrup Sogn (Gjerding: Hellum Herred S. 73), ansøgte at hun til sine Bønder i Blenstrup Sogn, som var hendes Ugedags Arvetjenere til Næs, og som af Arilds Tid havde været skattefri, maatte nyde fri Birk ved sin Hovedgaard Næs. (RA: DKanc. Indk. Br. ad 1646 $\frac{18}{4}$, 1647 $\frac{24}{1}$). Denne Ansøgning synes imidlertid at have været forgæves, for den indsendte Jordebog i Anledning af Matrikuleringen 1662 melder ikke om nogen Birkerettighed. En saadan er da vel først erhvervet ved Oprettelsen af Friherreskabet Lindenberg, hvorved til Gengæld ikke alene samtlige Bønder i Blenstrup, men ogsaa i Gjerding, Brøndum og Gunderup Sogne »ihvem de og tilhøre« lagdes under Lindenberg Birk. Endda vilde Friherreinden, for hvem Baroniet oprettedes, yderligere lægge endnu 3 Sogne til Birketinget: Nøvling, Siem og Torup (Gjerding o. anf. St. S. 92-94).

Blenstrup Sogn laa helt under L. 1688, dog undt. enkelte Gaarde i Horsens By, ligeledes Gjerding og St. Brøndum, i disse Sogne ogsaa enkelte Gaarde til Kronen og Aalborg Hospital; i Gunderup Sogn var der derimod kun enkelte Gaarde til L., ligeledes i Seem, men i Torup og Nøvling slet ingen. Birket nedlagdes 1878 $\frac{8}{1}$.

195. Visborg Birk. Jacob Seefeld til Visborggaard fik 1571 Birkeret til det Gods, han besad eller maatte erhverve i Visborg og Vive Sogne, dog med det udtrykkelige Forbehold, at Birkebrevet skulde være magtesløst, forsaavidt det viste sig at være Kronen til Skade, en Klausul som hurtigt benyttedes, men efter at en Kommission havde undersøgt Forholdene, bevilgedes Birkeretten ham atter, allerede inden det følgende Aars Udgang, 1572 $\frac{20}{12}$ (CCD II S. 527); for nogle Aar senere at udvides til at gælde alt hans Gods i Als og Skelum Sogne, foruden de allerede nævnte to (1587 $\frac{15}{2}$ KrSk. I).

1468 indværgede Hr. Jens Madsen med Lovhævd Visborggaard med alle sine Rettigheder, som han da i Haand og Hævd havde — efter nærmere angivne Skelmærker, saaledes at Visborggaards Grænse »faldt sammen med Sognets med Undtagelse af, at Øster Korup laa udenfor Sagnet, men Glerup (som ikke hørte til den oprindelige Ejendom) indenfor dette« (JySaml. X S. 367). Denne Storgaard omfattede da ogsaa den Grund, hvorpaa Herregaarden Havnø senere byggedes, nemlig da en Del af Omraadet arvedes af Jens Madsens Datter og Svigersøn Hans Lykke. Ikke desto mindre laa denne Del af Sagnet ogsaa senere under Birkeretten (se saaledes Matr. 1662) og endelig havde Visborggaards Ejer Envold Jensen 1548 arvet Dalsgaard med det meste Gods der i Sagnet, Vive (jf. Rig. Forf. 1559/63, S. 381).

Disse Gaardes og andres, deribl. Kronens Fælleseje, de store urskovsagtige Lovnkjær Skove, gav Anledning til mangfoldige Retstrætter (jf. t. Ex. ÆA III S. 60 f.), idet ogsaa Birkeretten paa et senere Tidspunkt paastodes misbrugt (RA: DKanc. Stævninger til Kongens og Rigets Retterting 1598 $\frac{7}{6}$).

Efter Skattemandtal fra 1524 betalte Jacob Munk da kun for 40 Gaardsæder og Ugedagsmænd, som alle maa være Visborg Sognemænd, og Jens Tygesen til Randrup betalte ligeledes for 20 Gaardsæder til sin Gaard Dalsgaard, lige-

som det siden hed, at Vive Bys Beboere var Træl og Hovbønder til den i Sognet liggende Herregaard Dalsgaard JySaml. X S. 10).

Atter 1620 forenedes Havnø med Visborggaard og dertil med Dalsgaard, under Enevold Sefeld, men fra dennes Efterslægt kom Gaarden ved Udlæg til forskellige Lodsejere: Erik Krag til Bramminge gjorde Execution i Havnø og Dalsgaard, og hans Enke, Fru Vibeke Rosenkrantz, androg 1675 Kronen: hvorledes det Gods udi Visborg Birk — hvorunder hun havde tvende Hovedgaarde, navnlig Havnø og Dalsgaard med des underliggende Bønder og Tjenere — nu var adskilt til adskillige Proprietarier, hvorfor det efter hendes Ansøgning bevilgedes hende: At ikke aleneste forskrevne 2de Gaarde Havnø og Dalsgaard med alt tilhørende Jordegods, Bønder og Tjenere som til des under Visborg Birk ligget og svaret haver, medens endog hvis Jordegods, hun selv eller de som Hovedgaardene efter hende nydendes vorder, sig i samme Birk ydermere tilforhandle ville, Maa og skal her efter svare til Hindsted Herredsting og det udi alle Retssager og andet forfaldende for rette Værneting holde. (Jyske Reg. 1675 ²¹/₁ Nr. 9.)

Bestallinger konfirmeredes 1689 for Mette, Assesor Henrik Jørgensens Enke, og endnu 1777 ¹⁷/₉.

195. Viffertsholm Birk. Den skaanske Adelsmand Axel Viffert fik 1576 (KrSk. I S. 160) kgl.t Skøde paa Kaarupgaard og By med alt andet Gods i Solbjerg Sogn.

Selve Kaarup var af Dronning Margrete erhvervet til Kronen (ÆA I S. 4, »Kartrop og Kartrop Fang ueth Aaleborgh« — med mindre det er det Korup, som 1463 af Jon Viffertsen til Torstedlund tilsagdes Aalborg Frue Kloster; muligvis drejer det sig her om en Forlening, Vederlaget, én enkelt Gaard synes ellers ringe nok (ÆA. III. S. 30, G: 10).

Allerede 1418 tilskødede Jep Kirt Biskop Lave Sønder-tvedskov og Nørtvedskov med 4 Gaarde i Solbjerg Sogn (ÆA. II. S. 275, J: 31), hvilket Gods han havde fravundet en Palle Andersen (sstds. S. 276, J: 34), men endnu 1448 — efter at Bispen var tildømt Besiddelsen af dette Gods, saalænge Jep Kirts Lovhævd stod ved Magt (sstds. S. 279, J: 54) — overdrog Væbneren Niels Munck af Ballybo Bispen 2 Søsterdele i det nævnte Gods (sstds. S. 273, J: 16; jf. iøv-

rigt 274, J: 17, 19; 277, J: 38; 40; 41; 43; 282, J: 78; 291, J: 148 ofl. St.).

Derefter overdrog Niels Mikkelsen (Krabbe?) af Solbjerg og Hustru (Pallesdatter) en større Del af Sognebyen (ÆA. II. S. 274, J: 22, jf. S. 275, J: 26, S. 286, J: 108, 114) og velbyrdig Mand Morten Suan endelig 1453 Trommeholt med sin Tilliggende (sstids. S. 281, J: 69, jf. S. 278, J: 47).

Muligt Niels Mikkelsen er blevet boende som Lensmand paa Godset, da der imellem Stiftets Breve gemtes en Lovhævd, Niels Mikkelsen havde ladet gøre paa Kroptved Skov og Mark 1471 (ÆA. II. S. 271, J: 17), og i 1492 indværgede Mikkelt Krabbe Kroptved Gaardsted — al Solbjerg By (undt. Aalborg Frue Klosters Rettighed) og Kirkegaarden til Solbjerg Kirke) — Trommeltholt Gaardsted, Nørre og Sønder Tvedskov — alt til Viborg Domkirkes fri Gods (Rep. 1492 ¹⁴/₂, jf. ÆA. II. S. 282, J: 80).

Saaledes var alt Gods nord i Solbjerg Sogn i Bispestolens Besiddelse, men ogsaa i Sognets sydlige Del ned mod Hindsted Herred laa der gejstlige Besiddelser, nemlig Kyttrup, Aalborg Frue Klosters, skænket dette af Dronning Margrete (ÆA. III. S. 29, G: 8), af det til Kronen inddragne Ferkes Gods (jf. Rep. 1406 ¹⁷/₅, ²⁸/₅ og 1390 ¹³/₁₂, tr. Hvass IV, S. 328: oppidum K.).

Dette Sogn deltes af et Herredsskel — i hvilken Anledning de Adelsmænd, som skulde besigte Godset til Mageskiftet, havde ytret nogen Betænkelighed, men Axel Viffert havde slet ikke været vidende om denne Omstændighed og hævdede at maatte have alt Godset, da han ellers ingen Ugedagsmænd havde hos Kaarupgaard — Og mente at dersom han ikke kunde fange mere Gods i Sognet end Kaarup, da var det hannem ubelejligt og vidste ikke med den Besked at kunne slippe Nebbe og sit Gods (Besigt. ad Magesk. 1576 ²/₅). Over dette Sogn fik Axel Viffert nogle Aar senere, da han havde ladet bygge Viffertsholm, af Kyttrup og ikke af Kaarup, som først synes at have været Meningen — Birkeret, og denne udstraktes et Aar efter yderligere over Hurup By i Als Sogn, erhvervet fra Kronen med det andet Gods (1576 ²/₅, 1578 ¹⁰/₆, 1579 ²⁴/₃, KrSk.I).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ²⁸/₁₁ (Jyske Reg. Nr. 155-156) toges Landsdommernes Indstilling til Følge — uden forsaavidt Viffertsholms Birk ikke lagdes til Herrederne (jf.

nedenfor), men faktisk ophørte Birket at existere, eftersom der ikke siden udstedtes kgl. Konfirmation paa nogen Bestalling for dets Retsbetjente.

195. Gislum Herred. Endnu i »Mands Minde« (Trap, 3. Udg. IV. S. 524) laa Gislum Herreds gamle Tingsten paa Markeskellet mellem Gislum og Vonsild Sogne, altsaa »vester for Nyrup i Heden«, som Thestrup fortæller, og videre: »siden er det holdt ved Gislum Kirke, men sist blev samme holdt ved Vonsild Kirke« (jf. ogsaa JySaml. 4. III. S. 386).

I dette Nabolag var der ogsaa i det sextende Aarhundrede adskillige Kronfæstere, netop i Nyrup én enkelt, men i Vonsild Sogn 11, og endelig Kongens Tisted (jf. O. Nielsens Udg. af Vald. Jb. S. 5, Aalborghus Lens Jb. 1562).

195. Rinds Herred. Da Lynderupgaard i Rind Sogn, hvor man naturligt vilde efterspore det oprindelige Tingsted, var Bispegods, har dette sikkert afstedkommet en Flytning udenfor dette Omraade, muligt den Thestrup ved at tale om i sin Herredskrønike (JySaml. 4. III. S. 385, jf. DSaml. I, S. 347), siden vidste han det ialfald holdt ved Skinders Bro i Tostrup Sogn, hvor endnu paa hans Tid Tingstenene laa, og efter 1688 imødekom man Anordningens Paabud, forsaa vidt man mest holdt Ting i et Hus i Østerbølle.

195. Strandby Sogn. (Se foran under Aale Birk.)

196. Lerkenfeld Birk. Først 1684 var Birkeretten til Lerkenfeld Gaard givet Landsdommeren Peder Lerche — og dette Birketing bevilgedes over hans Bønder i al Almindelighed, enten de allerede laa under Gaarden eller senere maatte komme under den (KrSk. II, S. 544 f.).

Bonderupgaard var af Peder Lerche erhvervet ved Indførsel og Køb (Evald Tang Kristensen: Herregaarden Lerchenfeldts ældre Historie, S. 54 ff.) — og han fik kgl. Tilladelse til at kalde den Lerkenfeld.

Et Hundredaar før var to Gaarde i Bonderup og Kokholm, oprindelig én Ejendom i adeligt Eje, erhvervet af Jørgen Lykke fra Kronen, rettere Mariager Kloster, hvortil den ikke længe før var kommet ved Mageskifte. (Den kendte Historie om Jørgen Lykke og Hr. Mads i Ullis lader den førstnævnte dømme den sidste ved Bonderup Birketing (D. Atl., jf. Kolderup-R.: Gl. danske Domme, 3. XII), men til dette enkelststaaende Vidnesbyrd om et saadant Institut kan der vel — efter Fortællingens Sandfærdighed i det hele

taget — næppe fæstes Lid. — Naar Trap siger Herredsfogden i Gislum Herred beboede denne Bonderupgaard o. 1460, er det dog sikkert Bonderup i Kongens Thisted Sogn, som menes.)

Bestallinger konfirmeredes 1696 for Peder Lerche, Birket lagdes 1813 $\frac{8}{16}$ til Gislum og Rinds Herreder.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 $\frac{9}{11}$ (Jyske Reg. Nr. 157-158) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

196. Fjends Herred. Paa Danske Atlas' Tid laa Tinghøje, tre Høje i Triangel norden for Smøllerup, hvor fordom skal være holdt Ting under aben Himmel — en Tradition, der bekræftes af Stiftsbogen: Fjends Herredsting laa 2 Bøsseskud norden for Smøllerup (JySaml. 4. III, S. 392). Her, omtrent i Herredets Centrum kunde det være lagt efter Paabuddet 1606, hvorved Lensmanden beordredes at lægge dette og andre Herredsting: paa en anden belejlig Sted midt i Herredet, hvor de ikke er den ene mere til Fordel eller Besvær end den anden. — Muligvis havde det før en kortere Periode ligget i Nærheden af Kobberup, syd for Kildebæk (i gl. Tid Præstebro Bæk), og atter før en lille Tid norden for samme Vandløb. — Til det sidste Sted efter Opgivelserne flyttet fra det Sted, »som det tilforn og af Arilds Tid ligget haver«.

Og dette Sted var maaske i Fly Sogn — Stedet valgt efter den her fremsatte og fulgte Anskuelse, at Tinget maatte ligge i nær Forbindelse med »Kongens Gaard« i Herredet, og Valdemar Sejrs ejede Gods i Trevad og Fly (ON. Udg. S. 3), rent bortset fra, at en Del af Skive Landsogn fra gammel Tid regnedes til Fjends Herred — og i Fly Sogn laa Tingdal og Galgebjerg.

Det passer saa udmærket hermed, at den ovennævnte Flytning 1587 kan være sket, fordi Kronen netop i det forudgaaende Tiaar havde afhændet sine anselige Godsbesiddelser i Fly Sogn (KrSk. I 1578 $\frac{12}{7}$, 1579 $\frac{14}{5}$, $\frac{18}{5}$, 1583 $\frac{25}{8}$, 1584 $\frac{20}{12}$); iøvrigt er de exacte Oplysninger i ovenstaaende hentet fra Svend Aakjærs Spredte Træk af Fjends Herreds Saga, Skivebogen 1916.

196. Nørlyng Herreds Ting holdtes en liden Fjerdingvej nordnorden for Viborg ved Nørsgaard om Lørdagen (Stiftsbogen, JySaml. 4. III, S. 383), men kunde være flyttet dertil efter et Paabud af 1606, udstedt paa Lensmandens Foranledning (CCD. 1606 $\frac{24}{3}$): dette og andre Herredsting skulde efter

bedste Herredsmænds Raad flyttes til et belejligt Sted midt i Herredet. Nørgaard ligger netop ret centralt i Jurisdiktionen, ogsaa naar det tages i Betragtning, at de fleste Sogne i Herredet var underlagt Vorde Birketing (jf. nedenf.).

196. **Vorde Birk** i Nørlyng Herred. Om Udstrækningen af denne Jurisdiktion meddeler Stiftsbogen, at: derunder ligger alt det Gods, som udi for. ne Nørlyng Herred enten endnu ligger eller i forrige Tider haver ligget til Kapitlet eller de Residerende ved Domkirken i Viborg (JySaml. 4. III, S. 384) — hvorefter de paagældende Sogne opregnes, i Vorde, Fiskbæk, Romlund, Ravnstrup og Løvel Sogne saa godt som alle daværende Beboere, i Finderup Sogn: saa mange som er Bispen i Viborg, hans Tjenere være sig Hus- eller Gaardmænd, i Pederstrup 3 Gaarde og 1 Hus, samt nogle enkelte Gaarde i Rødding og Vammen Sogne —. Oplysninger, der nøje modsvares af Matriklen 1662, i Følge hvilken alle de ovennævnte Besiddelser laa, navnlig til Viborg Kapitels Fællesgods, i enkelte Tilfælde til navngivne Præbender eller til selve Bispestolen. Saaledes besad Viborg Domkirke den fulde verdslige Højhedsret over de nævnte Sogne, den største Del af Nørlyng Herreds Grund og Ejendom. Et Forhold, hvis Oprindelse sikkert maa dateres meget langt tilbage i Tiderne. Kapitelsarkivet er ikke righoldigt, men de Adkomster, som er overleveret, lyder i intet Tilfælde paa noget af dette Gods i Viborgs næreste Omegn, et Omraade, som det vil synes naturligt allerede fra allerførste Færd har været lagt til Kapitlets Forgænger, Sct. Marie Kloster i Viborg. Muligvis allerede af Hellig Knud Konge, der efter Biskop Torlavs Paastand (og Fortolkning af det paagældende Brev?) skal have givet den gejstlige Hovedstiftelse i Viborg fuld kongelig Ret med deres Tjenere og Vordnede. Men Ordlyden af dette Dokument er ikke bevaret, langt mindre Originalen, og det første autentiske Privilegium til Viborg Kapitel er Valdemar Sejrs af 1239, hvilket Brev givet nok indrømmer Kannikerne alle kgl. Rettigheder paa deres Gods — men mod, at Kapitlet til Gengæld overlader Kongen deres Besiddelse paa Agerø mellem Mors og Salling. Tiltrods herfor behøver den kgl. Ret ikke at være nogen Nyerhvervelse, hvis ikke andet kunde tyde derpaa. — Saaledes muligt Valdemars Jordebog. Rigtignok er dens Opgivelser vedr. Viborg holdt i dens

sædvanlige Orakelsprog, men den store Afløsningssum for Leding kan næppe med Rimelighed knyttes til selve Byen, snarere til et større Distrikt, som netop det Kannikerne siden besad. — Og den samme Hr. Vogn, som skulde udrede denne store Ledingsafgift maatte yderligere betale en lignende Sum Penge af sine Forleninger. Hvilke disse var eller hvem Hr. Vogn selv var, melder Jordebogen intet om, men det kunde tænkes, at den sidste var den daværende Kapitelsprovst og — hvis Kapitlet ikke paa den Tid endnu havde Sagefaldet af sine Tjenere — de første (exactiones) var, hvad dette beløb sig til. Men det kunde ogsaa være, at der med Forleningerne menes Krongodser — i Hr. Vogns Varetægt, muligt Hald Slot, hvis Historie i de Dage er ganske ukendt, men som skal have eksisteret helt tilbage i den tidligere Middelalder.

Forholdene omkring Viborg i det hele taget leder ogsaa Tanken hen paa, at den nævnes mellem Kongelev. Og dette i Jyllands Centrum, velsagtens af en betydelig Udstrækning, saaledes at man kan anse det for det mest sandsynlige, at Kapitlets samlede Jordegods i Byens Nærhed, den altovervejende Del af de nævnte Sogne siden under Vorde Birk, har udgjort en Del, vel nok den største Del af dette Krongods — og i denne samme Udstrækning er blevet overdraget Kannikerne i Frue Kloster, allerede ved dettes Grundlæggelse. Man jævnføre Forholdene her med dem i Vester-vig og Vitskøl, vel ogsaa i Børglum, Odense Sct. Knud og Ringsted paa Sjælland.

Hvorvidt det har været Kongen selv, der har været den rundhaandede Giver, eller kun havde overdraget Ejendommene mod Recompensation andetsteds, skal lades usagt. — Svend Estridsøn nævnes dog som bekendt mellem Kapitlets og Domkirkens Velgørere, men ham følger samtlige Danmarks Konger indtil Kong Hans, saa der kan vel Tid til anden være føjet til Gaven, endelig har nok de vekslede Herskeres respektive Bekræftelser af Privilegierne hjemlet dem Ret til at nævnes blandt Kirkens og Kapitlets Velgørere.

Birketinget holdtes fra gammel Tid ved Vorde Kirke som det 1447 vidnedes paa Nørlyng Herredsting, »at det Birketing, som nu ligger hos Vorde Kirke i Nørlyngherred haver ligget i det samme Sted af Arild og haver været Kapitlets

frie Tingsted og Frihed af gammel Dage og end er til Viborg Domkirke, og lod Provst Jens — hvis Sjæl Gud naade — i sin Tid det lægge i Provstestuen i Marie Kloster for sin Alderdom og Mag Skyld, og for Trængsel, han havde samme Tid af (Biskoppen eller hans Folk paa) Hald, og aldrig nogen Biskop havde der Ret inden eller bevaret sig dermed i nogen Maade.» (Diplom. Vibergense S. 36 f.).

Ogsaa en senere Biskop forsøgte at berøve Kapitlet en Del af dets Goder, som det var at vente: Jørgen Friis, der vilde bemægtige sig Ravnstrup med mere Gods (Diplom. Vib. S. 192), hvilket mange Aar før var indværget til Kapitlet (sstds. S. 45, 1461), men siden laa de omstridte Ejendomme til »Bispens Bestilling i Viborg« (Matrikel 1662).

Hvorledes Kapitlet var kommet i Besiddelse af alt Godset i Fiskbæk Sogn er ikke klart. — En Del af dette var før Kronens, forbrudt af Niels Krabbe til Dronning Margrete 1408 og før 1522 forlenet til en af dennes Efterslægt Tyge Krabbe, hvem det imidlertid berøvedes af Kristiern II, dog kun for efter hans Fordrivelse atter at overdrages Tyge Krabbe, men stadigvæk som Len (jf. ÆA IV S. 401, saaledes der ikke er Tale om det kan sammenstilles med Vallø-Godset, Arup: Danmarks Hist. II S. 416, jf. ogsaa Trap). Men senere var det tillagt Kapitlet.

196. Asmild Klosters Birk. Nogle Aar senere end Vidneførslen paa Landstinget vedrørende den viborgske Gejstligheds Birkerettigheder — tog Bisp Torlavs Efterfølger i Bispesædet et Vidnebrev — dog ikke paa Viborglandsting, men paa Asmild Birketing: — at Asmild Sogn jo er og haver været et fuldt Birketing udi 100 Aar og mere, og hører alt Viborg Bispedom til med Asmild Kloster og ingen andre i for.ne Aar har haft Del i for.ne Sogn.

Det er jo tydeligt nok, at dette Sogn saa at sige er skaa-ret ud af den større Enhed, som dets Jorder oprindelig har dannet i Forbindelse med Viborg Bys Marker — et regelmæssigt afrundet Omraade, sammenlignet med de fleste andre Købstadmarker, velsagtens et af Vidnesbyrdene om Byens Ælde. Og Klostret var altsaa gennem Tiderne nøje knyttet til Bisp og Kapitel i Viborg, som muligvis ogsaa fra først af har haft Højhedsretten over selve Staden? Saaledes at først Christoffer af Bajerns forskellige Frihedsbreve har løsgjort Borgerskabet fra dette Herskabs Myndighed.

Asmild Klostersogn, som efter Reformationen udgjorde en særlig Forlening, bortgaves ofte frit til Landsdommerne.

I 1653 forøgedes Birket efter Ansøgning af Peder Lange med nogle tilmageskiftede Gaarde i Tapdrup, der tidligere havde været skattefri, som Ugedagstjenere til den ved samme Lejlighed erhvervede Skovsgaard, og som bevilgedes fremtidig at maatte svare $\frac{1}{2}$ Skat, lige ved Kronens andre Ugedags-Bønder (JyTegn. 1653 $\frac{5}{8}$, $\frac{9}{8}$, jf. KrSk. II S. 35 1653 $\frac{3}{1}$).

197. **Lundø Birk** var eller havde været en Hovedgaard til Viborg Kapitel, Lundøgaard med 9 tilliggende Bol og nogle Huse, hele Bebyggelsen paa den lille Halvø (Matr. 1662).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 $\frac{29}{10}$ og $\frac{28}{11}$ (Jyske Reg. Nr. 122 og 164) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

197. **Højslev Birk**, som ogsaa kaldtes Staarupgaards Birk, var bevilget Bjørn Kaas til Staarupgaard 1564 (Skivebogen 1918, jf. CCD) over hans Gods, det han havde eller senere maatte erhverve, i Højslev Sogn, hvortil samtidig Østerris henlagdes fra Kobberup Sogn.

En af Forudsætningerne for denne Bevilling var jo, at B. K. havde udkøbt eller udkøbte en Del andre Lodsejere i Sognet, deriblandt navnlig Kronen (jf. KrSk. I S. 95, 104). Af dens Gods var dog en Del tidligere gejstligt Gods, og dette i de fleste Tilfælde oprindeligt Adelsgods, saaledes noget Viborg Stifts paa Højslev Kirkes Vegne, formodentlig de Gaarde, som overdroges Bjørn Kaas 1565 (KrSk. I S. 104, jr. ÆA II, S. 223; E: 8, S. 224; E: 16, S. 226; E: 27, S. 227; E: 36, S. 230; E: 68) — Gods, som forøvrigt man fra Ørslev Kloster havde villet bestride Bispestolens Ret til (sstds. S. 229; E: 57 ofl. St.). En Gaard i Højslev havde tilhørt Sct Hans Kloster i Viborg (ÆA II, S. 387; S: 11), ligesom Ejendommene i Østerris (sstds. S. 6-9, 14).

Endnu 1662 var dog ingenlunde alt Gods i Sognet til Staarupgaard, og det sagdes 1717 kun at bestaa af et halvt Sogn (Skivebogen 1918, S. 3 f.). Bestallinger konfirmeredes 1704 for Henrik Friis, Birkeretten overdroges 1804 $\frac{5}{8}$ til Kronen, og Birket lagdes 1821 $\frac{8}{12}$ under Herredet.

197. **Ørslev Kloster Birk** laa fra gammel Tid til Ørslev Kloster (saal. 1452, jf. ÆA II, S. 238; E: 38) og derunder hele Ørslev Sogn, hvis Bønder alle regnedes for Ugedags-

mænd (RA: 1523/33. Adsk. Stk.er kgl. Indtægtsregnsk. Landehjælp 1523).

Klosterbirket samt Klostergoods i Dommerby og Fly Sogne mageskiftedes 1584 (KrSk. I, S. 286) til Hans Lindenov.

Bestallinger konfirmeredes 1696 for Johan Rantzau, Birket lagdes 1800 ¹⁶/₈ under Herredet.

197. Sønderlyng Herredsting var 1583 — foraarsaget ved Klagemaal fra nogle Indbyggere: at Tinget laa dem i høj Grad til Trængsel og Skade for deres Ejendom — efter kongelig Befaling af Lensmanden flyttet til Aarup Mark, mellem Revlingehøje, syd i Kvorning Sogn (JySaml. 4 III, S. 191).

197. Middelsom Herreds Ting holdtes efter Stiftsbogen »paa Kneberhede ved den sudost Hjørne af Mammen By-mark« (JySaml. 3. IV, S. 392), muligt flyttet dertil efter Kongebrev af 1606 ²⁴/₃ (CCD III Nr. 222, jf. foran under Nørlyng eller Fjends H.).

Skønt, tager man i Betragtning, at næsten alle Sognene øst her for i Herredet søgte diverse Birketing, var det unægtelig ikke lagt midt i Jurisdiktionen.

197. Tanum Birk er vitterligt en gammel Jurisdiktion, forsaavidt som det ældste til Nutiden gemte Birketingsvidne — ganske vist kun bevaret i Afskrift — er udstedt paa Tanum Birketing (Rep. 1409 ¹⁷/₁₁). Men til Gengæld foreligger der ellers intet om dets Historie før Reformationen. — Muligt var det gammelt gejstligt Gods, maaske Aarhusbispens (jf. Erslev: Len og Lensmænd i det 16de Aarh., S. 43, 121) dog allerede før Reform. tillagt Hr. Mogens Gøje (RA: Viborg Stifts Skattemandt. 1524), senere bortforlenedes det en Overgang til Landsdommerne, men lagdes siden under Dronningborg Len.

Samtlige Birkets Bønder var efter den Tid Ugedagstjenerne (til Bjellerup Ladegaard?; Dronningb. L. Extr. Mdlt. 1608).

1587 var Jurisdiktionen forøget med O. og Neder Hornbæk, som »skulde ligge mellem Randers og Tanum Birker uden at høre til Tanum Birk eller være nogen Birkeret undergivent«, hvilket medførte adskillige uheldige Forhold, og derfor fremtidig skulde ligge og svare til Tanum Birk og holde dets Birketing for deres rette Værneting (CCD II Nr. 450, 1587 ²⁸/₁).

197. Øster Velling Birk var et gammelt Kronlen, allerede i Valdemar Sejrs Tid i Kronens Eje (ON Udg., S. 6) og af Dronning Margrete bortforlenet til Stig Andersen (Molb. & Pet., 322-23). I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede var det pantsat til Hr. Predbjørn Podebusk, senere til hans Søn Erik, som 1549 erhvervede Skøde derpaa, dog at dette, saafremt han døde uden Livsarvinger, kun skulde gælde for hans og Hustruens Levetid (KrSk. I 1569 ⁵/₆), og Ægteparret fik ingen Børn, saa Øster Velling kunde atter inddrages under Kronen. 1594 (⁶/₂, CCD II Nr. 632) øgedes Jurisdiktionens Omraade, idet det tillodes Kronens Bønder i Grensten, Helstrup og Stevnstrup Byer, efter deres egen Ansøgning, at maatte ligge under Velling Birk. De havde ganske vist altid tilforn og hertildags søgt deres Ret under Hald Slot til Middelsom Herredsting, men dette var faldet dem besværligt, da de havde to store Mile derfra og til deres Hjem.

Ved kgl. aabent Brev af 1687 ²⁴/₇ (Jyske Reg. Nr. 93) var Adam Hansen Brun beskikket som Herredsfoged i det samlede Sønderlyng-Middelsom Herred med Tingsted ved Torsager, mellem Skern Bro og Vejrum Bro, efter derom indgivet Erklæring fra Landsdommerne.

Ved kgl. aabent Brev af 1686 ²⁶/₁₁ (Jyske aabne Breve Nr. 120) beskikkedes Laurids Jensen som Herredsskriver i Jurisdiktionen.

I Sønderlyng Herred havde før i Tiden været:

Viskum Birk, der som selvstændig Jurisdiktion eksisterede i den Periode Viskum By med Hovedgaarden, ejedes af Viborg Bispestol (Diplom. Viborg. S. 347, jf. RA: Rig. Forf. 1539/45 S. 354, Tingsvidne af Viskum Birk), men Birkeretten synes ikke overdraget ved Afhændelsen fra Kronen i 1579 (KrSk. I S. 218).

Endelig forbigaar Landsdommerne to adelige Birker, det ene i Sønderlyng, det andet i Middelsom Herred, eller snarest i begge, da den nordlige Del af Skern Sogn jo efter det geografiske Skel at dømme før har hørt under Sønderlyng Herred.

Skern Birk. Skern i Sognet af samme Navn var saa langt tilbage, dets Historie kendes, et adeligt Herresæde (Rep. 1347 ²⁵/₃: castrum Skærnae cum predio), ejet af saa mægtige Slægter som Vendelbo, Podebusk og Falk, sluttelig et Aarhundrede igennem i Rosenkrantzernes Eje. Men ved

Christoffer Rosenkrantz's Død, 1561, udparcelleredes det i flere Arvelodder, og Hovedgaarden nedlagdes som saadan, saaledes det om Bønder i Skern og Vester Velling Sogne enslydende hed i Extraskattemandtallet 1613 (for Halds Len): Efterskrevne Mænd haver ikke skattet tilforn, formedelst de haver været Ugedagstjenere til Skiern Hoffgaardt, og Hovedgaarden nu med Bønder er besat, og derfor gør ingen Ugedagsgerning og er fordi tildømt at skatte.

Et tidligere Forsøg i samme Retning var ikke faldet saa heldigt ud. Frans Banner til Kokkedal og Otto Banner til Asdal lod 1569 Lensmanden paa Hald tiltale, netop fordi han lod deres Tjenere, ganske vist kun i Vester Velling Sogn, fordele for Kongsskat imod »deres gamle Privilegier og Friheder til Skiern«, og fremlagde et »Tingsvidne af Skiernne Birketing 1566 udgivet, 8 Mænd, hver efter deres Alder og Minde vundet haver, at Vester Velling Sogn haver været ret Ugedagsmænd og daglig Træl til Skern og var endda, og ingen andensteds de haver søgt Værneting eller vidst anden Værneting end der til Skern Birketing«. Kronens Repræsentant fæstnede sig som saa ofte ved, at disse Ugedagstjenere ikke boede i samme Sogn som Sædegaarden, hvilket vel paa det Tidspunkt var uimodsigeligt. Noget andet er, at det lader som Vester Velling Kirke er bygget af Skern Gaards Grund for i Tidens Vendinger at udtrykke et langt ældre Vidnesbyrd: *quod sint in curia Skiern duæ ecclesiæ* (Diplom. Viberg. S. 348, 1453 ¹⁰/₈, jf. Testrup: Om Kirker og Klostre).

Landsdommerne frikendte Vester Velling Mænd for Søgsmålet, nærmest med den Begrundelse, at de ikke havde været lovligt stævnet (LA: Viborg Landstings Dombog 1569 B, S. 27).

Senere var ogsaa Kronen Parthaver, men den overdrog 1673 sin Andel i Birkehøjheden til Generalmajor Fr. v. Arensdorph, der paa forskellig Maade havde erhvervet Gods i og omkring Birket (jf. KrSk. II S. 389).

Bestalling konfirmeredes 1693 for Fru Augusta Elisabeth Rumohr; efter at Birkefoged 1815 ¹¹/₇ var entlediget besattes Embedet ikke igen.

Fussingø Birk, saaledes kaldet efter Herregaarden, hed i ældre Tider Fussing Birk (NDM VI S. 28) eller maaske snarest Nederfussing Birk (JySaml. 3 V. S. 213), men den-

gang var Birket kun det saakaldte Ranes Gods i Aalum Sogn: Søgaard med 6 Bol i Nederfussing og i Bjerregrav Sogn: 3 Bol i Overfussing, som 1544 fra Kronen tilskødedes Albert Skeel (JySaml. o. anf. St. kf. RA: Rig. Forf. 1545/52, Fol. 312). Dette Gods maa vel sættes i Forbindelse med det i Valdemars Jordebog registrerede i Grafusing og Upfusing, idet de 3 mansi i Grafusing snarest er identiske med Overfussing i Bjerregrav Sogn. (Hvis ikke Guldværdien synes for høj, kunde man fristes til at antage, at mansi i Jordebogen var fejlskrevet for mansiolis, 3: Gaardsæder, som slige Bol som dem, der i 1547 laa i Overfussing kan kaldes (jf. SRD VI 150, 1222 ^{20/8}). Med Skødebrevet fra Kronen fulgte et andet: til alle Kgl. Majestæts og Kronens Bønder, som bygger og bor udi Fussing Birk, lydendes at Hans Naade haver solgt og skødet Albert Skeel for.ne Hans Naades og Kronens Birk og for.ne Kronens Tjenere der med alle udi Værge at have. Bedendes og bydendes alle og hver særdeles at svare forne Albert Skeel som deres rette Herskab og ingen anden (Rig. Forf. o. anf. St.). Begge Breve fulgtes til Laas.

Omtrent samtidig havde Albert Skeel ved Skifte med Niels Juel til Astrup, begge paa deres Hustruers Vegne, erhvervet »Gienderup Hovedgaard og By for et frit Enemærke« (Rig. Forf. 1545/59 Fol. 420), men en halv Snes Aar senere udstedtes der aabent Brev, at Albert Skeel, der havde maattet flytte sin Hovedgaard ind i Fussing Birk, paa Grund af de Ulemper som den nybyggede Mølle ved Dronningborg Slot havde foraarsaget hans Gods, maatte lægge Gjanderup, Vininge og Volstrup By med havendes og faaendes Gods i Overfusing til Fusing Birk (CCD I Nr. 10 1559 ^{9/8}). Baade før og efter Erhvervelsen af dette Brev tilskiftede Albert Skeel sig Gods i Bjerregrav og Aalum Sogne. Og forsøgte saaledes omkring 1560 at faa draget en mere regulær Grænse for sine Besiddelser i Bjerregrav Sogn ved Sandemænds Markeskelsforretninger (JySaml. o. anf. St. 217-18) — en i Tidernes Løb unyttig Foranstaltning, eftersom ogsaa dette Sogn erhvervedes af Herrerne til Fussingø.

Endelig var Birkeretten 1684 ^{10/7} (Jyske Reg. Nr. 61) bevilget Mogens Scheel udstrakt over »en By, kaldet Lesten, med 10 hele Gaarde og nogle Huse derudi, samt (jf. KrSk. II S. 56) 2 Enestegaarde ved Navn Lundegaard og Hedegaard«,

som var underlagt Fussingø, siden hans Forfædre med Birkerettighed til samme Gaard var bleven benaadede. Saaledes at Birket nu omfattede 3 Sogne: Aalum, Bjerregrav og Læsten.

Efter Birkefogdens Død 1815 blev Embedet ikke igen besat.

198. **Nørre Herred** i Salling skulde maaske snarere hedde Norre Herred, med Navnet efter en Gaard Norre i Grinderslev Sogn (Sv. Aakjær: VJ S. 24); i dette Sogn holdtes ogsaa senere Herredstinget, strax sønden for Breum By (JySaml. 4 III S. 395).

Det kan i denne Forbindelse anmærkes, at det ellers anselige Grinderslev Kloster aldrig erhvervede Birkeret — i Lighed med Vrejlev Kloster i Vendsyssel, hvor Herredstinget ogsaa laa i Sognet.

198. **Harre Herred** med Navn efter Sognebyen af samme Navn, og Herredstinget holdtes da endnu ned i det 17de Aarhundrede om ikke i Sognet, saa dog ganske tæt ved Sognegrænsen »midt imellem Roslev Kirkeby og Tovstrup By i Durup Sogn«, siger Stiftsbogen (JySaml. III S. 395); i det sidste Sogn »lige nord for Tremarksskellet« (Skivebogen 1917, S. 31) ved Tinghøje, tæt ved et Sted, hvor fire Sogneskel, foruden de nævnte ogsaa Tøndering mødtes. Uanset man i dette som i andre Tilfælde ikke kan se bort fra, at Udskiftningen kan have foraarsaget Sogneskellet flyttet, saa hørte dog Hovedgaarden i Herredsbyen, Harregaard, til det saakaldte Skarpenbergske Gods, i Salling, som i senere Tid var bortforlenet for sig — et Forhold, der vel kan have bevirket en Forlægning af Tingstedet, Selvom dette Gods vel nok fra først af var Krongods (jf. strax nedenfor).

198. **Rødding Herred** ogsaa med Navn efter en Sogneby, og denne var ligeledes fra ældre Tid unddraget Herredsjurisdiktionen (jf. nedenfor under Spøttrup), og havde formentlig ogsaa hørt til »Skarpenbergs Gods«. Under denne Rubrik forekommer i forskellige Lens-Jordebøger nogle Besiddelser, der i sin Tid havde tilhørt den bekendte Hr. Johan Skarpenberg, men som vistnok uretmæssigt erhvervet Krongods inddroges af Staten.

Herredstinget holdtes østen for Vejlby (JySaml. 4 III 394) ved Tinghøj i Sognets nordøstlige Del, ind mod Skellet til

Sdr. Andrup i Ramsing Sogn, efter kgl. Ordre (CCD II Nr. 417, 1593 ^{23/6}) flyttet tilbage til sit »gamle Arilds Sted«.

I det 16de Aarhundrede ejede Kronen foruden en enkelt Gaard i Gust i Balling Sogn, i det hele Herred alene Andrup Gaard, beboet af 4 Mænd, det senere Sønner Andrup (Lensregister 1525, jf. Skivehus L.Jb. u. A. efter 1567, Fol. 38, og DDL 1688 S. 156). En nærmere Undersøgelse kunde maaske her godtgøre, at Sogneskellet var flyttet, saa Tingstedet oprindeligt laa paa Andrup Mark.

198. Hindborg Herred som de forrige med Navn efter en Sogneby, med Tingstedet paa gammel Plads, saa centralt i Distriktet som vel muligt »midt imellem Hem og Hindborg« (JySaml. 4 III S. 394), og i begge Sogne havde Kronen ned i det 17de Aarhundrede Ejendomme (Lensreg. 1525, kf. Jb. u. A. d. e. efter 1567).

199. Furlands Birk omfattede hele Øen; fra før 1200 var vel en større Del af denne underlagt Domkapitlet i Viborg, skænket af Gutchi, Agi og Atti, der havde bygget Kirken, hvilken Overdragelse bekræftedes af Bispen i Viborg (Rep. 24, jf. udat 33), — men 1279 maatte Kapitlet yde Fyldestgørelse for en mindre retmæssig Erhvervelse af Gods paa Fur (1279 ^{22/1} Rep. 450), men om dette Gods var det, som en Tidlang havde fulgte Kirken, lader sig næppe afgøre. Dog sad helt ned i det 15de Aarhundrede Medlemmer af Slægten Krabbe (c: Vendelbo?? jf. Stamtavlen i Danm. Adels Aarb.) paa Lundgaard, der endelig 1410 doteredes til en Sjælemesse i Domkirken. Ved Kapitlets Sekularisering 1440 blev Hovedgaarden paa Fur med Sognekirken underlagt Archidiaconatet, hvis Indehaver samtidig forlenedes med Rettigheden til at udnævne Birkefogden (Baliwus laicus) ved Tinget (Pontoppidan: Annales 2. 575).

Efter Reformationen forsøgte de dalevende Krabber at anfægte Forfædrenes Gave, men uden Held.

199. Krejbjerg eller Spøttrup Birk bestod egentlig af to Dele og Sogne, Rødding og Krejbjerg, det første erhvervet til Viborg Bispestol 1404 fra Hr. Johan Skarpenberg (ÆA II S. 344, jf. 346). — Man ser uvilkaarligt denne Overdragelse baade i Sammenhæng med den Kendsgerning, at Dronning Margrete netop paa den Tid var i Færd med at tilbagehævede mer eller mindre uretmæssigt erhvervet Krongods — og navnlig dermed, at Johan Skarpenbergs øvrige Ejen-

domme vitterligt inddroges. Formodentlig har han solgt Godset til Bispen, fra hvem der næppe kunde være Tale om at tilbagevindicere det. — Det bør da ogsaa erindres, at Rødding har givet Herredet Navn, en Omstændighed, som nok lader formode, Sognet fra først af har været knyttet til Kronen. Men Biskoppen erhvervede 1406 Kong Eriks Stadfæstelse paa »Spittrup med mere Gods« (ÆA II S. 344), og Gang paa Gang gennem hele Aarhundredet indværgedes Besiddelsen med Lovhævd, hvad Aarsag det nu kan have (ÆA II S. 344-49, jf. Reg.).

Krejbjerg Sogn laa formodentlig til Bispestolen fra endnu ældre Tid, da der ikke fandtes andre Breve derpaa end Lovhævder, navnlig taget omkring 1458.

Endelig knyttedes begge Sogne formelt sammen, da Biskop Jørgen Friis fik Frederik I's Brev paa Rødding Sogn, hvis Indbyggere skulde blive under ét Birketing til Krejbjerg Birk med Tingstedet ved Spøttrup (JySaml. 3 III S. 194, jf. Fr. Is Registr. S. 27, 1523 ^{20/12}).

Efter Reformationen laa Spøttrup først til Hald, var siden en særlig Forlening, indtil 1579, da de to Sogne i Birket med alle Rettigheder skødedes til Henrik Belov (KrSk. I S. 208).

Godset var 1665 ved Exekution udlagt til Brødrene Kohlblatt. Birkeretten generhvervedes ikke siden til Gaarden.

199. Aasted Birk var bevilget Iver Krabbe ved aabent Brev af 4de Juli 1560, til hans Hovedgaard Østergaard i Aasted Sogn og alt hans Gods i Sognet (CCD I Nr. 40, jf. KrSk. I S. 70). Fra gammel Tid besad Slægten Krabbe større Dele af Sognet her. Iver Krabbe kunde paa Herredstinget 1546 indværge med Lovhævd: hans Hovedgaard Østergaard og al Næssum By (undtagen hvis Lod Mikkell Krabbes Børn haver deri) og Møllen i samme Sted, samt Søgaard med sin rette Tilliggelse, alle 4 Vegne til Markemode (Rig. Forf. 1545/52 327, jf. 392). En halv Snes Aar senere erhvervede han Asmild Klosters Gaard Sæbygaard med tilliggende Gods i Sognet (KrSk. I S. 26, jf. Rig. Forf. 1559. Fol. 567). — Ogsaa efter Birkerettens Erhvervelse udvidedes Østergaards Gods i Sognet, saaledes med Risumgaard og Risumkær (KrSk. I S. 70, 98), og 1662 tilhørte hele Sognet paa nogle enkelte Gaarde nær den daværende Herre paa Hovedgaarden, Chr. Lindenov. Men allerede han maatte pantsætte

Gaarden til en borgerlig, hvis Enke siden gjorde Udlæg deri, og hvis Arving var den ommeldte Jens Henriksen, som mistede Birkeretten, der ikke siden generhvervedes til Gaarden.

200. Resen Birk til Krabbesholm Hovedgaard omfattede kun Resen Sogn samt Ingstrup By, forsaavidt som Ejendommene her tilhørte Ejeren af denne Herregaard, og Birkeretten var forundt Iver Krabbe ved samme Brev som det ved Østergaard nævnte, dog at der skulde være to adskilte Jurisdiktioner med hver sin Birkefoged. Endnu i det 18de Aarhundrede forsøgte Ejeren af Krabbesholm og af Skivehus, Amtmand Verner Rosenkrantz, at faa Birkeretten til at gælde for alt hans Gods til de to Herregaarde: Dette Birk er af saa liden Importance, at ingen retskaffen Birkedommer deraf kan leve —. Men Stiftamtmanden gik imod Amtmanden, saa Resen Birk blev aldrig større, før det nedlagdes 1821 (Skivebogen 1917 S. 7ff.).

Det maa anses for ret sandsynligt, at Resen Birk ved Privilegiet til Iver Krabbe i retslig Henseende udskiltes fra det gamle Skive Birk. Valdemars Jordebog registrerer Skive under Kongelev og under »Patrimoniet« som Skivegaarde cum att. suis, et relativt stort Tilliggende, formodentlig baade det senere Resen Sogn og Skive Købstad med Landsognet (Svend Aakjær: VJ. S. 25), det førstnævnte oprindelig Hovedsognet, som det fremgaar af et Bytingsvidne fra 1539: at udi . . længste Minde haver aldrig været bosat rette Sognepræst herudi Skive, før nu for. ne Mads Daubjerg er her bosat i en af Borgegaarde for Skyld og alle og alle andre kgl. og Borgetyngge som en anden af Borgere, men alle Tider været bosat Kapellaner, en efter anden, og ej heller Skive Præst haver haft anden Præstegaard end den Gaard i Resen, N. N. nu ibor, som Præsterne her til Skive Kirke alle Tider haver oppebaaret Skyld af — (Diplom. Vib., S. 217 f.).

Dronning Margrete bortforlenede de 4 Herreder i Salling med den Birk Skive, en Kombination, der længe vedblev at bestaa, ogsaa efter at Købstaden Skive var meddelt de første Privilegier af den sønderjyske Valdemar. Selvom Købstaden fra da af med sine Markjorder dannede en Enklave i dette Krongods, erlagdes Byskatten dog direkte til Lensmanden paa Skivehus og formodentlig var fremdeles det

fælles Ting Bytinget. Paa dette optraadte endnu langt ned i Tiden Beboere, saavel af Landsognet som Resen Sogn (Diplom. Vib., S. 317, 334, 217), ogsaa efter at Gaardene Sdr. og Nørre Skovshoved, vel nok med Resen Gaard og By — nærmere Angivelse af det herhenhørende Brevs Indhold mangler — af Kong Hans var overdraget til Niels Høg (Trap, jf. Skiveb. 1917, S. 157). Dette Forhold er da først ophørt med Oprettelsen af Krabbesholm Birk, hvad det bortsolgte Gods angik, men sagtens har stadigvæk Skivehus Ugedagstjenere i Vindeby (hele Byen) og Lund søgt Bytinget — saalænge Skivehus var i Kronens Værge (der synes ikke at forekomme nogle Beboere herfra i de forsk. Hindborg Herredstingsvidner som er i bilagt Extraskattemandtallerne i det 17de Aarh.s første Halvdel) — men efter Svenskekrigene afhændedes dette Gods med adskilligt mere til Ove Geddes Arvinger, uden nogen Birkeret — og da senere igen en og samme Jorddrot var Herre paa Skivehus og Krabbesholm, var det Forsøget gjordes paa at genoprette det gamle Skive Birk (jf. ovenf.). Men i saa Tilfælde vilde Købstaden jo være kommet til at ligge midt inde i Privatjurisdiktion — og Byens Placering imellem Skivehus og de tilhørende Hovedgaardsjorder gav i Forvejen Anledning nok til mange og langvarige Stridigheder (Skivebogen 1917, S. 87 ff.).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/11} (Jyske Reg. Nr. 159-160) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, dog at Poul Fabricius beskikkedes som Herredsfoged (i Salling, 3: Nørre, Harre, Rødding og Hindborg Herreder med Aasted og Krejbjerg Birker, samt Fur Land).

200. Onsild Herred. »Tinget holdes ungefærlig midt i Herredet som er ved Schiellerup Kirke« meddeler Indberetningen fra Herredsfogden 1686 ^{10/7}, »og ligger bemeldte Onsild Herred og Haldherred indviklet udi hinanden ved Sognene, saasom nogle Gaarde af Glenstrup Birk . . ., ligger over Søen i Onsild Herred; af Tøszleff Sogn ligger og nogle Gaarde over Søen i Onsild Herred og af Suendstrup Sogn, som Kirken ligger i Onsild Herred, ligger dog mesten Parten af Sognet i for. ne Hald Herred.«

Mon ikke Tingstedet her skal sættes i Forbindelse med det »Stykke øde Hedejord og Skovsland, kaldet Skovgaard«, som Kronen ejede indtil 1648 (KrSk. II S. 2).

Ved kgl. aabent Brev af 1687 ²⁰/₁₂ (Jyske Reg. Nr. 181) fik Laurs Christensen Schipper, Byfoged i Hobro, tillige Bestalling som Herredsfoged i Onsild Herred, hvortil Kaalbye, bestaaende af tre Gaarde, hidtil under Glenstrup Birk lagdes. Tingdagen blev Lørdag, og Stedet som før ved Skellerup Kirke.

201. Gerlev Herred bestod af 10 Sogne, hvoraf dog 3 navnlig Sødring, Dalbyneder og Raaby Sogn søgte Løvenholms Birketing og Udbyneder Sogn var hans Excellence General Arenstorffs Birk, saa der kun resterede 6 Sogne, for hvilket Tinget holdtes ved Dalbyneder, hed det videre i Niels Christensens Spentrups ovenanførte Indberetning. —

Paa Skellet mellem Dalbyover og Gerlev Sogn laa Herresædets Tinghøj (JySaml. 3 IV S. 357; skulde det ikke være denne, der menes begge Steder, naar Trap taler om Tinghøj øst for Stangerum i Dalbyover Sogn og Tinghøj i Gerlev Sogn? VI., S. 463, 470) — velsagtens den oprindelige, og i Gerlev By ejede Kronen i det 16de Aarhundrede en halv Snes Gaarde, af hvilke muligt nogle var Nyerhvervelser (Dronningb. Lens Jb. 1579/80, Fol. 62, jf. Kron. Sk. I Stikord: Gerlev), men i Dalbyover laa der tre Krongaarde (o. anf. Jb.). Gaardene i Gerlev afhændedes imidlertid (KrSk. II., S. 176, 1664 ¹³/₆) med det hele Mariager Klosters Len, men de tre Gaarde i Dalbyover var kun en lille Overgang ude af Kronens Eje (1661-69, KrSk. II., S. 104, kf. S. 295).

Ved kgl. aabne Breve af ¹⁰/₁₂ og ²⁰/₁₂ 1687 (Jyske Reg. Nr. 175 og Nr. 182) beskikkedes de i Forslag bragte Personer som Rettens Betjente i Gerlev Herred. Niels Jensen Morsing bevilgedes yderligere 20 Rdl. af Sagefaldet o. a. uvisse Indkomster i Mariager og tillige indeholdt hans Bestalling en Bestemmelse af følgende Ordlyd: Desligeste eftersom en Del trættekære Folk bemeldte Herredsfoged og By — med Kald og Varsel stor Umage ved Tingene, formedelst Dommens Afsigelse o. a. Rettens Betjening skal forårsage, og dog siden hverken Dommen eller andet som for Retten passerer, affordrer eller beskreven tager — bevilges — at for. ne Niels Jensen maa af Parterne, forud og førend nogen deres Sager eller andre Forretning til bem. By og Herredsting til Forhør eller Expedition befordres, fordre og annamme hvis Dom- og Forseglingsspenge hannem efter Loven tilkommer.

201. Overgaards Birk var det ovennævnte Udbyneder Sogn men i Virkeligheden tre middelalderlige Sogne, U. Klattrup og Udbyover, som Jørgen Lykke omkr. Midten af det 16de Aarhundrede gjorde til sit Enemærke ved at erhverve Krongodset deri, og som han bevilgedes Birkeret over (jf. KrSk. 1545 $\frac{1}{2}$, 1549 $\frac{10}{2}$ & 1561 $\frac{24}{2}$), og af fem Gaarde i Udbyneder oprettede han Overgaard, saaledes at han 1577 kunde erhverve Laasebrev paa hans Hovedgaard Overgaard i Gerlev Herred og Udbyneder Sogn, al Udbyneder By, Jus Patronatus til U. Kirke, al Bjærgby, al Klattrup By, al Fovels By, 9 Gaarde i Udbyover By, 3 Gadehuse sammesteds, 2 Gaarde i Binderup, Dalbyneder S.. Nødenæs Færgested i Overgaards Mark (E. Tang Kristensen: Herregaarden Lerchenfeldts ældre Historie S. 27 f.).

General Arensdorffs Udvidelse af Birket bevilgedes 1686 $\frac{13}{11}$ (KrSk. II), hvorved han fik Tilladelse til, at alle hans Bønder, saavel de som da laa til hans Gaard Overgaard, som dem han herefter maatte tilforhandle sig — indenfor en Afstand af 3 Mile fra Gaarden maatte søge dens Birke-ting.

Birket nedlagdes 1815 $\frac{18}{6}$.

Mariager Birk. 1664 var Mariager Kloster med sit tiliggende Jordegods solgt fra Kronen (jf. KrSk. II S. 175 f.), men Kongen forbeholdt sig udtrykkelig Birkerettigheden, vel mest af den Grund at Birketinget da var forenet med Mariager Byting, eller rettere der var kun det samme — Mariager By skyldte Klostret sin Oprindelse, den laa paa dettes Grund, det var Klostret, som Kristiern I meddelte Havnefrihed og Handelsret, samt senere Birkeret. Borger-skabet var da ogsaa besværet med samme Tynge som almindelige Ugedagsbønder, Arbejde og Trældom (Dahlerup: Mariager S. 105). — Birkets Grænser var dog ikke Købstadens alene, 1470 laa derunder Skovgaard, Fjelsted, Katbjerg, Klostrrets Ladegaard og Mariager By, inden nærmere afmærkede Grænseskel, altsaa den hele vestlige Del af det nuværende Mariager Landsogn (o. anf. St. S. 10). Senere var dog ogsaa den østlige Del Ugedagsbønder til Klostrrets Ladegaard (Dronningb. L. Extr. Mdtl. 1610/11). Alle Ejendommene i Landsognet afhændedes med Resten af Klostergodset — men altsaa uden at Birkeretten fulgte med. Først 1689 $\frac{23}{11}$ meddeltes den atter Klostrrets daværende Besidder,

Baron Lillienchrone. Selvfølgelig uden i denne Omgang at omfatte Købstaden. Men forøvrigt forenedes det private Birkedommerembede fra 1743 med det offentlige Byfogedembede, og saaledes var Forholdet til Birket endelig nedlagdes 1815.

201. Søndring Birk. Det virker lidt overraskende at se Herredsskriverens Oplysninger om de tre Sogne, som søgte Løvenholms Birketing — af Landsdommerne ganske vist fremsat i en mere modereret Form — navnlig paa Baggrund af den Kendsgerning, at Kristian Rantzau 1637 (¹⁰/₅ CCD IV Nr. 593) netop havde opnaaet Birkeret til Løvenholm, eller dengang Gessingholm mod at opgive Birkeretten til Søndringholm. Men i Mellemtiden var baade Søndringholm og Demstrup i Raaby Sogn oprettet til Grevskaftet Løvenholm af Kristian Rantzaus Søn, og dermed Grevskaftets og andet Gods i de paagældende Sogne automatisk lagt under Løvenholm Birk.

Den ældre Birkeret til Søndring synes hævdet fra gammel Tid, vides i det mindste ikke at have nydt nogen kgl. Bekræftelse. Selve Godset var saa langt tilbage som paa Valdemarstiden af Aarhusbispen Jens Olafsen skænket til Øm Kloster, men hans nærmeste Efterfølger bemægtigede sig atter Godset til Bispestolen. Efter Reformationen bortsolgtes det med Holbækgaard til Hans Stygge (KrSk. 1544 ²⁹/₈: Søndring S. en Gaard kaldet Lyegaard og 20 Gaarde; Originalen i LA.); og ejedes senere, tillige med Demstrup i Raaby Sogn af Peder Munk til Estvadgaard, fra hvis Enke begge Godser overgik i Rantzauernes Eje.

1584 sendte Søndring Birk sine specielle Befuldmægtigede: til at hylde den udvalgte Konge Prins Christian »som vi menige Mand og Almue udi Søndringh Birk selver personlig til Stede var« (RA: Hyldinger Fasc. 38, 10).

201. Nørhald Herred. De talrige Tinghøje i Herredet giver ikke noget sikkert Fingerpeg, hvor det gamle Tingsted har været — navnlig da der vist ingen er i Hald Sogn, hvorefter Herredet kaldtes, men Tinget siges 1686 holdte ved »Hindstrup«, muligt den nedlagte Hungstrup Hovedgaard i Nabosognet Tvede, og i saa Fald vel fra den Tid, Kronen i det umiddelbare Nabolag besad Bjerregaard, senere mageskiftet til Chr. Munk til Gjessingholm (KrSk. I S. 335).

201. Støvring Herred. I Raasted Sogn laa Tinghøj og

Galgehøj og i dette Sogn ejede Kronen ogsaa i det 16de Aarhundrede en større Besiddelse, men dette Gods synes en Nyerhvervelse. Muligvis har Herredstinget snarere i yngre Tid været knyttet til de saakaldte Tinglodder i Gimming Sogn, i det var der 1525 en enkelt Krontjener. Støvring By — hvor det vel allerførst var — var fra gammel Tid dels underlagt Bispegaarden Østrup (jf. nedenfor Albæk Birk), dels Støvringgaard.

202. Glenstrup Birk udgjordes for Størstedelen af det nedlagte Nørre eller Glenstrup Klosters Tilliggende (DMAG II 132 ff.). 1466 førtes Vidner paa Birketinget, at Glenstrup og Husum Marker af Arilds Tid laa til Nørre Kloster, ligeledes Holmgaard med »Skortrop« (sstds. 144). Ogsaa Karlby, tidl. et eget Sogn i Onsild Herred (jf. ovenf.) var Klosters Ejendom. Klostret var nedlagt allerede før Reformationen, og Jordegodset lagt til Mariager Kloster. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilskiftede Kronen sig efterhaanden Godset i Handest Sogn, hvis Kirke dog forlængst var nedlagt. Men ved de store Realisationer efter Enevældens Indførelse var største Delen af det saaledes udvidede Glenstrup Birk bortsolgt (KrSk. II., S. 140, 176-178).

Ved kgl aabne Breve af 1687 ^{22/11} (Jyske Reg. Nr. 139-140) beskikkedes Erik Jensen til Herredsfoged over Nørhald-Støvring Herreder med Glenstrup Birk, undtagen Gaardene i Karlby, Tingsted og -dag som foreslaaet, men Herredsskriver blev Jacob Henriksen.

I Støvring Herred havde før i Tiden været:

Albæk Birk til den gamle Bispegaard Østrup, hvis Jordegods har været af et ret anseligt Omfang: Albæk Sogn med Sædegaarden Østrup, Møllerup Sogn med Sædegaard, Lem By, en stor Del af Støvring By, samt vistnok Hedegaard (Lensreg. 1525, jf. Dronningborg Lens Jb. 1579/80). Overgaaet til Kronen efter Reformationen lagdes Østrupgaard med Gods under Dronningborg (1548 ^{3/4} & ^{10/4}) og allerede faa Aar efter fik Lensmanden Tilladelse til at »sætte Bønder i« Østrupgaard, hvis han fandt denne Driftsmaade bedst (KB 1552 ^{20/10}). En senere Lensmand beordredes til at tage sit udstedte Fæstebrev til Poul Dal tilbage, med Paabud om at bortfæste Gaarden til Kronens egne Bøndersønner i Lenet, »disse« havde begæret at fæste Gaarden, og Kongen saa hellere, det blev Tilfældet, end at en fremmed skulde have

den (KB 1583 ¹⁴/₂). Endnu stod dengang det »store Hus« paa Gaarden, som tilmed samme Aar var beordret nytækket (KB 1583 ¹⁸/₁), et Paabud, som maaske ikke fulgtes, for et Par Aar senere gentoges det til den nye Lensmand (KB 1585 ¹/₅), og da denne havde indvendt, at det ikke kunde betale sig, fik han omgaaende Besked: Hvis der ikke var et Hus paa Østrupgaard, vilde Kongen have et bygget — saa han skulde følge den tidligere Ordre (KB 1585 ¹⁴/₆) — som dog alligevel blev taget tilbage en Maaned senere (KB 1585 ¹²/₇), og 1591 befaledes det »øde Stenhus« i Østrup nedbrudt (KB 1591 ²⁷/₂). Skønt Gaarden ialfald fra 1579 (jf. Jb.) og muligt før var bortfæstet, var samtlige Godsets Fæstere fremdeles Ugedagstjenere, formodentlig til Bjellerup Ladegaard (Dronningb. L. Extr. Mdtl. 1610/11), og selv om Jordebøgerne intet melder om noget Birk, men opfører Fæsterne jævnsides med de øvrige Krontjenere i Støvring H., var Albæk Birketing endnu en Institution i 1655, og Birkefogden boede i Sæddegaard, som ogsaa hørte til de Gaarde i Herredet, som var »omdraget« i Regnskaberne, fordi de beboedes af Fogeder. (Dronningb. L. Rsk. 1654/55, Bilag Nr. 24, jf. Regnsk. 1653/54). Da Godset endelig 1661 afhændedes til Kronens Kreditorer, overlodes det ikke til en enkelt, men der blev flere Lodsejere og om Overdragelse af nogen Birkeret meldes ikke (KrSk. II S. 105, 106, 127).

202. Houlbjerg Herred. I Vellev Sogn stod og delvis staar endnu de 7 Sandemandssten, nær ved Tinghøj, i Nabosognet med Navn som Herredet findes en Galgehøj, og i Sal Sogn ligger Tinggaard, men ingen større Kronbesiddelser viser i senere Tider mod Herredstingets Plads (Dronningb. L. Jb. 1579/80), saavel som Herredet i Valdemars Jordebog ikke anføres med nogensomhelst Indtægt, og store Dele af det fra gammel Tid var paa Gejstlighedens Hænder — baade Tvilum og Alling Klostre, saavel som Aarhusbispen besad her meget Strøgods.

203. Galten Herred. Saavel i Nørre-Galten som i Nabosognene Hadbjerg og Vissing ligger eller laa Tinghøje.

De jordegne Bønder i Herredet var i det 16de Aarhundrede inddelt i Læg, de saakaldte Fjerdinger — nemlig: Galten med Sognene: (Nørre) Galten, Vissing og Lerbjerg, Rud med Sognene Ølst og Rud, samt Ødum med Sognene Hadbjerg, Ødum og Halling, og endelig Brofjerding, hvor

der dog kun nævnes enkelte Ledingsbønder (Dronningb. L. Jb. 1579/80) — et Forhold, der formodentlig har sin Forklaring i, at Brofjerding fra meget gammel Tid indtog en Særstilling, saaledes er den alene af de 4 Fjerdinger nævnt under Patrimoniet i Valdemars Jordebog.

Senere kom imidlertid dette Gods med saa meget andet fra Kronen, men Valdemar Atterdag begyndte Tilbagehævdelsen og tildømtes i 1360 (ved iusticiarii deputati placiti iusticiarii generalis, Suhm: Hist. af Danmark XIII, S. 829) Brofjerding med dens fem Sogne, som den mægtige Stig Andersen til Bjørnholm uretmæssigt havde tilholdt sig en Aarrække.

Det var dog først Dronning Margrete, som det i Beg. af det 15de Aarhundrede lykkedes at erhverve Godset fra Stig Andersens Arvinger, og en længere Række Breve vedrører den endelige Overdragelse af Thordrup Slot med Brofjerding (*castrum & curiam in Thortherp & omnia bona . . . in Galten H. . . . in Brofiærdink*, Rep. 1374 ^{15/3}), og siden blev Tordrup Sæde for en kgl. Lensmand, og dets Tilliggende flere Herreder, indtil Christian III lod Slottet nedbryde og lagde Herrederne under det nybyggede Dronningborg, mens Ladegaarden bortfæstedes til Bønder.

Men efter Svenskekrigene fik Rentemester Mogens Friis til Gengæld for sine skaanske Godser, afstaaet til Sverrig for Bornholm, udlagt Taarup Ladegaard med adskilligt mere Gods og dertil frit Birk til Taarupgaard, hvorunder han og hans Arvinger maatte lægge alle de Gaarde, som de havde eller senere maatte erhverve i Galten Herred (KrSk. II 1661 ^{25/3}), og 1688 laa der til Gaarden 4 hele Sogne i Herredet foruden en Del Strøgods.

Men allerede Mogens Friis, som 1672 oprettede Grevskabet Frisenborg, havde samme Aar af Tordrup med Tilliggende dannet Baroniet, som han kaldte Frisenvold, saaledes at han til Titlen Greve af Frisenborg kunde føje Friherre af Frisenvold.

Til dette Baronis Birk laa da de 3 af Brofjerdings Sogne Ørum, Værum og Laurbjerg, samt Vissing (jf. KrSk. II S. 544), idet Laurbjerg Sogn med Løjstrupgaard ikke havde været under Kronen siden før Valdemar Atterdags Tid, men var købt af Mogens Friis og lagt under Friherreskabet.

Frisenvold Birk lagdes 1819 ^{13/10} til Nørhald, Støvring, Galten m. fl. Herreder.

203. Frisenborg Birk. Allerede paa den Tid havde altsaa Frisenborg Birk omtrent samme Udstrækning som i Dag; F a u r s k o v B i r k gøres dog overhovedet ikke til Genstand for Landsdommernes Omtale, tiltrods for at Embederne ved de to Jurisdiktioner først synes forenede 1721 (Bidstrup) og Faurskov først 1736 inkorporeredes i Grevskabet.

Dette var jo oprettet 1672 ^{9/11} af Mogens Friis til Faurskov, af Herregaardene Jernit, Tulstrup, Lyngballegaard, Hagsholm og Østergaard, med underliggende Gods, erhvervet ved Arv eller Køb og Mageskifte fra Kronen eller andre, saaledes at der 1688 under Frisenborg laa alt Gods i Gern Herred, Silkeborg Amt: Hammel og Voldby Sogne, i Sabro Herred, Skanderborg Amt: Haldum, Vitten, Folby og Lading, i Houlbjerg Herred, Skanderborg Amt: Houlbjerg, Velle, Hvorslev, Vejerslev, Aigt og Haurum, samt større Dele af Gerning, Skød og Sall Sogne, tilligemed Nøddelund By i Gullev og Vrangstrup By i Granslev Sogne.

Tilbage blev i Houlbjerg Herred Sal Sogn, helt under Frisholt, Torsø Sogn, helt under Søbygaard og de resterende Dele af Granslev og Gullev Sogne. Siden er ogsaa Torsø og Søby (Søbygaard indlemmedes i Grevskabet 1802) og Granslev Sogne kommet under Jurisdiktionen.

Under Faurskov laa 1688 Hadsten og (Størstedelen af) Lyngaa Sogne i Sabro Herred; til Rest var altsaa her Sabro og Faarup Sogne.

1721 forenedes som allerede sagt Frisenborg og Faurskov Birker, og 1736 kom altsaa Faurskov under Grevskabet, 1802 kom hertil ogsaa Søbygaard (med Søby og Torsø Sogne), og Jurisdiktionen var c. 1850 udstrakt over endnu Røgen og Sporup Sogne i Gern Herred (Silkeborg og Skanderborg Amter); dette samlede Omraade genfindes endnu, hverken større eller mindre, i Jyllands Retskreds Nr. 45, den eneste blandt Danmarks nuværende Jurisdiktioner, hvis Areal dækker et gammelt greveligt Birk.

Frisholt Birk forbigaas af Landsdommerne, saavel som Faurskovs, muligvis har de begge søgt Frisenborg Grevskabs Ting indtil 1690 — Grev Mogens Friis havde jo ejet begge Gaarde og tilhørende Gods, den førstnævnte efter Mageskifte med Kronen 1661 (KrSk II S. 107 f.), med

Tilladelse til at oprette Herre-, Sæde- og Avlsgaarde af navnlig denne Gaard (og Taarup 3: Frisenvold) med al den Frihed, som andre ældgamle adelige Herresæder nød. Og han kaldte Gaarden Frisholt; den lagdes ikke under Grevskabet, men tilfaldt hans Svigersøn Kristoffer Lindenov, hvis Birkefoged 1690 fik kgl. Konfirmation paa sin Bestalling (Bidstrup). Birket nedlagdes 1803 ²³/₁₂.

203. Vester Lisbjerg Birk var som angivet af nyere Dato, efter de store Godssalg til Marselis'erne o. a. udgik der kgl. Ordre, at da det var bragt i Erfaring, at Lisbjerg og Hasle Herreder laa saa nær hinanden, at alle Bønderne deri kunde søge eet Ting, saa skulde Hasle Herredsting afskaffes: og derimod at Hasleherred og (Vester) Lisbjerg Herreds Indvaanere og Almue skal herefter søge bemeldte Lisbjerg Ting som deres rette Værneting, og at — dette — maa forblive en Birketing med lige Frihed som andre Birketinge herudi Riget nyder og haver (Jyske Reg. 1662 ²⁰/₆ Nr. 76).

Ved dette Paabud oprettedes dog ældre Tiders Tilstand, forsaavidt som disse to Herreder gennem de sidste Aarhundreder af Middelalderen havde tilhørt Aarhus Bispen, og udgjort én Retskreds, som kaldtes Biskops Skibelsen (Fr. Is Registr. 1528 ¹⁴/₁₂, jf. 1517 ⁷/₆, SNS I 171 og D.Mag. 3 VI 297, 4 II 109; af Skipen, den gamle Betegnelse for de Distrikter, af hvilke et givet Antal Mænd skulde stilles i Leding). I Hasle Herred var der vist kun ét Skipen, som Biskoppen ejede helt (jf. SRD VI 465, hvor Bispen bortskænker: totam pecuniam de navigio nostro in Haslufherrit que Ledhinspenningh dicitur), — i Lisbjerg Herred, dvs. i det oprindelige Lisbjerg Herred, derimod 2 Skipen, hvoraf Kongen havde det ene, Bispen det andet, hvert for sig dækkende de Omraader, som senere blev Øster og Vester Lisbjerg Herreder. — Vester Lisbjerg Herred havde muligt samme Tingsted som Hasle Herred: Byskipper Ting (Rep. 1439 ³⁰/₄), og hævdede ogsaa Herredsnavnet for sig indtil Reformationen (D.Mag. 4 II 42 f.; SNS I 171, et enkelt Sted dog kaldt Sønder Lisbjerg Herred (D.Mag. 5 II 157), idet »Konnings Skibelsen« (SRD II 504, 508, 518) til Forskel derfra kaldtes Øster Lisbjerg Herred (D.Mag. 4 II 42 f.).

Baade Hasle og Lisbjerg Herreder var jo nævnt efter Sognebyer, og i begge disse var der flere Vornings-Tjenere, d. e. Fæstere, i Hasle 3 og Grav Mølle, i Lisbjerg 5 (Jb. til

Aarhus og Aakjær 1544), samt 9 Ugedagsmænd i Terp (Aarhusgd. Extr. Mdtl. 1610/11).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{17/12} og ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 177 og 207) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, forsaavidt Sammenlægningen af Jurisdiktioner angik: saa-vidt deraf ikke til Grevskabet Frisenborgs Birketing, samt til Frisenvold og Clausholm Birketing svares; — men Bestallingen som Herredsfoged fik Hans Mikkelsen Bassebech og som Herredsskriver Jacob Butienter.

203. Marselisborg Birketing hørte under Baroniet af dette Navn, oprettet nogle faa Aar i Forvejen, 1680, men den her udøvede Birkerettighed havde taget en ældre i Arv. Blandt det med Havreballegaard til Brødrene Marselis i 1661 skødede Jordegods var ogsaa Viby Birk med Jurisdiktionen og Rettigheden dertil (KrSk. II S. 80, 108). Et Hundredaar før var efter kgl. Befaling Havreballegaard som Ladegaard til den fhv. Bispegaard, nu Kongsgaarden Aarhusgaard, lagt under Viby Birk (CCD I Nr. 253, 1565 ²/₂). Dette var en gammel Kronejendom, allerede i Valdemars Jordebog: *Withbu lx marca auri & amplius cum villulis, d. e. Viby paa 60 Mark Guld og mere med Torperne*, og Erindringen om denne Besiddelses Centrum: Kongsgaarden, hvor der »var holdt Herredag af Adelen i Danmark« holdt sig ikke blot levende i Folkebevidstheden (Pr.indbrtng. 1638, DSaml. 2 VI 153), men endnu ved Bortsalget fra Kronen overdroges ogsaa en Afgift af Kongsgaard (KrSk. II., S. 122).

Endnu i 1547 laa Viby Birk til Skanderborg (D.Mag. 4 IV S. 218), men var altsaa før 1565 (jf. ovenf.) lagt til Aarhusgaard.

Det er forøvrigt et Spørgsmaal, om ikke Havreballegaard først fra Indlemmelsen i Birket, kom til at ligge i Viby Sogn, og om ikke Gaarden var bygget paa den Jord til 6 Mark Sølvs Værdi, som Biskop Peder Vognsen 1203 skænkede Aarhus Domkirke (SRD VI 403). Den var ialfald sammenlagt af flere Torpbyers Markjorder (j. SRD VI 416), og det gaar vist ikke an i disse at genfinde Torperne i Viby (Sogn) fra Valdemars Jordebog.

Marselisborg Birk lagdes 1820 ¹⁵/₄ til de respektive Herreder.

Vejerslev Birk var oprindelig Alling Klosters Gods i Vejerslev og Aigdt Sogne, fra gammel Tid Hovedbestand-

delene af begge disse: Vejerslev Kirke og V. By, Knubdrup, Sønderby og al Vejerslev Fang og Aigdt By og al A. Fang, idet saa senere de resterende Bebyggelser: Borre i V. Sogn og Tungelund i Aigdt S. erhvervedes (jf. Laasebr. 1483, ÆA III S. 192).

Efter Reformationen og efter at Alling Kloster var ophørt at være et særligt Len, og lagt under Silkeborg, befaledes det Lensmanden at lægge et Birketing i Vejerslev By i Hovlbjerg Herred, hvor Beboerne af de ovennævnte Lokalteter skulde have deres Værneting.

Endelig lagdes (1680 ²⁷/₇) Vejerslev Birk til Tvillum med fælles Tingdag om Fredagen.

(J. Christensen: Vejerslev og Aigt Sogne, JySaml. VII 380 ff.; P. Horn: Vejerslev Birk til ca. 1660, Aarhus Stifts Aarbøger 1924, 61 ff.).

Birket var siden afhændet fra Kronen og ejedes altsaa af Grev Friis under Grevskabet Frisenborg (jf. ovenf.).

204. Sønder Herred Dyr. Tinghøjen var i Albøge Sogn, tæt øst for Aalborgmølle Bro (Aarb. f. nord. Oldk. 1902 S. 311) — men det ældste Tingsted maa dog vist nærmest søges i Aalsø Sogn, hvor Kronens Fæstegods i ældre Tid hovedsagelig laa (Kallø L.Jb. 1573, Fol. 13 — en enkelt Gaard i Stabrand nævnes dog allerførst i Listen, om det nu kan have noget at betyde). Disse Gaarde mageskiftedes imidlertid fra Kronen (og lagdes under Katholm Birk; KrSk. 1583 ⁴/₆, 1586 ³¹/₆, 1609 ³/₆), men til denne erhvervedes adskillige Gaarde i Albøge (KrSk. 1579 ²⁷/₆, 1580 ²⁰/₄, 1627 ⁴/₁₀, 1634 ¹⁷/₃).

204. Mols Herreds Ting holdtes i Tinghulen i Mols Bjerger, hvor Knebel, Vistoft og Agri Sogneskel mødes; i det sidste Sogn ialfald havde Kronen Besiddelser, saaledes Femmøller (Essendrup Mølle, Kallø L. Jb. 1573) og Strandkjær Gaard, men disse Ejendomme var Nyerhvervelser, og bortforleendes siden særskilt.

205. Helgenæs Birk var for Størstepartens Vedkommende gammelt Krongods, idet hele Halvøen i det 16de Aarhundrede laa til Kalø Slot (Jb. 1573), m. Undt. af et Par enkelte Gaarde i Stødov, som erhvervedes til Kronen ved Mageskifte, samt hele Borup By. Denne Bebyggelse havde tilhørt Aarhus Domkapitel, erhvervet af dette ved Mageskifte med Ridderen Niels Knudsen allerede 1279 (SRD IV S. 416). Antagelig faa Aar senere fik Kapitlet Kong Eriks Beskyt-

telsesbrev paa deres possessio, que enmærky dicitur in Bothorpmark in Hælnæs, en Hoved- eller Brydegaard, som dreves af to Bryder og 7 Gaardsæder (SRD VI S. 400, kf. S. 425). I det 16de Aarhundrede var Borup 8 ligestore Gaarde. Det er det mest sandsynlige, at Niels Knudsens Overdragelse gjaldt det samme Gods som Biskop Peder af Aarhus i sit ældre Gavebrev af 1203 benævnte sin mansio de Helgenes, idet Donatorer og andre ikke altid var i Stand til at hjemle de ny Ejere andet end en vis Part af de paa-gældende Besiddelser, uden at dette udtrykkelig nævntes i Skøderne.

En Overgang efter Reformationen udgjorde Borup By en særlig Forlening (jf. Kanc. Brevb. 1585 ¹⁵/₂, ²⁰/₁₀; 1587 ¹⁷/₄).

Sagnet sætter som bekendt Marsk Stigs Navn i Forbindelse med Helgenæs, muligt med en vis Ret — ialfald bortskænkede hans Efterkommere Stig Andersen til Bjørnholm senere Gods paa Halvøen (SRD IV S. 479: bona videlicet Fæghædorp in Hælnæs Dygheryth), men dette var i det 17de Aarhundrede mærkeligt nok Selvejergods (Matr. 1662: Feirupgaardt og Diørrisz Gaard).

Adskillige Gaarde og Huse paa Helgenæs afhændedes efter Svenskekrigen til mange forskellige Erhververe, i enkelte Tilfælde kom det atter tilbage til Kronen (KrSk. II, Regist.: Helgenæs).

205. Hassens Birk eller Draaby Birk, velsagtens = Valde-mar Sejrs Draghbæ cum attinenciis suis, omfattede formodentlig fra hans Tid den største sydlige Del af Draaby Sogn, inklusive Ebeltoft Købstad og Landsogn, med Ebelsjø Kongsgaard; muligt var det hele Distrikt en Overgang ude af Kronens Eje. og besades af Rane Jonsen, men kom som andet hans Gods tilbage under Kronen. — Fra Erik Menveds Tid havde Ebeltoft By dog Købstadret, men langt ned i Tiden dannede den alligevel med Birket en Enhed, saaledes bortpantedes 1499: Kronens Gods Hassens, Ebeltoft og Hjelm med al kgl. Rente og Rettighed (Barner: Rosenkrantz I Diplom. 78), og sagtens er det denne Afhængighed, som antydes, naar det i Kancellifortegnelser af 1471 og 1486 bemærkes: Ebeltoft non est oppidum (Bøttiger: Ebeltoft, S. 34). — En Anmærkning, der vel nærmest skal forstaas derhen, at Ebeltoft Købstadjorder ikke dannede noget Ene-mærke, men at Ebelsjø Mark var delt mellem Kongsgaarden,

Købstaden og den Aarhus Bisp; den sidste var endda Lods-ejer i saa stort Maal, at han vilde have hele Byen i Forsvar (o. anf. St. S. 37, 35, jf. Rosenkr. I Diplom. 95, 1458 ^{13/a}, RA: Jordebog til Aarhus og Aakjær 1544, Indsendte Jordebøger 1660/62: Callø Len).

Efter Reformationen annulleredes Kirkens Rettigheder her som andetsteds, men Forholdene blev næppe mindre udviklede. Selvom baade Ebeltoft og Elsegaard (d. e. Ebelsjøgaard) lagdes under Kallø Len (Jb. 1573 o. fl.) og forblev derunder, saa hørte en Del af Ebeltoft Jor^der til det fra 1565 særskilt bortforleenede Hassens Birk (RA: Indsendte Jb. 1660/62 Kallø Len). — At dette var en Nydannelse i sin daværende Udstrækning fremgaar tydeligst af Lensmandens Ansøgning (RA: DKanc. Indk. Breve 1578 ^{4/10}) efter hvilken det bevilgedes ham at maatte lægge den jordegnc Bondegaard Lyngsbæk til Ladegaard for Birket (KB. 1578 ^{9/11}), og dette Forhold vedblev at bestaa ned i Tiderne, Birkets Bønder var Ugedagstjenere til Lyngsbæk (Kallø L. Extr. Mdtl. 1606 ff.).

En stor Del af Godset i Hassens Birk var i Aarene efter Svenskekrigene bortsolgt til forskellige (KrSk. II S. 94, 100, 149, 452).

205. Kallø Birk, eller som det før i Tiden hed Tørsager Birk (DMAG 4. IV 219), en gammel kgl. Besiddelse, omfattede hele Sognet af dette Navn (undt. Rostved og Hvitved) samt Rønne By i Bregned Sogn (RA: Kallø L. Jb. 1573). — Det er vel muligt, at sidstnævnte By ikke var medregnet i Tørsager cum attinenciis suis i Valdemars Jordebog (O. N. Udg. S. 7), for Kallø Slot skal først være bygget af Erik Menved efter de nørrejske Bønders Oprør 1313. I Tørsager By var der sidenhen 28 Gaarde, nogenlunde lige store paa Udsæd og Landgilde, men Navnet paa den førstnævnte i Rækken (Kallø L. Jb. 1573) Jens Hovgaard, kunde nok tyde paa, at der oprindelig havde ligget en Ladegaard i selve Sognet, til hvilken dets Bønder havde arbejdet, før de sidenhen og med dem Rønne By var Ugedagstjenere til Kallø Slots Ladegaard (Kallø Extr. Mdtl. 1606). Tilknytningen mellem Rønne og Slottet stammede vel nok fra dets første Dage: Lensmanden beretter 1624, hvorledes en liden By, som ligger ved Slottet Calløe og kaldes Rønne, af

Arilds Tid i nogle hundrede Aar haver altid aget fersk Vand op til Slottet (RA: DKanc. Indk. Breve, før 1624 ¹⁴/₇).

1661 ¹/₈ bortgaves Kallø Slot, med en Del Bøndergods, deribl. det i Kallø Birk, til Ulrik Frederik Gyldenløve. Birkerettigheden til Torsager medfulgte, idet der tillige bevilgedes, at alt det øvrige Gods, som før havde ligget under Mols og Øster Lisbjerg Herreders Ting, maatte ligge til Birket. Godset kom imidlertid allerede 1670 tilbage til Kronen, hvorved antagelig Strøgodsset automatisk søgte under Herredet igen, og var paa det Tidspunkt Landsdommerne indgav deres Relation udlagt til Ryttergods, mens selve Kallø Birk altsaa bestod paa den noget irregulære Maade. — Et Par Aar senere overdroges det endelig — og igen med Birkerettigheden — til Grev Conrad Reventlow (1690 ⁴/₈). Birket nedlagdes 1819 ¹³/₁₀.

Efter Landsdommernes Indstilling sammenlagdes Sønder Herred Dyrs og Mols Herreder, samt Helgenæs, Hassens, Kallø og Feldballe Birker, ved Bestallingen til Herredsfogden i de samlede Jurisdiktioner, som blev Jørgen Rasmussen, mens derimod Bernt Warnicke beskikkedes som Herredsskriver (Jyske Reg. Nr. 178-179, 1687 ¹⁷/₁₂ & ²⁰/₁₂).

206. Høgholms Birk var det gamle Bjørnholm Birk, en af de adelige Privatjurisdiktioner, som først nød kgl. Bekræftelse. Bjørnholm Gaard ejedes i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede af Marsk Stig Andersen (Hvide), der fra Aarhus Kapitel tilmageskiftede sig dets Besiddelser i Dramelsthorp, Nytherp, Tustthorp, Halthenthorp og Skramsholm med Øxønmylnæ (Rep. 1336 ¹⁸/₈, jf. SRD VI S. 431; dette Gods eller større Dele deraf (Dragmolstorp cum duobus molendinis & colonis qui eidem attinent mansioni, SRD VI S. 404), var skænket Kapitlet af Biskop Peder Vognsen, paa mødrene Side af Hvide-Slægten), og disse Ejendomme fulgte siden Gaarden, saaledes at Kristiern I.s Birkebrev af 1459 (¹²/₄ Rosenkrantz Diplom. I 98) lød paa »fri Birketing og Birkeret over deres Gaard og Gods, Bjørnholm, med to Ladegaarde, som ere Drammeltrop og Vbbedrop«, med det hele Tistrup Sogn, samt Trustrup af Lyngby Sogn. Dette Gods indværgedes 1499 »for et frit Enemærke til Bjørnholm, efterdi det af Arild og i lang Tid haver der tilligget for et fri Enemærke«, men i dette var da tillige Hallendrup i Albøge Sogn (som ogsaa nævntes blandt Kapit-

lets Besiddelser (jf. ovenf.), og ogsaa senere laa i Birket (RA: 1552 $\frac{1}{11}$ Sdr. Herred Dyrs Tingsv. Hallendrop som er i Bjørnhollums Bierck).

Baroniet Høgholm var oprettet 1681 af Iver Juel Høgh, af Bjørnholm, Fævejle og Lykkesholm i Lyngby Sogn.

(Naar Traditionen (jf. Trap) udpeger Voldsteder ved Drammelstrup og Obdrup som Forværker for Bjørnholm og Led i denne Gaards Befæstning, er dette vel kun en delvis fejlagtig Anvendelse af den tyske Betegnelse for Ladegaarde: Vorwercke.)

Birket lagdes 1812 $\frac{7}{11}$ til Mols-Sønder Herreder.

206. **Feldballe Birk** havde i ældre Tid hørt til Aarhus Domkapitels og Aarhus Bisps Gods. — Der mangler jo desværre Fortegnelser over det sidste, men en Bisp i Aarhus skænkede Kapitlet allerede i Beg. af det 12te Aarhundrede in Fellæbalg & Tostrop VI marchas auri cum mansione in Tostorp (SRD VI S. 407) 5: 6 Mark Guld i F. og T. med en Sædegaard i T. (ikke et Bol, som Trap refererer; det er nok heller ikke rigtigt, naar det sstds. angives, at Betegnelsen Skramsholm dækker Ejendomme i dette Sogn; rigtignok tilmageskiftede Kapitlet sig 1304 fra Anders Stigsen hans Besiddelser i Skramsholm, men disse afhændedes atter 1336 med Kapitlets vidtstrakte Ejendomme i Tirstrup Sogn (jf. ovenf. under Høgholms Birk), og det synes altsaa snarest at maatte være disse, som kaldes Skramsholm i Marsk Stigs Beskyttelsesbrev af 1287).

Formodentlig har den resterende Del af Feldballe og muligt ogsaa en Del af Taastrup ligget til Bispestolen, begge Byerne laa efter Reformationen samlet til Aarhusgaard, og til Birket lagdes 1565 Ebdrup By og Skaarupgaard (CCD I Nr. 253, 267 1565 $\frac{2}{2}$, $\frac{21}{5}$).

Denne samlede Besiddelse var 1661 med Birkerettigheden overdraget Gabriel Marselis (KrSk. II S. 82, 108) og lagdes siden til det af hans Søn oprettede Baroni Vilhelmsborg.

Men forøvrigt var Feldballe Birk i 1687 atter kommet i Kronens Eje (KrSk. II S. 628, 630).

206. **Rugaards Birk.** De »utallige Velgerninger«, hvormed Aarhusbispen Svend bistod Øm Kloster, satte han Kronen paa ved at testamentere Munkene sine Godser (predia) i Attrup, Ørup, Rosmus, Eningeruthe og Hildestatthruthe, 5: hele det nuværende Rosmus Sogn (SRD V S. 248-250),

hvis Kirke formodentlig Klostret har ladet bygge. En Ejendom, der dengang ganske vist var stor af Omfang, men af liden Værd, fordi den laa ved Strandkanten, udsat for Hedningernes Indfald (SRD V S. 250). — Imidlertid blev den udelte i Klostrets Eje, saalænge dette stod. Sidst i det 15de Aarhundrede udstedtes Tingsvidne, at ingen havde Lod eller Del udi Rosmus Sogn uden Abbeden af Emkloster som rette Ejer, og at Sognet var »et fri Enemærke og ikke havde givet Tiende eller anden Redsel nogensteds andensteds end til Emkloster, siden Biskop Svend gav forskrevne Sogn til Klosteret« ((SNS III S. 333, 1490, 1493). Endnu før var der udstedt Sognevidne, at Rosmusse Sognemænd sagde at ville meget hellere pleje Minde eller Ret for Abbeden, end til deres Herredsting (sstds. S. 335, 1492).

Muligvis staar disse Vidneførsler i Forbindelse med Forsøg paa at faa Klostrets Birkeret der i Sognet officielt anerkendt, — først fra 1545 forelaa imidlertid Christian IIIs Birkebrev paa Rosmus Sogn.

Og 1579 mageskiftedes hele Birket til Hans Axelsen Arnfeldt (KrSk. I S. 207), der af Ru By byggede Rugaard.

Faa Aar før 1686 var Herregaarden og Godset netop solgt til den for sine Hexeforfølgelser berygtede Jørgen Arnfeldt, og Aaret efter bevilgedes det ham, at alt Gods i Sønder Herred Dyrs i 2 Miles Afstand fra Rugaard maatte svare under Birket (KrSk. II S. 616), idet han dog i Ansøgningen havde fremhævet, at det meste Gods, som ikke var »udi Rugaards Birk, bestod i Hyllested By og Haufmøllen, som tilhørte ham alene og laa i hans Enemærke« (RA: Indlæg til Jy. Registre 1687 Nr. 72).

Saaledes gjaldt Birkeretten fra da af over to Sogne med tilliggende Strøgods.

Birket lagdes 1803 $18\frac{1}{2}$ til Sønder Herred.

206. Katholms Birk er et gammelt Adelsbirk, hvis Bebræftelse ikke kendes, uden forsaavidt det stiltiende anerkendtes, da det saa sent som i 1613 bevilgedes Karl Bryske at maatte have nogle Gaarde i Aalsø og Aalsrode, velsagtens det Gods hans Formand paa Gaarden Thomas Fasse havde erhvervet fra Kronen (se KrSk. I S. 206, 225, 231): under en fri Birkeret ligesom hans andre Bønder, som ligge under Katholms Birk (CCD III Nr. 396, 1613 $17\frac{1}{2}$).

Allerede 1564 nævnes Katholms Birk.

Til Katholm laa 1688 Aalsø Sogn, paa nær nogle enkelte Gaarde, Homaa Sogn, samt Østerballe i Hoed, og dertil en Del Strøgods i de nærmere Sogne.

Bestallinger konfirmeredes 1691 for Oberst Palle Krag. Birket lagdes 1812 $\frac{7}{11}$ til Nørre Herred.

206. **Nørre Herred Dyrs og Sønder Herred Dyrs** er vel kaldt efter det gamle Navn paa Kolindsund, Dyrsø (Aakjær VJ S. 51), og efter deres Beliggenhed i Forhold til dette Vand?

Mon man ikke med størst Rimelighed tænker sig Herredstinget holdt ved Tinghøj med Galgebakke paa Stenvad Mark i Glæsborg Sogn, som Kronen ejede i det 16de Aarhundrede (Kallø L. Jb. 1573) — og herfra løb vel ogsaa Tingbækken mod Nord (Ramten, Ørum S. Tingbæk Mose).

206. **Sønderhald Herred.** Om dette Herreds gamle Tingsteder foreligger der en omstændelig Undersøgelse (J. Estrup i Fra Randers Amt 1907 S. 17 ff.), og det kan være rimeligt nok at henhøre det ældste Tingsted til Egnen omkring Hald Sø mellem Hørning og Esserbæk Sogne (jf. anf. St. S. 24) paa Krogsager-Lund Fælles-Mark ved Tinghøjs Agre, en Lokalitet der i den senere Middelalder var i Privat-eje. Men Navnet Herredsbjerg paa Bøjen Mark i Hvilsager Sogn, hvor Tinget vitterligt holdtes til omkring Aar 1600, lader det drages i Tvivl, om ikke her alligevel var det ældste Herredstingsted. — Imidlertid kom ogsaa denne Plads fra Kronen, og navnlig efter at Bøjen var lagt under Gessingholm Birk, 1646 (o. anf. St. S. 48) har det været betimeligt at skifte igen, idet der dog ikke er afgjort, hvortil man flyttede, kun at det var i Nabolaget, baade til det gamle Tingsted paa Bøjen Hede og til det ny Tingsted i Skoven sønden for Øster Alling.

206. **Øster Lisbjerg Herred.** Om dets Udskillelse fra Moderherredet, se foran under Vester Lisbjerg Birk. — Der ligger en Tinghøj lidt øst for Skellet mellem Todbjerg og Hjortshøj Sogne (JySaml. 3. IV S. 357), i det sidste Sogn; i det første derimod laa adskillige Gaarde til Kronen, saaledes den store Skorupgaard (Kallø L. Jb. 1573 Fol. 10).

206. **Rugsø Herred** nævnes ikke i Valdemars Jordebog, og er formodentlig først senere bleven en Herredskreds, men iøvrigt er dets Historie ikke videre oplyst, og Tingsteder kendes ikke.

206. **Kristrup Birk.** Fra forskellige Lodsejere havde Kronen navnlig i 1580'erne erhvervet dette Sogn (KrSk. I 1583 ¹⁰/₆, 1584 ¹²/₁, 1584 ¹⁹/₂, 1584 ¹²/₁₀, 1586 ²/₁₂, 1642 ¹⁷/₃) — den største Del dog ved Mageskiftet 1584 med Eske Brok til Gammel Estrup. Til denne Gaard var Godset erhvervet knap 200 Aar før, af den daværende Herremand Jens Andersen, ved Skøde fra Peder Albertsen (Eberstein: Rep. 1377 ²/₂, 1378 ²/₂ (Barner: Rosenkrantz I Diplom.) 1386 ¹⁶/₁, 1368 ³⁰/₄). Atter et Hundrede Aar før var denne Ejendom overdraget Grev Albert af Eberstein af de brunsvigske Hertuger, til hvem den var kommet som Arv efter den danske Konge (Rep. 1278 ¹³/₅ jf. Rosenørn: Greve Gert og Niels Ebbeson) og i Valdemars Jordebog registreredes dette Gods som Christiærnsthop cum attinenciis suis (ON Udg. S. 7).

Panteskødet af 1368 ²⁰/₄ overdrog Ejendommene »cum omnibus juribus regalibus«, og til disse hørte Birkeretten, endda formelt bekræftet af Kong Kristoffer II, som 1320 havde undt sin kære Frænde Albert Albertsen i Sognet Kristrup at bruge de Love, som kaldes Birkelove — det ældste kendte (Land-)Birkeprivilegium, konfirmeret 1344 af Valdemar Atterdag.

Begge Breve gemtes paa Gammel Estrup til den nyeste Tid (nu i RA Godsarkiver: Gl. Estrup) og har altsaa ikke »fulgt Godset« da dette overdroges til Kronen. Sognet var 1661 udlagt til Kronens Kreditorer (KrSk. II S. 101-106).

206. **Essenbæk Birk** havde været til Klostret af dette Navn, Kærnen i dets udstrakte Godsbesiddelser. Fra 1424 (Rep. ⁴/₆, jf. ogsaa 1479 ¹/₂) var Virring og Essenbæk — som man kalder gammel Essenbæk — Klosterets rette Kirker med alle Gaarde og Byggesteder i samme Sogne. Allerede før Reformationen, i 1529, kom Klostret »under Tvang af Herremænd« (Fra Rand. Amt 1928 S. 89), og først 1548 »slap Axel Juel Essenbæk Kloster« (sstds. S. 90), som samme Aar lagdes under Dronningborg (DKR 1535-50, S. 381, jf. ÆA II, S. 110-16). — Noget Birkebrev kendes ikke — muligt har den Omstændighed, at der inden Sognegrænsen laa Enge, som ikke var Klostrets, hæmmet Erhvervelsen af et saadant Privilegium (jf. Rep. 1479 ¹/₂), men Birketing holdtes baade i Klostertiden og senere (RA Gl. Estrup 1495 ⁹/₈, nu Rep., RA: Rig. Forf. 1545-52, Fol. 376). Senere bortsolgtes Gods i Birket til forskellige, Hans Friis til Klaus-

holm fik Hovedparten med selve Ladegaarden (KrSk 1584 ¹²/₁₀, 1661 ²²/₈) og ejede 1688 begge Sogne.

Ved kgl. aabne Breve af 1686 ²⁰/₁₂ (Jyske Reg. Nr. 195-196) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

Allerede et Par Aar før var dog efter Amtmandens Indstilling paa Kallø Sønderhald og Øster Lisbjerg Herreder sammenlagt, da de var saa ringe, at ej nogen Foged ved hvert kunde have Livets Ophold (Jyske Reg. Nr. 69 1685 ⁸/₈).

207. Løvenholm Birk hed fra først af Gessingholms Birk, og var bevilget Christian Rantzau til Breitenburg, mod at han samtidig opgav sin Birkerettighed til Sødtringholm, til hans Gaard Gesingholm med Mogenstrup og de to Rygaarde i Gesing Sogn (1637 ¹⁹/₅, CCD IV, Nr. 593).

En Ansøgning om Udvidelse af denne Birkeret til ogsaa at omfatte en Del tilforhandlede Gaarde i Kolstrup og Bøjen mfl. Steder (RA: DKanc. Indk. Breve 1646 ²/₉) synes ikke at have afstedkommet nogen saadan Bevilling.

Gesing var ellers langt tilbage i Tiderne en samlet gejstlig Besiddelse, som fra Viborg Sct. Hans Kloster var kommet til Essenbæk Kloster, men derfra til Slægten Banner.

1674 ¹/₅ oprettedes Grevskabet Løvenholm af Hovedgaarden Gesingholm, Demstrup og Sødtringholm, hvilken sidste Ejendom altsaa ikke længe var unddraget den private Retspleje.

1758 ²²/₄ fragik Demstrup og Sødtringholm Gaarde og Gods, den sidste Retsbetjents Bestalling konfirmeredes 1783 ⁸/₁, i Aarene 1807 til 22 var Embedet ledigt i Statskalenderen, efter den Tid udgik det.

207. Clausholm Birk, jf. foran.

Forud i Tiden fandtes der paa den gamle Herregaard Clausholm ikke mange Adkomstdokumenter, »Thi at der haver nu ikke i lang Tid været flere Arvinger paa én Tid til Clausholm, end én eneste Arving,« skrev Fru Elline Gøje, »som er Søn eller Datter efter Fader eller Moder, saa findes der heller ikke de Breve, der kan fuldelige gøre Skel for.« Til Gengæld var der Christiørn I's Brev paa Birkerettigheden af 1486 ²²/₇ over det hele Voldum Sogn, som laa under Gaarden, og af hvis Bønder de fleste var Ugedagsmænd dertil (Elline Gøjes Jordebog, ved Thiset, S. 220, 243). Bestallinger konfirmeredes 1690 for Grev Christian Rewentlow, 1725 ¹⁹/₁₁ anordnedes Birket lagt under Dronningborg

Birk, men herfra udskiltes det igen 1731 $\frac{10}{4}$, det nedlagdes 1819 $\frac{10}{10}$.

207. Gammel Estrup Birk. 1469 $\frac{7}{1}$ gav Christiern I. Lave Brock fri Birkeret og Birketing over alle de Gaarde og Gods, han havde i Værgen i Faxinge Sogn og Auning Sogn, og alle de vordnede og Tjenere, som han fremtidig maatte faa i samme Sogne »og med alle Artikler og Friheder som andre vore Birke og Birketing i Jylland friest ere«.

I de nærmeste to Aar inden Udstedelsen af dette Privilegium havde Lave Brok ved forskellige Ejendomshandler stilet hen imod at blive Eneherre over de to nævnte Sognes Arealer. — Dels ved at udskifte sine adelige Frænder og andre frie Lodsejere, men ogsaa med Kongens Tilladelse de jordegne Bønder. Fra Skeelerne paa Møgtved (Nygaard) fik han først 2 Gaarde (Rep. 1467 $\frac{3}{4}$, jf. Hvass III., S. 149), og Jens Henriksen Prip med sine to Sønner afhændede hele lille Torup til ham, med deres Sædegaard i denne By og 8 andre Gaarde (Rep. 1468 $\frac{28}{9}$).

Men ind imellem var Handelen om det jordegne Bondegods gaaet i Orden — ved Hjælp af beskikkede kgl. Kommissarier (Rep. 1467 $\frac{27}{5}$, 1468 $\frac{11}{3}$). Det er betegnende nok, at Kongen taler om at have mageskiftet alle Kronens og Kongens Gods i Faxinge Sogn til L. B. og nu paalagde Niels Kaas o. a. Adelsmænd at sørge for Kronen fik lige Fyldest derfor. Og 1468 $\frac{10}{5}$ (Rep.) opsatte de gode Mænd det afsluttende Brev om Mageskiftet, hvorved Selvejerbønderne erklærede sig tilfredse med det Gods, der andetsteds var udlagt i Stedet for, og erklærede sig villige til at svare Kronen samme Skat og Skyld deraf som de før havde svaret af deres Ejendomme i Faxing Sogn.

Bestallinger konfirmeredes 1689 for Jørgen Scheel, 1700 ($\frac{4}{5}$, Jyske Reg. Nr. 69) bevilgedes det hans Enke, at Birkerettigheden, i sin Tid meddelt til de to ovennævnte Sogne, fremtidig maatte gælde alt Gaardens Gods indenfor To-Mile Grænsen. 1849 nedlagdes Birket.

207. Hevringholm Birk til Rosenkrantzernes gamle Stamgaard var ikke officielt bekræftet før 1645, da Frans Lykke til Overgaard fik fri Birkeret til H. med en lille Herregaard, kaldet Estruplund, med al tilliggende Ejendom og Skove (1645 $\frac{7}{7}$, KrSk. I, S. 542), men efter Domfældelsen af ovennævntes Søn, den kendte Kaj Lykke, udstedtes der følg. Paa-

bud: Eftersom hvis Gods, som til Hevringholm Birk har været beliggende, nu til adskillige Kajs Kreditorer er udlagt, hvorover Vi samme Birk vil have kasseret, Thi haver I (3: Amtmanden) bemeldte Birktingsbog til Eder at annamme, og enhver som vedkommer og samme Birketing tilforn søgt haver, forstændige lader, det det ej ydermere for nogen Birk holder. (Fynske Tegninger 1663 ¹²/₁₀, jf. JyTegn. 1665 ³⁰/₁ Nr. 5). Allerede Aaret efter blev dog selve Hovedgaarden med dens Enemærker og Birkerettighed mageskiftet fra Kronen til Oluf Daa (KrSk. II, S. 153 1664).

Naar de ansete jyske Rosenkrantz ikke før i Tiden havde erhvervet Birkeret til denne Besiddelse, kom det vel af, at Slægtens mere fremtrædende Medlemmer ikke sad paa den Gaard, men paa Bjørnholm, Stensballegaard og Boller. Rigtignok var endnu i 1466 Hevringholm Hovedgaard m. Hevring By og Hevring Mølle en Enhed, som den mægtige Otto Nielsen da overdrog til sin Broder Stygge (Barner: Rosenkrantz, Diplom. I, S. 120), og godt 100 Aar endnu bestod dette Forhold, selvom det Tiderne igennem voldte en Del Besværligheder, at saavel et Herreds- som et Sogneskel gennemskar denne Besiddelse: Baade 1538 og 1545 toges Vidnebreve ved Rugsø Herredsting, og endelig 1548 et 24 Mands Stokkenævn sammesteds, som kunde mindes i 60 Aar — somme mere og somme mindre hver efter sit Ælde og Mindelse, da haver de aldrig hørt eller kunnet fornemme andet end saa tit og ofte som de Ugedagstjenere til Stenalt, det Sogn som Stenalt udi ligger, desligeste til Holbækgaard Ugedagstjenere, de haver været fri for vor naadigste Herres Skat og Hjælp, da haver ogsaa de Mænd i Hevring været fri for samme Skat, baade i Konning Hanses Tid og siden, Enddog de findes ikke udi det samme Sogn som Hevringholm udi liggendes er, Fordi at de haver ikke mange Ugedagstjenere til for.ne Hevringholm i det Sogn, som hun udi ligger og for.ne Hevringbøj er ret Ugedagstjenere og Træl til for.ne Hevringholm af lang Tid (RA: Hevringholm Godsarkiv, 1538 ⁷/₁₁, 1545 ¹⁵/₁₀, 1548 ¹⁷/₅).

Nogle faa Aar senere var der sket en Opløsning af dette gamle Forhold, idet Hovedgaarden alene, og kun med ¹/₃ af Møllen, ved Lodkastning mellem Stygge Nielsens Børnebørn tilfaldt Erik Rosenkrantz, idet der dog samtidig blev truffet Bestemmelser vedrørende Hevringbys Ret til Fædrift i

Hovedgaardens Mark og Hede (Barner. o. anf. St. II. Diplom., S. 263 ff. (1552)).

Af de dengang skiftende Søskende efterlod kun én sig Livsarvinger, en Datter, den unge Fru Kirstine Niels Skrams, og efter hendes ulykkelige Død 1608 bortsolgte Gaarden til Eske Brok, til Gl. Estrup, som i Forvejen var velforsynet med Birkerettighed (se Heise i Person. hist. Tidsskr. 2. III., S. 164 ff.) Det staar velsagtens i Forbindelse med Godsets Beliggenhed, naar Frans Lykkes Birkeret bevilges til baade Hovedgaarden og en Ladegaard, idet denne laa hinsides det før omtalte Herredsskel, altsaa i Rugsø Herred.

Bestalling konfirmeredes 1690 for Hans Friis, 1807-22 var Embedet ledigt i Statskalenderen og udgik derefter.

207. Rosenholms Birk var oprettet ved kgl.t aabent Brev 1574 ¹¹/₁₂, samt forøget ved et do. af 1668 ²⁸/₄ (KrSk. I., S. 153, II., S. 275, jf. Vosnæsgaard Birk). Det første Birkebrev gjaldt det hele Hornslet Sogn, til hvis Kirke Jørgen Rosenkrantz havde faaet Jus Patronatus (KrSk. I., S. 72, 1560 ¹⁴/₁₁), men det er dog muligt, at hele Sognet allerede tidligere havde været undergivet et Herskab, eftersom Traditionen paa Stedet vilde vide, »at Hornslet Kirke er funderet i den strenge Ridder Petzes Tid, som var Herre til Holm«. (Fra Randers Amt III., S. 7). For Jørgen Rosenkrantz' Erhvervelse af dette Enemærke og Sognets Historie før i Tiden, saavidt den laader sig følge, er der andetsteds vidtløftigt gjort Rede (S. Hansen: Rosenholms Forhistorie og ældste Optegnelse. Ovennævnte Amts Aarbog).

Bestalling konfirmeredes 1691 for Fru Margrethe Krabbe. Birket nedlagdes 1852.

207. Vosnæsgaard Birk var officielt ikke af gammel Oprindelse. 1668 ²⁸/₄ (KrSk. II., S. 275) fik Erik Rosenkrantz til Rosenholm Birkeret til sin Hovedgaard Vosnis med tilhørende Jordegods, deriblandt først og fremmest det hele Skjødstrup Sogn, hvori Sædegaarden laa, samt en Del Gaarde i de nærmest liggende Sogne, saaledes at samtidig hans Birkeret til Rosenholm øgedes, og den ny Jurisdiktion maatte kaldes Vosnis og Rosenholms Birk, der omfattede alt Gods i Hornslet og Skjødstrup Sogne, Mørke Sogn paa nær Ommelstrup, store Dele af Egaa og Hjortshøj Sogne,

samt enkelte Gaarde i Todbjerg og Skarresø Sogne. Birket nedlagdes 1819 ¹⁹/₁₀.

207. Hads Herred deltes fra gammel Tid i Hads Herred inden Bækken og Hads Herred uden Bækken, saaledes at det første Omraade var Landet øst for Bilsbæk, som nu officielt hedder Odder Aa. Dette geografiske Skel faldt dog ikke sammen med det administrative, som delte Herredet i Bispens Skibelse og Kongens Skibelse, idet ialfald paa Reformationstiden Bispens Skiben ogsaa omfattede Falling Sogn, mens paa den anden Side Kronen havde jordegne Bønder i Hundslund og Odder Sogne, vest for Bækken (ÆA II., S. 142 ff., jf. RA: Jb. til Aakjær 1544). Men i det 16de Aarhundrede var Aarhusbispen ogsaa panteforlenet med alle Kronens Bønder i Herredet (jf. Lensreg. 1525). Endnu omkring Midten af det 15de Aarhundrede var der derimod endnu en Konningsfoged i Herredet (Rep. 1438 ²³/₆). Bortset fra det jordegne pantsatte Bondegods var der i den senere Middelalder næppe meget Krongods i Herredet, og de Ejendomme i Gylling, Fensten og Søby, som registreredes i Valdemars Jordebog, er det næppe lykkedes at hævde i Kronens Eje, i det mindste før Reformationen var alt Gods i Gylling og Gosmer Sognene enten i Bisp eller Kapitels Værge, bortset fra nogle enkelte adelige Besiddelser.

Ved Konfiskationen opstod her i Herredet et stort samlet Enemærke om Aakjær Slot, og her paabødes 1576 og 1577 et Birk dannet, der skulde omfatte, i første Omgang Falling og Gylling Sogne med Aakjær Slot og dets gamle Enemærke Svinballe og Kjærsgaard, hertil kom i anden Ørting og Gosmer Sogne.

Allerede 1579 toges Paabudet imidlertid tilbage, og det paalagdes de menige Bønder, som havde været i Birket, atter at søge Herredstinget. (CCD II., Nr. 19, 56 & 185). Dette staar uden Tvivl i Forbindelse med, at Kronen i de følgende Aar udskiftede alle adelige Lodsejere af det hele Herred, saaledes at dette i fuld Udstrækning blev et kongeligt Enemærke. (KrSk. I., sammenholdt med Matr.).

Og Herredstinget forsaavidt et Birketing.

Saaledes laa Herredet eller Aakjær Len hen — det meste af Tiden dog administreret fra Skanderborg — indtil efter Svenskekrigene. Som saa mange andre Krongodser udlagdes det dels til diverse Kronens Kreditorer, men navnlig

og med Aakjær Slot til Drostén Joakim Gerstorffs Arvinger, til Vederlag for det Gods, som disse havde maattet afstaa i Skaane, til Gengæld for Bornholm (KrSk. II, S. 94 f.), og inden 1688 var næppe nok en Gaard endnu i Statens Eje, men en meget betydelig Del under Aakjær, idet der iøvrigt rundt i Herredet oprettedes Herregaarde til Gengæld for de, der i sin Tid var lagt under Kronen.

207. Ning Herred, muligvis med Navn efter en nu ukendt Lokaltet, som heller ikke Tingstedet kendes. Paa Reformationstiden var der en Del Bispegods i Herredet og desuden et ret stort Antal Selvejrbønder, 60, lagt i tre Tredinger. Iøvrigt af Kongegods Viby Birk (jf. ovenf. under Marselisborg Birk; muligt den oprindelige Kongsgaard i Herredet) og Krekær i Malling Sogn, erhvervet 1421 af Erik af Pomern.

207. Vilhelmsborg Birk til Baroniet af samme Navn, oprettet 1673 for den under Navnet Gùldenchrone adlede Wilhelm Marselis, Søn af Gabriel Marselis, en af de Brødre, i hvis Eje adskillige Krongodser overgik efter Svenskekrigene. Hovedsædet og dermed Grundstammen var dog Hovedgaardene Skumstrup og Moesgaard med tilh. Gods, erhvervet af samme Brødre fra Mogens Friis, der 1661 havde faaet fri Birkeret til Skumstrup med alt hans Gods i Ning Herred (KrSk. II, S. 107 f.). Baron Gùldenchrone ejede 1688 hele Maarslet Sogn og ligeledes Tulstrup, tillige med næsten alt Gods i Tranbjerg, Beder og Malling Sogn, samt en Del af Astrup.

Bestallinger konfirmeredes 1690 for Baronén, Birkeret nedlagdes først efter 1847, i Henhold til Lov af 1850 ²⁸/₄.

208. Endelave. Desværre oplyses det altsaa ikke, hvorledes Retsforholdene var ordnet paa denne Ø, men mange af Smaapærne havde fra gammel Tid deres eget Ting, enten de nu kaldtes Birker eller ej. — Øen havde hørt til det Krongods, som indtil Reformationen var pantsat til Biskop Niels Clausen (Lensreg. 1525), men »Endelauge Land« var 1667 fra Kronen overdraget Hofjægermester J. V. Hahn (KrSk. II, S. 257 f.), der atter solgte den til Christoffer Sehested, som 1677 var bevilget Tilladelse til at anlægge en Sædegaard paa Øen, idet samtidig Birkeretten overdroges ham (sstds., S. 445). Allerede 1689 kom Endelave dog tilbage til Kronen.

208. Vor Herreds ældste Tingsted ligger det vel mest naturligt at søge i Vor(ladegaard) Sogn, hvorefter Herredet vistnok kaldtes. Men dette Sogn var allerede før Aar 1200 doteret til et Kloster og sagtens unddraget Herredsjurisdiktionen, som det ialfald senere var Tilfældet (jf. nedenf.).

1433 sagdes Tingsted Mølle i Ovsted Sogn at ligge neden ved Vor Herredsting (ÆA I., S. 200), vel ikke usandsynligt paa eller ved Ejers Bavnehøj.

Taaning Birk (jf. nedenf.) var 1623 lagt under Herredsjurisdiktionen.

208. Nim Herred med Navn efter Sognebyen Nim, Kongelev paa Valdemar Sejrs Tid, og siden et kongeligt Birk, Nim Birk. I dette Sogn et Voldsted i Eslund Skov, Kongens Jagt-
hus (D.Atl. IV., S. 199, jf. S. Elkjær: To Voldsteder i Nim Herred, Aarb. Stifts Aarb. 1923, S. 93 ff.), og her har vel ogsaa Herredstinget været holdt fra gammel Tid, muligt indtil Nim Birk, der før med Herredet havde ligget til Bygholm (Lensreg. 1525) bortforleenedes særskilt, indtil det 1596 lagdes til Skanderborg, hvilket havde til Følge, at det sidenhen, saaledes ved Matrikuleringen, hørte til Tyrsting Herred.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 197-198) toges Landsdommernes Indstilling til Følge. Mikkel Trige var tillige Byfoged i Horsens.

I Vor Herred havde før i Tiden: Vor Birk og Sogn, nu Vorladegaard Sogn i Tyrsting Herred, men til 1822 i Vor Herred, som det gav Navn; det var Kærnen og formodentlig Grundstammen i det gamle Vorklosters anselige Jordtiliggende, en Privat-Jurisdiktion af bevislig Ælde. Fra 1353 forelaa »Biskop Pouls Forbydelsesbrev, at ingen skulde drage Vorklosters Tjenere til Herredsting (ÆA I., S. 183, B: 15), og 1433 bevistes det ved Tingsvidne: »at de aldrig kunde spørge eller høre andet, end Vorkloster haver sine egne Tovmænd i Vorsogn, som er Sandemænd, Helligbrøde Nævninge og Ransnævninge« (sstds. S. 181, B: 1), idet det endelig ved Landstingsdom 1497 bekræftedes, at alle Vorklostrets Tjenere som i for.ne Klosters »Bircke« boer, maa give deres Værn hjemme til deres Birketing, og nyde deres Birketing for alle de Sager dennem indbyrdes i for.ne Birk Birk sker og gøres, og ej nogen af forskrevne Klosters Tje-

nere, som i for. ne Birk bor at kaldes eller være i nogen Tov til Herredsting (sstds. S. 183, B: 17).

Efter Reformationen og Klosters Nedlæggelse lagdes Vor Birk til Ry Birk (se dette, jf. CCD 1560 $\frac{7}{10}$) og senere til Taaning Birk (CCD 1573 $\frac{16}{1}$, jf. ÆA I, S. 181, B: 2).

Taaning Birk havde først omfattet Taaning Sogn, som Øm Kloster havde tilskiftet sig omkring Midten af det 13de Aarhundrede (ÆA I, S. 164, A: 2 (1248), 3 (1234), 9 (1268) ofl. St.), saaledes at senere ingen havde »Stub Jord, Særkøb, Fjerding eller Otting paa Markerne i Taaning Sogn« (ÆA I, S. 165, A: 13).

Birkeretten bekræftedes ved Kristian III's »Birkebrev paa Thornningh Birk, desligeste paa 2de Klosters Gaarde, en udi Snestrup, den anden udi Thamistrup udi Offstedt Sogn, at være udi T. Birk, med alle Friheder udi alle Maade« (sstds. S. 164, A: 1).

Allerede 1560 (CCD I Nr. 56 1560 $\frac{7}{10}$) lagdes Birket under det Birketing, som da oprettedes ved Øm Kloster (se Ry Birk), for atter i 1573 at genoprettes (CCD I Nr. 635 1573 $\frac{16}{1}$) og forøges med Vor (jf. Vor Birk) og Hylke Sogne. — Det sidste Sogn havde før tilhørt Ring Kloster, som netop et Par Aar før var lagt under Skanderborg, men muligt har Sognets Bønder ikke været til at bringe fra gammel Sædvane; det nogle Aar senere udstedte Paabud om at nedlægge Ring Klosters Birketing og befale dets Bønder fremtidig at søge Herredstinget (KB 1579 $\frac{11}{12}$), som de før havde gjort — maa ialfald gælde Hylke Sogn, da det ikke senere registreres under Taaning Birk, men under Herredet (Skanderborg L. J. 1603), mens de andre Ring Klosters Bønder, nemlig i Frue-Ring og Vitved Sogne, fortsat laa under Skanderup Birk (jf. nedenf. under dette).

208. Stensballegaard Birk. Rigens Raads Responsum afgaves 1474 paa Retterting i Vejle til Niels Timmesen, at den, som vilde gøre sin Lov hjemme til sine tilbørlige Ting som var Herredsting eller Birketing, ikke burde besværes med Stævning til Landsting, samt at eventuelle Faldsmaal burde tilbydes og udlægges paa det Ting, hvor de var idømt (Kolderup-R.: Gl. danske Domme I, S. 13), altsaa en Kendelse om Birketingenes Jævnstillethed med Herredstingene — af personlig Interesse for Spørgeren, da han besad Stensballegaard og Birk, og for hans Efterkommere bekræftedes

siden Birkeretten af Frederik I.: Niels Rosenkrantz maatte beholde det Birk, hans Forfædre havde haft. — Imidlertid var Ejeren af Stensballegaard ikke Eneherre paa Birkets Omraade, ogsaa »Stiftet« var Lodsejer (ÆA II., S. 125 B: 71, S. 135 B: 181, S. 136 B: 187, jf. DMag. 4. I-II (Tegn. o. a. L.), et Forhold, der muligt ingen Stridigheder har medført, saalænge dette Gods laa til Kapitlet. — Her som talrige Steder var Forsvaret for det gejstlige Gods vel forbeholdt Donator og Donators Arvinger, men anderledes blev Forholdet med Kronen som Ejer, ikke mindst da dennes Repræsentant i dette Tilfælde var Herremanden i Nabosognet, og denne var Peder Ebbesen paa Tyrrestrup.

Paa mange Maader søgte han at gøre de paastaaede Rettigheder gældende, først som Lensmand, men siden som Ejer, efter at have tilmageskiftet sig det omhandlede Kapitels gods (KrSk. I., S. 25, 1546) og endda yderligere tilkøbt sig Rettigheder af en Søn fra Stensballegaard, men det sidste Købebrev kendtes magtesløst, baade ved Landsting og Retterting — ved den siste Dom (RA: Herredags Domb. Nr. 5, Fol. 219 f., 1549) stadfæstedes yderligere det Tog, hvormed Ridemænd 1545 havde gjort ret Birkeskel og Markeskel imellem Hallerup og Tyrrestrup og mellem Hallerup og Søvind Sogn. Og dermed afsluttedes vistnok Striden, for Peder Ebbesen var død 1548.

Birkets Grænser faldt altsaa sammen med Være Sogns, men Birkerettigheden meddeltes 1673 Henrik Müller, som da ejede baade Stensballegaard og Tyrrestrup og skulde gælde hans Gods til disse Gaarde i baade Stjernholm og Skanderborg Amter (KrSk. II., S. 398).

208. Hjelslev Herred maa jo have Navn efter den forsvundne By (Gaard) H. i Dover Sogn, men dette tilhørte fra tidlig Tid Ry Kloster og udgjorde et Birk (jf. nedenf.), ligesom i det hele taget de fleste Sogne i det nuværende Hjelslev Herred ved Slutningen af Middelalderen var unddraget den offentlige Retspleje.

208. Skanderup Birk var i sin daværende Udstrækning en Nydannelse, idet der 1573 (CCD I., Nr. 633) var udgaaet Brev, at Kronens Gods, som laa til Skanderborg Slot i Ring, Vitved og Skanderup Sogne, samt Svejstrup og Blistrup Byer, skulde være et frit Birk, og at Lensmanden skulde bruge Birkeret og beskikke en Birkefoged i Birket, som

skulde kaldes Skanderup Birk. Det til Skanderborg Slot liggende Jordegods bestod efter Reformationen for en meget stor Del af de inddragne Klosterbesiddelser, der før i Tiden havde været fri Birker, og som ogsaa under Kronen vedblev at bestaa som saadanne. Dog at dette Forhold gennem Tiderne reguleredes paa forskellige Maader (jf. nedenf. under Ry Birk).

Skanderup Birk var nu i sin ældste Oprindelse et Kronbirk, til Skanderborg Slot, formodentlig det Scandthorp, som Valdemars Jordebog registrerer (ON Udg., S. 8). og bestod alene af den vestlige Del af det nuværende Skanderup Sogn, inklusive Skanderborg Købstadjorder (Heilskov: Hjlemslev H. i Aar Stifts Aarbøger 1920-21) med Skanderup Slots Ladegaard og Gram By, idet Vrold, den sydlige Del af Sognet var et Kirkesogn for sig og et selvstændigt Birk (jf. nedenf.).

Hverken Vrold eller Gram registreres som Birker i den ældste bevarede Jordebog over Skanderborg Len 1586, men deri forekommer slet ingen Distrikter under denne Betegnelse, som altsaa heller ikke knyttes til det Jordegods, som vitterligt (1573, jf. ovenf.) var lagt under Skanderup, Ry og Taaning Birker. Jordebogen anfører alene Godset efter dets Proveniens: Ry og Vor Klostergods, tilmageskiftet Gods etc., men i Jordebogen fra 1603 opføres Skanderup Birk i den ved Forordningen fastsatte Udstrækning.

Saagodt som samtlige det nuværende Skanderup Sogns Beboere var Ugedagstjenere til Slottet (Skanderb. L. Extr. Mdtl. 1610/11).

Det nævnte Gods i Svejstrup og Bjestrup (samt Illerup, Hemstok og Alkengaard) havde før ligget til Dover Birk (se dette), saavel som Venge Sogn, men de to Sogne (Frue-) Ring og Vitved, der tilsammen kaldtes Ring Fjerding, havde fra først tilhørt Ring Kloster, og deri indbefattedes tillige den vestlige Del af det nuværende Hylke Sogn: Nisungaard med Tammestrup Øde og selve Klostret, først under Kristian IV lagt fra Frue-Ring til Hylke. Klostret havde efter Reformationen været et Pantelen, indtil det 1571 blev lagt til Skanderborg. En Del af Godset kom altsaa i 1573 under Skanderup Birk, men Besiddelserne i det daværende Hylke Sogn (jf. Skanderborg L. Jb. 1573) formentlig til det samtidig genoprettede Taaning Birk (jf. foran under dette).

Rimeligvis har Ring Fjerding med Hylke Sogn søgt Ring Klosters Birketing, men 1573 lagdes altsaa førstnævnte Distrikt under Skanderup Birk, Hylke Sogn derimod til det samtidig genoprettede Taaning Birk.

Vrøld Birk i Valdemars Jordebog: Wraghælde, var før et selvstændigt Sogn, hvis Kirke først blev nedbrudt i 1585. Det laa i 1547 (og siden) til Skanderborg Slot (DMag. 4. IV, S. 218) og ialfald ved Aar 1603 i Birket.

208. Rye Birk (egl. Vrads Herred, jf. Skanderborg L. Jb. 1586) var oprettet samme Dag som Skanderup Birk (1573 ¹⁶/₁ CCD I Nr. 634, jf. Jyske Tegn. I, S. 76): »Udi lige Maade finge Dover Sogn, Rye Sogn, (Sønder) Vissing Sogn og Salten Brev at skulle søge Ry Birketing.« (jf. Dover og Vissing Birker), men var oprindelig et Birketing for Ry Sogn alene til Øm Kloster, »et af Danmarks rigeste og anseligste Herreklostre.«. En kortere Overgang efter Sekulariseringen, 1560, syntes dette Kloster at skulle blive det gamle Kongeslot Skanderborg en farlig Rival, Frederik II paatænkte at gøre det til sin Hovedresidens i Jylland og kaldte det Emborg, men allerede 1561 var Tanken opgivet, og i Oktober Maaned lagdes Klostergodset under Skanderborg.

Netop et Aar før var der ellers truffet en Ordning om Sammenlægningen af de forskellige Birkejurisdiktioner, der var udstedt Kongebrev til Rybirk, Doverbirk, Taaning Birk, Vorbirk og Vissing Birk (se disse) fra Emborg, at Kongen var kommet i Forfaring, hvorledes for. ne fem Birker laa »her saa nærværendes« at de alle kunde søge ét Ting, hvorfor dette skulde lægges udenfor Emborg (1560 ⁷/₁₀ CCD I, Nr. 57, jf. Reg. o. a. L.). Tiltrods for, at Planerne vedr. Emborg opgaves, bestod denne Ordning, i det mindste paa Papiret, indtil 1573.

Det er vel sandsynligt, at dette Birketing var det gamle i Ry Birk, en Privatjurisdiktion, bekræftet af Christoffer af Bajern: 1442 Brev paa al kgl. Ret og Sagefald, som falder i Ry Birk — 1445 Stadfæstelse at Emkloster maa være fri for Told, desligeste have Birketing udi Rye (ÆA I, S. 257, P: 1-2), senere paa Skanderborg Slot gemt i en Skuffelade, signeret Ry og Salten, idet nemlig Birket tillige omfattede Klosterets Besiddelser i Salten (en Gaard i Salten By, Kragelund og Borringhoidtt, RA: Em Kl. Jb. 1554).

Ry nævnes i Recessen 1536 mellem Købstæderne, der var

ogsaa endnu omkring Midten af Aarhundredet et anseligt Antal Gadehuse, omtrent 30 paa Byens Grund (o. anf. Jb.) og givet nok har den Klostret meddelte Fritagelse for Told — af Markederne og en anden Handel til Kronen — kunnet begunstige Opvæksten af en Købstad, saaledes som Mariager første Privilegier først udstedtes til det derværende Kloster.

Men denne Udvikling standsedes ved Ømklosters Sekularisering, og endelig udkonkurreredes Ry af Skanderborg, ogsaa paa dette Omraade.

Dover Birk tilhørte ogsaa oprindelig Øm Kloster. I dette Sogn laa som sagt Hjelmslev By, hvorefter Herredet kaldtes og det var til Dover Kirke, Biskoppen stævnedes Abbeden fra Emkloster under Stridighederne i det 13de Aarhundrede. Mange af Klostrets Breve angik Ejendomserhvervelser i dette Sogn (ÆA I, S. 231 ff.), Svejstrup var Klostrets Ladegaard og fra 1490 forelaa »Konning Hans Stadfæstelse paa Doffuer Birch at Jillerup og Alcken skulde herefter blive sammen udi et frit Birk til evig Tid« (o. anf. St., S. 231, 1) og fra samme Aar var Bestemmelsen vedr. Tingdagen.

Efter Reformationen lagdes tillige Venge Birk hertil, og fra 1560 ⁷/₁₀ (CCD I, Nr. 56) lagdes begge under Birketinget for Emborg, men ved Omordningen 1573 ¹⁶/₁ lagdes med Venge, ogsaa Illerup, Alken og Svejstrup til Skanderup Birk, den øvrige Del af Dover Sogn derimod til Ry Birk (jf. dette).

Venge Birk omfattede Sognet af dette Navn og havde formodentlig for Størstedelen ligget til Øm Kloster helt fra den Gang i det 12te Aarhundrede, det var Meningen at bygge Klostret der. Idet dog Klostret, ganske vist saa langt tilbage som i 1236 maatte tilskifte sig Trediedelen af Vengegaard (ÆA I, S. 235 N: 49).

Først efter Reformationen lagdes Venge og Haarby under Dover Birk (jf. foran), men denne sene Stadfæstelse var maaske foraarsaget af, at der til langt ned i Tiden eksisterede et vist Markfællesskab imellem Venge og Søballe, i samme Sogn, men i Framlev Herred (ÆA I, S. 251, N: 19).

Ved kgl. aabne Breve af 1687²⁰/₁₂ (Jyske Reg. Nr. 193-194) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, dog at der ikke i Bestallingen til Herredsfogden Mikkell Rasmussen,

indføjedes nogen Klausul vedr. Skanderup Birkedommers videre Fungering.

209. **Framlev Herred** med Navn efter Sognebyen Framlev, i hvilken Kronen endnu i det 16de Aarhundrede ejede én Fæstegaard, men en tidl. Selvejergd. (Skanderborg L. Jb. 1573, Fol. 25). Bortset fra Kloster gods og Mageskifte gods var de øvrige kgl. Fæstere i Herredet »Sandgrav Tjenere«, til den Gaard, der efter Sagnet skal have været Rane Jonsens, og som andet hans Gods siden kommet under Kronen?

Paa Borum Mark ligger Tinghøje og Tingvad Mose.

209. **Sabroe Herred** (jf. ovenf. under Frisenborg Birk) med Navn efter Sognebyen, allerede før 1164 ude af Kronens Besiddelse, og siden kun en kortere Overgang i dens Eje (jf. SRD V, S. 241); af Krongods var der i det lille Herred i det 16de Aarhundrede kun jordegent Bondegods, ca. 60 Gaarde, et relativt stort Antal, lagt i tre Tredinger.

209. **Gern Herred**, med Navn efter Gern By og Sogn, men dette laa allerede paa Kong Hans'es Tid under Tvilum Birk (jf. nedenf.); nord i Sagnet ligger dog stadig Tinghøj og en Bakke vest for Gern By kaldes endnu Galgebakken, begge Vidner om det ældste Tingsted.

Tinget blev 1589 flyttet fra et nyt Sted til et tredje, eller muligt tilbageflyttet (CCD II Nr. 509 1584 ²/₅) og er bl. a. holdt i Linæ Sogn, hvor der i det 16de Aarhundrede var en halv Snes Kronens Fæstegaarde (Silkeborg L. Jb. 1586).

209. **Tvilum Birk** til Klostret af samme Navn, grundlagt inden Aar 1300, til hvis Ting, Voel, Gern, Tvilum og Skaarup i senere Tider søgte (Silkeborg L. Jb. 1586). Antagelig fra dets første Tider besad Klostret Besiddelserne i Tvilum Sogns sydlige Del og selve Gern By, og i Løbet af det 14de-15de Aarhundrede erhvervedes ogsaa Resten af Gern Sogn (ÆA II, S. 51, N: 17-18, S. 54, N: 40, N: 47, N: 50, N: 52), Trust, før i Vejerslev Sogn (ÆA II, S. 52, N: 24, N: 41, jf. S. 50, N: 8, samt JySaml. X, S. 303) og større Dele af Skaarup Sogn (ÆA II, S. 52, N: 24, N: 28, S. 49, N: 1), saa Kong Hans kunde udstede »Brev paa Tvilum Birk, at Gern Sogn, Tvilum Sogn, Truist og hvis Klostret haver i Skaarup Sogn maa og skal til evig Tid blive et frit Birk.« (ÆA II, S. 50, N: 5); yderligere stadfæstede samme Konge nogle Aar senere en Lovhævd paa Tvilum Birk »fra Sted til Sted«

(ÆA II, S. 50, N: 3, 2) — Voel Sogn søgte formodentlig den Gang endnu Sminge Birketing.

Allerede et Aar efter Reformationen ophævedes Klostret og lagdes under Silkeborg Slot. Hovedgaardsbruget opretholdtes dog og Størsteparten af det gamle Tvilum Birks og Sogns Bønder, nemlig Mændene i Hor, forrettede Ugedagstjenesten (Silkeborg L. Extr. Mdtl. 1610/11).

(I 1578 bortsolgte en lille Del af Birket: 3de Gaarde kaldet Norrup, samt en Gaard kaldet Søbyvad med dens Mølle (KrSk. I, S. 188), og af dette Gods dannedes en lille Herregaard; paa Tvilum Birketing bevidnedes 1626 ¹³/₁₁, at de 3 Gaarde i Norrup, saa og Søbyvad og S. Mølle haver for nogen Tid siden været Kongens Tjenere og ligget under Silkeborg og nu er Ugedagsbønder og Træltjenere til velbyrdige Christoffer Gestrup til Siøbygaardt og have forskrevne Mænd en stor Part af deres Eng og Jord liggendes udi Søbygaards Enemærke ret for Porten, og en Part af samme deres Jord og Eng er dennem frataget og lagt til S.gd. Kan derfor ikke vel udgive den Skat, de hidtil givet haver, Meden er gerne begærendes at de fattige Mænd maa nyde deres Frihed for Skat at give, andre Adels-Ugedagstjenere og Bønder haver, som er ret udenfor deres Husbondes Port og Gaard (RA: Silkeborg L. Extr. Mdtl. 1626 Bilag.)).

Endelig bortsolgte det øvrige Gods i Birket fra Kronen i Aarene 1661 til 1666 (KrSk. II, S. 91, 123, 144, 212, 248) og Peder Rosenørn, som 1682 var blevet Ejer af Tvilum Ladegaard, bevilgedes alene Sædegaardsfrihed til denne (KrSk. II, S. 510); Bøndergodset var jo delt mellem flere Ejere, saa det er let forstaaeligt, at Birket foresloges nedlagt.

Under Tvilum Birk hørte paa dette Tidspunkt ogsaa Vejerslev Birk (se dette), idet det ved aabent Brev af 1650 ²⁴/₇ (CCD IV, S. 634) var bestemt, at disse to Birker, der begge laa under Silkeborg, med Sogne og Marker hos hverandre, men hidtil havde holdt deres Birketing paa to forskellige Dage i Ugen, herefter for større Bekvemmeligheds Skyld maatte betjenes paa én Dag i Ugen, idet der tillige skulde anordnes et begge Birkers Bønder belejligt Tingsted.

Sminge Birk i Voel Sogn, paa hvis Ting der endnu ud-

stedtes Brev 1524 (ÆA II, S. 54, N:43) var oprindelig et Kirkesogn. — Det var i det 12te Aarhundrede ved Mageskifte erhvervet til Kronen fra det Cisterciensersamfund, som senere grundlagde Venge (og Øm) Kloster. Quia idem locus pauper erat & insufficiens utpote non habens solum predium, hed det (SRD V, S. 236-37), 3: fordi Stedet var fattigt . . og intet Enemærke eller Ornum havde (eller var)? Faktisk var Sminge Sø siden et fælles Fiskevand (ÆA II, S. 50, 55).

Muligvis har S. helt siden dengang været Krongods, skønt mærkeligt nok, at det i saa Fald slet ikke omtales, uden forsaavidt det registreres i Valdemars Jordebog. Knud VI. skal imidlertid have skænket baade S. og Voel til en Frille, og ialfald Voel var senere i adeligt Eje, hvorfra det i Slutningen af det 15de Aarhundrede kom til Tvilum Kloster (ÆA II, S. 25, 45, 59, jf. ovenf.). Det kan jo være, at Sminge var Aarhusbispens, til Silkeborg Slot laa det i hvert Fald strax efter Reformationen (DMag. 4 IV, S. 218).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 191-192) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, dog at Matias Friis, forrige Amtsskriver over Koldinghus Amt, beskikkedes som Herredsfoged.

210. **Hatting Herred** med Navn efter Sognebyen og Sognet Hatting, hvori fra gammel Tid, i det mindste fra Erik Menveds, det kgl. Slot Bygholm laa, lige ind til Horsens, nævnt i Valdemars Jordebog i Kronens Eje. Alle Beboere i Sognet, ogsaa to Selvejerbønder, var i det 17de Aarhundrede Ugedagstjenere til Bygholm tillige med dem i det nedlagte Jerknaur Sogn (Bygholm L. Extr. Mdtl. 1610/11). Størstedelen af disse Gaarde havde Kronen dog tilskiftet sig i Løbet af det 16de Aarh. navnlig fra Holger Rosenkrantz paa Boller, men ogsaa fra ældre Tid laa der 4 Gaarde i Hatting og 2 i »Jercknagel« til Bygholm (Lensreg. 1525, jf. KrSk. I, S. 52, ofl. St., jf. Reg.), saa man kunde vel tænke sig Tinget holdt i disse Sogne et Sted, hvis ikke dets Plads var hjemlet andetsteds, nemlig i Ølsted Sogn, ialfald omkring Midten af det 17de Aarh. Da skødedes fra Kongen i Ølsted 10 Gaarde samt én øde Jords Eje ved Hatting Herredsting, hvoraf alle Ølsted Mænd, m. Undt. af en enkelt, svarede. Muligvis var denne øde Jord en Del af Tilliggendet til det gamle Due-

holm, hvis Voldsted endnu ligger i Dalen nær ved Ølsted Kro.

210. Bjerre Herred med Hjarnø, med Navn efter Sognebyen Bjerre, hvor vel det ældste Tingsted har ligget, muligvis identisk med det senere for de forenede Bjerre-Hatting Herreder, paa Bjerre Mark, nær Braa ved Herredsskellet (Trap, jf. D. Atlas IV., S. 147). — Kronens Fæstegods laa i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede jævnt fordelt i alle Herredets Byer (jf. Lensreg. 1525), men det kan noteres, at Bjerregaard i Herredsbyen 1399 (Trap, jf. Molb. & Pet., S. 84) pantsattes til Hr. Jens Eskildsen af Barnum Eriksen, og denne siste var jo af kongelig Æt.

Ved kgl. aabne Breve af 1685 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 203-204) toges Landsdommernes Indstilling til Følge; dog hvad Besættelsen af Embederne angik, blev af de foreslaaede kun Mathias Olufsen beskikket; til Herredsfoged udnævntes Folmer Thomasen. Tingstedet skulde være østen for Stenderup i Skoven, men var altsaa et halvt Hundrede Aar senere — som det synes — noget sydligere.

211. Boller Birk hører til de ældgamle, selvgroede Birkejurisdiktioner; paa denne Birkerettighed forelaa der ingen kgl. Bevilling, uden for saavidt Holger Rosenkrantz fik Laasebrev efter paa Bjerre og Hatting Herreders Ting at have budet sig udi alle Rette om der var nogen, der kendte sig at have Ret udi Bollergaard eller udi Bollerbirk, Gaarde, Gods, Mølle etc. (Rig. Forf. 1545-52, Fol. 467). — Gaarden var falden i Arv til hans Fader med et samlet Tilliggende i Ut, Tyrsted og Sejet Sogne, samt meget andet Gods (Barner Rosenkrantz I. Diplom., S. 199 f.). Og siden udvidedes Retten, 1560 til ogsaa at gælde det fri Enemærke Udstrup By og en Enstedgaard, kaldet Rold, tillige Byerne Tyrsted og Nedergaarde, hvilke han just havde udkøbt Kronen af (Kr. Sk. I., S. 58, 62). Den førstnævnte laa jo endda paa den anden Side baade Sogne- og Herredsskellet, i Hatting Herred, men i Tyrsted Sogn laa fra ældre Tid en Del af Boller Birk, der ca. 1550 maa have omfattet Ut By og Boller Ugedagstjenere i Dagnæs i Tyrsted Sogn.

Senere kom Holger Rosenkrantz endnu i Besiddelse af alle verdslige Ejendomme i det lille Sejet Sogn (Rig. Forf. 1552-59, Fol. 418), hvortil Kronen undte ham de gejstlige, nemlig Kirken med Kirkegaard og Kirkejord samt Til-

ladelse til at lægge det hele Sogn under Ut Kirke, hvorved det ogsaa automatisk underlagdes Boller Birk (Kr. Sk. I., Stikord: Sejt).

Bestallinger konfirmeredes 1688 for Grevinden til Frisenborg, 1700 ($\frac{2}{3}$ Jyske Reg. Nr. 20) bevilgedes Birkerettigheden udstrakt indtil To-Milegrænsen fra Boller og Møgelkjær Hovedgaarde.

211. Tirsbæk Birks Historie bliver ikke uinteressant, fordi man ikke kan godkende den gængse Forestilling, at det er det ældste verificerede Adelsbirk i Danmark (Orion Kvartalskrift I., S. 288, cf. Marius Hansen: Tirsbæk, Gods og Ejere, S. 39). Det forekommer ialfald mest rimeligt, naar det i en i høj Grad sekundær Overlevering, en Herredagsdom, endda kun bevaret i Afskrift (Marius Hansen o. an. St., S. 37 ff., jf. Klevenfeldts Samlinger i RA), siges, at Jens Lagesen af Tirsbæk 1401 tog Vidne af »Egitt« Birketing, og der givet nok senere eksisterede et »Ighæ« Birketing (Mar. Hansen, o. anf. St., jf. Rep. 1492 $\frac{2}{5}$) — da at lade det første Udtryk være en Fejlskrivning for det andet, og Birkepatron for Ege el. Egebjerg Ting kan den Tirsbæk Herremand ikke vel have været, da Rom Kongsgaard laa under dets Jurisdiktion (Rep. 1502 $\frac{23}{11}$).

Men Forholdene omkring Vejle By er iøvrigt ret indviklede, saa det ikke er let at fastslaa, af hvad Oprindelse Tirsbæk Birkeret egl. var.

Allerede fra gammel Tid maa der have været trættet i den Anledning. 1401 var det, Jens Lagesen førte det nævnte Vidne paa »Egitt« Birketing: at alt det Gods der ligger under Bredballe og Tirsbæk haver været frit Gods af Heden-skab, foruden et Landbo, Kongen haver der. Og der ligger redelige Markeskel med Sten og Stabel imellem Romsmark, Hr. Konningens Birk og det forsagte Gods (Mar. H., S. 38).

Ene Lodsejer i Bredballe var Herremanden altsaa ikke dengang, men derfor havde den kgl. Lensmand alligevel med Urette tvunget hans Fæstere i Bredballe til »at gøre Tog udi Roms Birk« (Mar. H., S. 21).

En senere Lensmand søgte imidlertid atter at hævde Birkeretten over dem, men med det samme slette Udfald, idet det ved Bygdemænds Udsagn fastsloges, at »Kronen havde ej mere end en øde Bol i Bredebalg« og Lensmanden med

Urette havde ladet bygge to Gaarde paa Herremandens rette Agerjord, »og var der tilforn ingen Adelbyggsted«.

Saa det kgl. Brev, udgaaet i den Anledning, forbød alle kgl. Fogder og Embedsmænd for.ne Vincentius noget Forfang at gøre paa for.ne 2 Gaarde eller tvinge hans Tjenere udi Bredballe at gøre Tog efterdi de ej med Rette ere udi Birk, — idet det tillige paalagdes de nævnte Bygdemænd at udlægge Kronen dens Bol med anden Rettighed i Bredballe (o. anf. St., S. 20-21).

Samme Aar, 1469, lod Herremanden tage Vidne paa Jelling Sysselting, at han lod læse der gode gamle beseglede Breve, lydendes paa Bredballe og Tirsbæk Mark og æskede i 3 Ting, om nogen havde Brev eller Bevisning herimod, m. fl. Tingsvidner, lydendes at for.ne Bredballe By med al sin Tilliggelse, med »Fænett«, Birkeret og Ejendom havde været til Tirsbæk af lang Tid (o. anf. St., S. 39).

Det er uheldigvis ikke optegnet, hvilken Dato denne Vidneførsel tilendebragtes, men det synes ialfald daarligt at kunne være efter dette Dokument, at Bygdemændene havde afgivet deres Skøn, men — da Spørgsmaalet endnu en Gang indankedes for Rigets højeste Ret, i den Omgang for Rigens Raader paa den bekendte Herredag i 1533, kunde den daværende Herremand Hr. Ove Lunge hævde: for.ne Bredballe By var redeligen omsvoren med Markskel, og hørte ham alene til (o. anf. St., S. 38), saa det var uden Føje, naar Lensmanden, nu Hr. Erik Krummedige, havde anlagt Søgsmålet: fordi forne Hr. Oves By Bredballe ikke vilde søge Grundet Birketing.

Nu kunde der nemlig ikke mere være Tale om Roms Birk, da dette allerede af Kong Hans var afhændet til Vejle By, men under Kronens Birkeret skulde Bredballe være, naar det stod til Lensmanden, og han kunde da fremlægge Tingsvidner »at for.ne Bredballe haver i lang Tid søgt Grundet Birketing —«. Disse Vidnesbyrd havde han paa-beraabt sig for Mogens Gøje med flere gode Mænd i Viborg, og deres salomoniske Kendelse havde lydt: enddog den for.ne Bredballe By er redeligen omsvoren med Markskel og hører for.ne Hr. Ove til, da kunde de ikke finde andet, end at det var Kronens Birk til Skade, thi at Kronens Birk er ikke uden 7 Gaarde og Hr. Oves 17.

For Rigens Raader fremlagde Hr. Erik Krummedige Kong

Frederik I's »aabne Brev lydendes at han bød de Mænd i Bredballe boendes er at søge Grundet Birketing, saa længe nogen kom med bedre Bevisning«. Hr. Ove vilde heroverfor hævde, at Grundet Birketing var »lagt paany« i den foregaaende Lensmands Tid, og krævede Birkebrevet fremlagt, som han mente ikke skulde lyde for hans By og Tjenere — »hvilket Birkebrev ikke forkom«.

Muligt har der slet intet existeret — men for Rigens Raader fremlagde Hr. Ove Brevene af »Egitt« Birketing 1401 og Jelling Sysseleting 1469, og endelig —: et vor naadigste Herres Konning Frederiks — hvis Sjæl Gud have — aabne Birkebrev, udgiven førend det Hans Naades Brev, Erik Krummedige udi Rette lagde, lydendes at Hans kgl. Majestæt havde naadeligen undt for.ne Hr. Ove og hans Arvinger til evig Tid for.ne Bredballe By og dertil hans Hovedgaard Tirsbæk, med alt for.ne Gods og Birks Ejendom og Tilliggelse, intet unddraget for et frit Birk med al Birkeret som andre Birker paa Landet i Danmarks Rige friest have og nyde i alle Maade (o. anf. St., S. 39).

Og efter dette tildømte Raadet Hr. Ove hans Birkeret, som siden ikke blev anfægtet.

Det var med fuld Ret, Hr. Ove havde kunnet hævde at være ene Lodsejer i Bredballe; ved Mageskifte var hans Fader kommet i endelig Besiddelse af de to Gaarde i Byen, som Klaus Krummedige havde villet hævde til Kronen. Det havde kostet Holsted Mølle at erhverve dette Kroens »øde Boel« i Bredballe (RA: Adk. C. Nørrejylland Magesk. 32 1510 ^{*/11}) — en Omstændighed, der giver en Formodning om Uretmæssigheder paa Herremændenes Side.

De skiftende Lensmænds Anstrengelser igennem næsten mere end 100 Aar har vel heller ikke ganske manglet fornuftig Basis.

Formodentlig har en Gang saavel Rom, som Bredballe og Grundet, ligget til det gamle Egebjerg Birketing — og muligvis har denne Jurisdiktion tilmed omfattet Vejle By og Mark, og dermed ligget til Vejle Hus.

Det afgørende i den senere Udvikling er vel det fatale Markeskel, uden det lader sig bestemme, naar denne Grænse droges — og med hvilken Ret. Sagnet havde sidenhen travlt med netop Hr. Ove og hans personlige »Ride-

mandstog« om Tirsbæk Jorder (Mar. H., S. 48 ff.). Men det kan jo være, at Spøgelsesrytteren med Urette bærer hans Navn og burde være den Herremand, som lod sætte Skel mellem Bredballe og Vejle.

Med Herredagsdommen efter Birkebrevet var der altsaa sat Punktum for videre Diskussion ang. dette Spørgsmaal. Og senere blev der kun Tale om Udvidelser af Birkeretten. Efter ved fsk. Mageskifter at have erhvervet sig flere Kronens Gaarde i Engom Sogns tre Byer bevilgedes det saaledes 1582 Iver Lunge at lægge disse Ejendomme under Tirsbæk Birk, som tidl. Konger havde givet hans Forfædre til Tirsbækgaard og deres Gods i Bredballe (o. anf., S. 67, jf. KrSk. I, S. 160). Og under en senere Herremand skete der endnu en Udvidelse, nemlig forsaauidt Birkeretten ogsaa straktes til at omfatte Gods, som ikke ejedes af Bevilingshaveren. 1669 fik Sten Bille, som havde ladet andrage og bevise, at hans Birkeret til Tirsbæk med — hans Gods udi Bredballe, Assendrup, Engom og Bredal, var undt ham af fremfarne Konger — Konfirmation paa Rettigheden, samt yderligere efter hans Angivende: at en Del Gaarde i forskrevne 4 Byer, som under for.ne Birk og Gaard T. eftersom for er rørt, hørendes og liggendes er, formedelst Skifte imellem hannom og hans Sødskende (jf. Mar. H., S. 99 ff.) og i andre Maader der fra Gaarden skal være kommen: da haver Vi i lige Maade for retmæssigt og billigt eragtet, at de Bønder og Tjenere, være sig, hvo de og tilhøre, som paa samme bortkomne Gaarde og Gods enten boendes er eller kommendes vorder, eller og af Arilds Tid samme Birk søgt haver at de fremdeles under bemeldte Birketing skulle svare, der sammeledes Retten søge, og ellers i alle andre Maader undergivne være (Jyske Reg. Nr. 65, 1669 ¹⁴/₆). — Et Vidnesbyrd ikke alene om, hvor elastisk et Begreb Udtrykket Arilds Tid kan være, men ogsaa en Tids Tendens: Birkeretten, før i Tiden kun udstrakt over Patronernes eget Jordegods, af Enevoldsregeringen udvidet til ogsaa at omfatte andre Jorddrotters Bønder indenfor Birkets hævdvundne Omraade.

Birket nedlagdes 1799 ¹²/₄.

211. **Tyrsting Herred.** Det forekommer selvindlysende, at Tyrsting og Vrads Herreder — navnlig naar man tager i Betragtning, at Ry Sogn og Birk regnedes til det siste (Sil-

keborg L. JB.) —, fra først af har udgjort en Enhed, et Forhold, der da ogsaa synes antydet i Valdemars Jordebog. Herredet har jo Navn efter Sognebyen Tyrsting, til hvilken Tingstedet imidlertid ikke vides knyttet, men man gaar næppe forkert, naar man søger det senere Tingsted for Herredet ved Tinghøj i Grædstrup Sogn ved Slagballe (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1902, S. 311), Naboby til Burgaard, hvor en af Kronens tre Fæstegaarde i Herredet laa (Skanderborg L. Jb. 1573).

211. Vrads Herred. »Tinget ligger midt udi Herredet ved en Enstedgaard, kaldes Pallesgaard i Snede Sogn,« meddeltes det Landsdommerne 1686. Dette Sted kunde vel være Resultatet af Anstrengelserne efter tvende Kongebreve, et af 1582, hvorved ikke alene Tingdagen forandredes, men Tingstedet beordredes lagt midt i Herredet, hvor det før havde ligget i den ene Side, langt fra »Vort Slot Silkeborg« (CCD II Nr. 317 1582 ^{15/12}), det andet af 1590 (^{8/8} CCD II Nr. 533), der paabød en ny Flytning; den i Henhold til den første Ordre valgte Plads havde vist sig uheldig.

Det kan aabenbart ikke have været fra Tingdalen i Vrads Sogn, man havde flyttet dengang, for Vrads ligger unægtelig nærmere Silkeborg, end Nørre Snede, og nok saa centralt i Herredet; her har formodentlig det ældste Tingsted været.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/10} (Jyske Reg. Nr. 187-188) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

I Tyrsting Herred var før Vissing Birk, dette bestod efter Tingsvidne af 1504 (ÆA I., S. 202) af Vissing Sogn samt Træden Sogn, »undertagen Træden og Træden Kirkegaard« (dvs. noget Ødegods i dette Sogn), og laa til det gamle Vissing Kloster, som nedlagdes omkr. Midten af det 15de Aarhundrede, hvorefter Godset lagdes til Vor Kloster »at have og bruge efter sin fri Vilje ligervis som de fremfarne Konninger i Danmark dennem haver undt og givet« (ÆA I., S. 203); derefter kunde Klostret 1506 erhverve i det mindste 4 Dombreve til Laas »paa alt Vissing Sogn, som er Vorklosters fri Birk med al sin Rettighed.« (ÆA. I., S. 203).

Ved kgl. Brev af 1560 (^{7/10} CCD I Nr. 56) lagdes Birket til Ry Birk (se dette), idet dog Træden Sogn ikke fulgte.

212. Lysgaard Herred. Netop deromkring, hvor man er

mest tilbøjelig til at søge Stedet, mellem de tre Sogne Almind, Lysgaard og Vium, nærmere betegnet i det sidst nævnte, skal Tinget være holdt (Lysgaard, Hids m. fl. Herreders Aarbog 1920, S. 67). Ved Tinghøj paa Marken til »den Gohr — som vi Bynner kalle inno Baahstrop men di Stuer kalle Maaswynsluhn«, som Blicher lader en sige (Noveller ved S. Vasegaard, 1922, II., S. 268), »den er i gammel Tier bøgged aa fier Bynnegoer«. Hvorledes dette forholder sig, Baastrup var 1617 en Enstedgaard med 12 Svins Olden og passelig Enemærkeskov, som da bortsolgte fra Kronen, og en enkelt Gaard havde B. været i 1579, da den erhvervedes til Kronen fra Niels Skeels Arvinger (KrSk. I. S. 390, jf. sstds. S. 212), og efter Bortsalget synes Tingstedet sat i Drift syd paa, 1662 holdtes det i eller ved Bøggild, indtil endelig det smukke, men kolde Tinghus byggedes i Hinge Østerskov (o. anf. Aarb. S. 67, 69, jf. Niels Blichers Topografi over Vium Præstekald).

Om Tingsted i Lysgaard Sogn vides derimod intet.

I Lysgaard Herred var indtil 1637 Karup Birk, der imidlertid nævnte Aar (CCD IV S. 687) efter Forestilling fra Lensmanden paa Begæring fra Birkemændene var lagt under Herredstinget. Denne Jurisdiktion havde omfattet det Gods, som fra Slutn. af det 15de Aarh. laa til Vor Frue Alter i Karup Kirke, en gejstlig Stiftelse under Aarhusbispen, hvis Karakter dog ikke er ganske klar, men efter Reformationen inddroges Karup Hospital og dermed Birket og kom under det gamle Bispeslot Silkeborg. Godset var først samlet henimod Aar 1500, navnlig ved direkte Gaver, og 1491 stadfæstede Kong Hans Karup Birk og Birkeret og yderligere i 1494, at Neder og Over Sangild samt Aarestrup maatte være i Karup Birk. Dette omfattede dengang og siden den største Del af det daværende Karup Sogn, Karupgaard og By, Aarestrup, Ravnholt og Sangild (de sidste to Gaarde 1662 i Torning S.). Sædegaarden i Birket var Karupgaard — efter Sagnet engang et Slot, hvis Voldsted endnu kan spores, men i hvert Fald i katolsk Tid beboet af Forstanderen (for Hospitalet); siden lagdes dens tilliggende Ager og Eng til »de smaa Bole i Byen«, et Forhold som imidlertid paabødes ændret til de gamle Tilstande (J. P. Wammen: Efterretn. om K. Sogn i Aarh. Stifts Aarb. 1916, jf. Rørdams Kirkelove I S. 533 og Hofm. Fund. III, S. 27 f.).

1637 skulde der i Birket ikkun findes 8 hele og halve Gaarde, tilsammen og 8 Bol udi Karup By, som var bebyggede, saaledes at der mange Tingdage ikke kunde samles 8 Mand til at sidde Tinget med Skriver og Foged, og Birke-mændene beklagede sig i det hele taget over at have mere Skade end Gavn af deres Frihed. Hvorfor den altsaa frætoges dem.

212. I Hids Herred, ikke nævnt efter nogen nukendt Lokalitet, ligger Tinghøjsvang og -agre i Serup Sogn paa Resdal Mark (o. anf. Aarb. 1919, S. 16) — Herredstinget skal ogsaa være holdt ved Sejling (sstds. 1920, S. 67), men det ældste Tingsted har maaske været omkring Grønbæk med »Erik Glippings Jagthus« og Kongensgaard, som imidlertid ved Midten af det 15de Aarhundrede var i Alling Klosters Eje — dette Kloster var jo selv bygget paa gammel Krongejendom (JySaml. VI., S. 59 ff.). Siden laa Kongens Jagthus og Borregaard i Kragelund By og hertil en halv Snes Gaarde, det eneste kgl. Fæstegods i Herredet fra ældre Tid (Lensreg. 1525, Rasmus Clementsens Reg.), og ofte en Station paa Kongernes Rejser (jf. Hugo Matthiesen: Hærvejen, S. 46). Det kunde vel være herfra, at Tinget beordredes flyttet 1607 fra den Landsby, hvori det laa, og ud paa Marken i samme Sogn, men synes at være flyttet over Sogneskillet ind i Nabosognet paa Sindinghede, hvor det senere holdtes paa Tinghøj (Aakjær VJ, S. 62).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 202-203) toges Landsdommernes Indstilling til Følge; allerede 1687 ^{23/7} (Jyske Reg. Nr. 84) havde Jens Andersen opnaaet Bestalling som Herredsskriver i Lysgaard H. med Tilsagn om at overtage den samme Stilling i Hids H., naar der-værende Skriver døde.

212. Elbo Herred. Landskabet syd for Elbodalen fra Vejle Fjord til Gudsø Vig, maa uden tvivl sættes i Forbindelse med det i Valdemars Jordebog registrerede Exactio Domini Tocky utæn Wadn 5: Hr. Tokes Len uden(for) Vand, idet ogsaa Vandløbet gennem Dalstrøget endnu i det 17de Aarhundrede kaldtes en stor Aa, Kongsted Hvand (Jf. i det hele JySaml. 4. VI., S. 201 ff.). Endnu i det 15de Aarhundrede behandles dette Territorium Endle som en Del af Brusk Herredskreds, men i alfald fra 1476 var det en egen Herredsjurisdiktion. — Det dannede Hønneborg Len, pantsat

til tre Generationer af Slægten Krummedige — og til Høneborg Slot laa Herredets jordegne Bønder, mer en Halvdelen af alle Beboere i det. Indtil 1557 Pantet indløstes og Lenet lagdes under Koldinghus. Og senere i Aarhundredet alt Adelsgoods i dette som i de omliggende Herreder kom under Kronen. — Tinget var muligt først ved Erresø, men efter at den gamle Bispegaard Søholm i Taulov Sogn var blevet Herredsfogedgaard, holdtes det sikkert et Par 100 Alen øst for Taulov Kirke, som det bevidnedes af Sognepræsten Barthold Hoë i det 18de Aarhundrede: Den remarquableste Høj i hele Sognet er en paa Nebel Mark, hvor det hele Herreds Beboere i gammel Tid har haft deres Samlingsplads eller Stævne, hvor siden har staaet Elbo Herreds Tinghus, omgivet med 3 Rader store Stene. Denne Høj kaldes endnu Stævnshøj. — Og saaledes hedder en Gaard paa Marken endnu, men Kæmpegraven er længst pløjet ned.

212. Holmans Herred var vistnok paa Valdemar Sejrs Tid endnu ikke udskilt fra Jerlev Herred, men 1329 hed Retskredsen Holmbomothæreth (ON Udg., S. 99). Territoriet, som indbefattede Follerup By i Herslev S., men ikke Haastrup og Tyvkjær i Smidstrup Sogn, som ellers laa under Herredet (jf. Matr. 1662), er da vel kaldt Holm og efter dets Grandestævne (Mot = Ting eller Stævne, jf. Skaanske Birkeret, Schlyter: Skånelagen) er siden den selvstændige Retskreds opnævnt. Tingstedet var sønder for Hvilsbjerg og Andkær i en Skov kaldet Bierkrog (DSaml. 2. IV., S. 78; dette Navn skulde vel ikke kunne sættes i Forbindelse den ukendte Lokalitet Byrkinge under Kongelevet i Valdemars Jordebog, jf. ogsaa Børkop = Byrkthorp i samme Sogn) — og netop i Gauerslund Sogn ejede Kronen fra gammel Tid en ret anseelig Besiddelse (ON. Udg., S. 11, 99, jf. Fr. Ls dsk. Reg., S. 287 og DKanc. Indk. Breve, 1531^{30/11}).

212. Brusk Herred, i Valdemars Jordebog, men ellers ikke kaldet Almind Herred efter Byen af dette Navn, efter hvilken tillige Almind Syssel kaldtes.

Om udøvet Retspleje i Almind vidner adskillige Marknavne, og endnu i 1667 holdtes Herredsting her (Eliassen: Hist. Strejftog, S. 757), hvor altsaa det Tinghus maa have staaet, som blev ødelagt i Svenskekrigene (Vejle Amts Aarb. 1914, S. 110).

Som Jelling, Hovedbyen i Nabosyslet, var Almind By udelt i Kronens Eje, Kongelev i Valdemars Jordebog — og Folke-traditionen vidste længe at fortælle om Slottet paa Kongensholm. Naar her derimod ikke som i Jelling var et Birketing, kan det muligt have sin Aarsag i, at Herredstinget saa langt ned i Tiden holdtes i Almind, selvom Herredet allerede i det 14de Aarhundrede kaldtes Brusk Herred, og man derfor har villet hævde, det kun skyldtes en Fejltagelse, naar det i Valdemars Jordebog registreres som Almind Herred; mærkeligt nok har Skriveren saa været lige saa uheldig med Jelling Syssel, men iøvrigt synes han at være noget i Vilderede, hvad Registreringen af Almind og Andst Herreder angaar, med en Klamme markeres deres Samhørighed, og dernæst optegner han uden Iagttagelse af nogen fornuftig Rækkefølge, Sogne fra begge Herreder imellem hinanden. Og maa endda tilslut give helt op og understrege Ufuldkommenheden med et Defectus, 3: Oplysninger mangler.

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 205-206) toges Landsdommernes Indstilling til Følge, dog at Bestallingerne ikke indeholdt nogen Klausul som af Landsdommerne foreslaaet.

213. Jerlev Herred. I det Bælte af Oldtidshøje, som strækker sig fra Tudved i Ødsted Sogn og op til Vork i Egtved, var »paa Tudved Mark Bavnehøj, hvor Bavn antændtes i Krigstid og Tinghøj, hvor Tinget har været holdt under aaben Himmel. Derom ligger Sten, som Folket har siddet paa«, skrev Præsten i 1766 (Vejle Amts Aarb. 1916, 2., jf. DAtlas V.; paa Oustrup Mark i Egtved S. var ogsaa Tinghøj og Tingskovhave, o. anf. Aarb. 1912, S. 9).

Netop i dette Nabolag laa de Byer, hvor Kronen fortrinsvis ejede Fæstegaarde, nemlig Rugsted, Vesterby, Vork o. fl. — Men nord i Herredet, nu i Randbøl Sogn og i Tørrild Herred laa en samlet Kronejendom: Rygbjerg, hvor Runestenen maaske melder om Oldtidens kgl. Foged, Bryden Tove. Det bør jo navnlig erindres, at netop her var i ældre Tider Herredets naturlige Centrum, nemlig før 1552, da Vorbasse og Hejnsvig Sogne ikke var lagt til Slaugs Herred — og til den længst øde Almstok Kirke har vel først og fremmest søgt, saavel Almstok i Vorbasse Sogn, hvor Ruinen ligger, som Almstok nu i Randbøl Sogn, men der-

med ikke usandsynligt tillige de Bebyggelser i sidstnævnte Sogn, som før var i Jerlev Herred: Rygbjerg og Bindeballe. Og i Almstok Sogn laa vel ogsaa Slauggaard, saa Tingstedet paa Marken der er det ikke urimeligt at opfatte som et ældre Domsted for Jerlev Herred i dets oprindelige Udstrækning.

213. Andst Herreds ældste Tingsted er muligt Tinghøj paa Dollerup Mark, ved Kongensbjerg, ind til Markskellet imellem Andst og Dollerup (Eliassen: Hist. Strejftog, S. 58, jf. Aug. F. Schmidt. Fra Skanderup S. I., S. 67), idet det derefter maa tages i Betragtning, at Herredet i den senere Middelalder, dels laa til Kolding-, dels til Skodborghus — en Deling som ganske vist allerede synes antydnet i saa gamle Dage som Valdemar Sejrs. Den Del af Herredet, som laa til Skodborg Len, var Andst, Bække, Verst, Jordrup, Vamdrup og Gesten Sogne, maaske = Jordebogens: Bæcky & 4 ecclesiis proximis (Lensreg. 1525, jf. ON. Udg., S. 11), samt Koldinghus L. Jb. 1573), samt Anstath, den sidste By dog delt imellem Kolding og Skodborg.

Tingstedet var vistnok senere ved Tinghøjgaard i Skanderup, nemlig i den Tid da Herredsfogderne boede paa Noes, men da deres Bopæl siden blev Vranderup, forlagdes Tinget 1661 til Bremhøj.

1688 holdtes det i Andst By (Eliassen o. anf. St., S. 59).

213. Slaugs Herred er en af de faa ældre Herredsjurisdiktioner, hvis Alder kan angives paa Dato, nemlig den 18. August 1552, da det oprettedes ved Kongebrev, af Grindsted og Grene Sogne, tidligere til Tørrild Herred og Vorbasse og Heinsvig Sogne, før til Jerlev Herred — med Navn efter Slauggaard, paa hvis Mark Tinget maaske fra først blev holdt (J. M. Møller: Slaugs Herred, S. 99, jf. iøvrigt under Jerlev H.).

Et Kongebud fra 1584 om til Slaugs Herreds Ting at lægge Malt Herred »som tilforn haver været tilsammen med Slavs Herred« (!) er næppe ført ud i Virkeligheden (CCD II Nr. 360 1584 ²⁰/₇).

Ved kgl. aabne Breve 1687 ²⁰/₁₂ (Jyske Reg. Nr. 185-186) toges Landsdommernes Indstilling til Følge. Bertel Jensen havde kgl. Bestalling af 1680 ¹⁰/₈ (Jyske Reg. Nr. 231 m. Indlæg) som Herredsfoged i Jerlev Herred, efter at Forgængerens Jerlev Lauridsen var afsat, fordi han ved Rytter-

godsets Besigtelse ikke havde observeret sin Ed og Pligt — mens meget at skal have set gennem Fingre.

Vamdrup Birk. I Andst Herred bestod en kortere Overgang i det 16de Aarhundrede denne Privatjurisdiktion, hvortil Rettigheden tillagdes Wolfgang v. Utenhof ved Kongebrev af 1538. Han afhændede dog Godset det følgende Aar, og en senere Herremand var Godske Rantzau, som gjorde Lovhævd paa Gaard og Gods: Vamdrupgaard med al sin rette Tilliggelse — al Vester Vamdrups By med alle hendes rette Tilliggelse. Item og dermed et fri Birk inden disse Markeskel, som her efterskrevne stander — saaledes at de afgrænsede hele den nordlige Del af Vamdrup Sogn med Vester Vamdrup, Horskær og Bønstrup Bymarker, uden at dog Godske Rantzau besad hele den sidstnævnte By (RA: Rig. Forfølg. 1545/52, Fol. 474). Hans Søn mageskiftede 1599 Gaard og Gods til Kronen, og her var endnu i nogen Tid en kgl. Ladegaard, men næppe noget Birketing.

214. **Nørvangs Herred.** Tinget laa 1686 midt i Herredet i Givskud Sogn, med sin Galgehøj lige ud til den gamle Adelvej gennem Jylland (Matthiesen: Hærvejen, S. 67); hertil var det antagelig flyttet ved Kongebrev 1582 (CCD II., Nr. 318), efter Indstilling af Lensmanden i Herredet, Laurids Skram til Hastrup, og flere gode Mænd af Adelen, samt bedste Herredsmænd. Der var klaget over det tidligere Tingsteds ubelejlige Beliggenhed, og dermed kunde det godt rime sig, at der i Brande Sogn, ved Skærlund, er en Tinghøj (Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1902, S. 311), men i ældste Tid har det vel været i Nærheden af Vonge i Ø-Nykirke Sogn, hvorefter Herredet var opkaldt.

I dette Herred stod i 1525 et Domhus, rejst efter Paa-buddet i Kristiern II.s Lov, hvor Retten endnu plejedes paa den sammesteds forordnede Maade, Tingsvidne udstedtes af Jørgen Mikkelsen i Bøgballe, Herredsdommer i N. H. samt to Mænd, indsvorne Dommere sammesteds (RA: 1545^{14/12}. Erik Bølle).

I Slutningen af det 16de Aarhundrede var der vel temmelig mange jordegne Bønder i Nørvangs Herred, men kun enkelte spredte Fæstegaarde, og alene den enkelte samlede Kronejendom: Grundet Birk (Koldinghus L. Jb. 1573).

214. **Tørrild Herred.** Her var Tinget efter kgl. Befaling flyttet fra det Sted, hvor det havde ligget af gammel Tid,

men »nogle Aar« senere, i 1580, klagede Sognemændene i 6 Sogne samt nogle af Adelen, at den ny Plads foraarsagede, at de ved Vintertide ofte maatte drage baade en halv og en hel Mils Vej for at komme til Tings, hvorfor Lensmanden paa Koldinghus beordredes til atter at lægge Tinget paa det Sted, hvor det havde været af Arilds Tid (CCD II., Nr. 204), formodentlig var dette »Tinget som kaldes Thyrild Herreds Ting, nordvest fra Bredsten paa Balle Mark« (Indberetn. DSaml. 2. IV., S. 69), men 1686 laa Tinget midt i Herredet ved en Bol, kaldet Sillehuusz. Velsagtens flyttet fordi Balle By efterhaanden saa godt som helt ejedes af Herremanden paa Engelsholm (1632 ¹⁸/₆ havde han erhvervet de to sidste Krongaarde i Byen).

Det bør jo endnu erindres, at Herredsnavnet viser mod Tørrild, forresten ikke langt nordvest for Balle, men i Nørup Sogn, men at endelig Valdemars Jordebogs Betegnelse: Jelling Hæred peger mod denne By.

214. Jelling Birk var »altid Kronens fri Endél og Ene-mærke«, hvilken troværdige Paastand fremsattes 1589, i Anledning af at Bonden i Hornstrupgaard vilde tilholde sig Fædrift og Tørveskær i Jelling Mark (KB. 1589 ¹²/₆), for under Birket hørte Jelling By alene, med den forsvundne Kongsgaard, og Mølle; den sidste var det bevilget Bymændene at maatte nedlægge, og derfor gav de siden en aarlig Afgift paa 16 Ørter Rug (RA: Koldinghus L. Jb. 1573).

Medens Kronen i det 16de Aarhundrede navnlig havde begrænset sine Godssamlingsbestræbelser til Herrederne syd for Vejle Fjord, og følgelig frasolgt Godset i de nordlige Herreder af Koldinghus Len, afhændedes dog ikke Jelling Birk. Og da Anders Findsen i Faarup havde beklaget sig over, at Laurids Skram uden skellig Grund vilde udvise ham af hans Gaard, henstilledes det til Herremanden at aflade derfra, da Gaarden ligger saa nær ved Kronens Birk Jelling, at han ikke godt kan oprette noget Herresæde der, som han ellers har foregivet noget om. Faarupgaard blev dog alligevel oprettet som adelig Sædegaard, eller snarere genoprettet, thi en Hovedgaard synes der allerede i Middelalderen at have været i Byen, og paa Krongodset i Jelling gjordes der ogsaa langt senere Attake, men fra anden Side.

Jens Laursen Risom til Nebbegaard ønskede sidst i det 17de Aarhundrede at tilbytte sig Jelling By til Erstatning

for de Ejendomme i Elbo Herred, som skulde udlægges til Ryttergods, men selvom Risom havde overtaget Godset, og Rentemesteren stillede sig velvilligt overfor Mageskiftet, maatte han dog meddele tilsidst: »mens som Hans kongelige Majestæt ved den sidste Nærværelse derudi Landet allernaadigst lod sig berette, at den By Jelling altid haver ligget til Koldinghus, og at nogle af de gamle danske Konger skal ligge der begravne«, saa har Kongen befalet det dermed skulde have sit Forblivende (RA: Rentek. Assignationskontoret. Rentemester Peter Brandts Missive-Protokol 1682 ^{12/8}).

Jelling havde dog været midlertidig afhændet til en fhv. Skriver paa Koldinghus (KrSk. II., S. 185, 1664 ^{27/7}), men det endelige Bortsalg fra Kronen fandt først Sted paa Auktionen over Koldinghus Rytterdistrikt 1765.

Ved kgl. aabne Breve af ^{20/12} 1687 (Jyske Reg. Nr. 199-200) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

214. Skovsgaards Birk. »Kollerup Sogn er en Del af Grev Rantzaus Gods og Gaard Schougaard, som er en Birk og kaldes Skovsgaards Birketing, som samtlige deres Tjenere i omliggende Herreder søger samme Birk«, siger en Indberetning 1686 ^{13/8}.

Denne Jurisdiktion stammede fra Oprettelsen af Grevskabet Løvenholm (1674 ^{1/8}), hvori Skovsgaard var inkorporeret. Den hørte ogsaa med til det 1732 genoprettede Løvenholm Grevskab, men frasolgtes efter kgl. Bevilling allerede Aaret efter, og Birkerettigheden gik tabt, da Gaarden 1757 overdroges til Hans Goldbech.

214. Hornstrup Birk eller som det mere almindeligt kaldtes Grundet Birk var af ældre Dato, men bestod kun af en Del af Hornstrup Sogn, efter et til Landsdommerne indleveret Mandtal: Hornstrup Sogn og By, 6 Gaarde og 2 Halvgaarde, en Otting Jord og 6 Boelshuse, en Gaard i Lysholt og 4 Gaarde i Grønholt, samt Hovedgaarden Grundet, der dog ikke nævntes i Mandtallet. Men egentlig Grundstammen i det hele Birk: ved Mageskifte med Kronen fik Iver Vind (1578 ^{7/7}, KrSk. I, S. 177) Hornstrup S. Grundet By og Birk 7 Gaarde, i Hornstrup 2 Gaarde og erhvervede sig efterhaanden det ovennævnte Gods i Sognet fra Kronen, der havde maattet udkøbe, særligt Lindenov'erne som Panthavere. Iver Vind gjorde Grundet til et Herresæde og

afbrød Byen, men noget større Godstilliggende fik Gaarden aldrig.

Birketinget laa »hartad mellem Kirken og Gaarden« (1638, DSaml. 2 IV 58) sagtens fra gammel Tid, for Grundet Birk nævnes næsten 100 Aar, før Iver Vind overtog det (jf. ovenf. under Tirsbæk Birk).

Bestallinger konfirmeredes 1706 for Grev Ditlev Brockdorff, Birket nedlagdes 1806 ¹⁴/₃.

214. **Hastrup Birk.** Hastrup var fra gammel Tid en adelig Sædegaard, en Overgang i en Ribe Biskops Privateje; 1567 ⁷/₈ fik den daværende Ejer Jacob Skram Tilladelse til at lægge et Birketing ved Gaarden og fri Birkeret til samme, idet hans Tjenere i ikke mindre end 2 Herreder og 5 Sogne, nemlig Ejstrup og Nørre Snede i Vrads og Tyregod, Brande og Vester i Nørvangs Herred skulde søge dette Birketing.

Allerede fra gammel Tid laa Besiddelser paa begge Sider af Herredsskellet til Gaarden; Jacob Skrams Broder fik kgl. Stadfæstelse paa et »Kong Valdemars Brev under Guds Aar 1355 udi Ringkiøbing, lydendes at Fru Margrethe Lage Nyes Efterleverske havde solgt og skødet Hr. Palle Jensen paa Peder Eskesens Vegne alt sit Gods og Ejendom udi Haszedrop Jenszøø og Tyckeskoff til evindelig Eje«, og samtidig paa to Tingsvidner, det ene af Jelling Syssel 1532, det andet af Vrads Herred 1535, begge lydende at Tyckeskoff haver været Hastrup Enemærke og ligget til Hastrup ulastet og ukæret udi 60 Aar og mere (Rig. Forf. 1536/42, S. 128).

Bestallinger konfirmeredes 1696 for Hans Kaas, den sidste 1764 ²⁸/₉.

214. **Tirsbæk Birk**, se foran.

214. **Skodborg Herred.** Tinget holdtes vistnok oprindeligt i Gudum Sogn ved Skodborg el. Skodbjerg, der 1638 nævnes som en liden By østen i Sognet, hvoraf muligt Herredet haver sit Navn (jf. Storgaard-Pedersen: Hardsyssel, S. 52). — Denne Lokalitet synes før at have været en Adelsgaard, i 1581 mageskiftet til Malte Jensen til Holmgaard. Gudum Sogn var ellers i det store og hele allerede fra Middelalderen undddraget den almindelige Retspleje (jf. nedenfor), men netop »Skodbogaard« var imellem de Ejendomme, der laa udenfor Birket (Bøvling L.Extr. Mdtl. 1634).

Kronen ejede imidlertid ogsaa en enkelt Gaard, Huistin-

dal i Sognet (Bøvling L. Jb. 1595/97), og det er muligt, at Herredstinget helt til 1608 har været ved Skodborg, dette Aar flyttedes det derimod, med den Motivering, at det laa ubelejligt, til Rom Kirke, som var Fjerdingskirke.

214. Vandfuld Herred. Tingstedet synes gennem hele Middelalderen til 1684 at have været i Vandborg Sogn, hvis Kirke var Fjerdingskirke (Storgaard-Ped. o. an. St., S. 53, jf. O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herreder, S. 409), formodentlig syd for Flyvesgaard, nu Kulstrup, ved en Tinghøj, hvor der i gamle Dage havde staaet et Tinghus (Præsteindberetng. 1766, Trap). Men ogsaa længere sydpaa, i Dybe Sogn, paa Vester Herup Mark laa der Agre »sønden Tinget« (Skautrup i Hardsyssels Aarb. 1927, S. 132).

Gudum Birk var ligeledes lagt til Skodborg Herredsting. Denne Retskreds havde hørt til det gamle Gudum Nonnekloster, siden særskilt bortforlenet og en Overgang Landsdommerlen. Ribebispen, som oprindelig havde Klosteret i Forsvar, fik 1468 kgl. Bekræftelse paa Birkerettigheden (Kinch Ribe I, S. 366) til dette Birk, der omfattede langt det største Del af Gudum Sogn (jf. ovenf.), og hvis Beboere samtlige var Ugedagstjenere til Klosters Ladegaard (Bøvling L.Extr. Mdtl. 1610/11, jf. 1634). 1670 var det udlagt til Ryttergods.

214. Rysenstens Birk var det gamle Bøvling Birk til Ribebispernes faste Gaard, hvis Grænseskel opregnes i Bispens Birkeprivilegium 1468: som rækker paa Længde fra Fjeltring Aas og til Brøderup Bro, og paa Bredde fra Sønderfjord og ind til Ramming Sogn (s: Ramme S.; Kinch: Ribe I, S. 366), en Underretning som yderligere bekræftes af Præsten i 1638 og af Extraskattemandtallerne, saaledes 1634: Bøgling S. uden Birket, som ikke er Ugedagstjenere, nemlig i Brørup 6 Gaardmænd og 9 Boel, i Birket derimod Slots Ugedagstjenere, som gav halv Skat.

Bøvling Slot blev efter Reformationen Sæde for en kgl. Lensmand, og til det lagdes Skodborg-Vandfuld Herreder — 1664 afhændedes hele Herligheden til Generalvagtimester Heinrich Rüse (og da optegnes igen alle tilliggende Bønder i Sognet som Ugedagsmænd. KrSk. II, S. 160). 1671 erhvervede R. Birkeretten til Rysensten (og Hardbøvre) Birk(er) (o. anf. St., S. 343), og næste Aar fik han oprettet Baroniet Rysensten. 1681 lagdes Hardbøvre under Rysenstens Birk.

Birket nedlagdes 1821 ^{17/10}.

214. **Hardbøvre Birk** var ogsaa et af Ribebispens Birker (Kinch o. anf. St.). Det overdroges 1255 til Ribe Domkirke af Christoffer I. (Ribe Oldermøder, ved O. Nielsen, S. 11) og er formodentlig identisk med det i Valdemars Jordebog nævnte Øræn under Kongeleve.

Birket laa efter Reformationen til Bøvling, dets Beboere regnedes for Ugedagsmænd (O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld H., S. 385), og det overdroges med det øvrige Jordegods til Heinrich Rüse, der hertil fik Birkeret (jf. ovenf.).

215. **Hind Herred.** Den statelige He Kirke »er Fjerdingskirke og ligger in centro eller midt i Herredet og haver ved Siden Hing Herreds Ting« indberettes 1638 (DSaml. 2. IV., S. 32), Herredets Arkiv var i andet Stokværk, og med Tingstedet her kan det vel passe, at Stensvig Odde (Storgaard-Ped.: Hardsyssel, S. 56) kaldes Tingodden.

215. **Ulborg Herred.** Kirken i Ulborg var ogsaa Fjerdingskirke, og en halv Mils Vej øst for den holdes Tinget ved en anelig Høj (Aarb. for nord. Oldkyndighed, 1902, S. 302), jf. Storgaard-Ped.: Hardsyssel, S. 56). Siden holdtes det maa- ske ved selve Kirken, idet de øvrige Tinghøje i Herredet næppe er Herredstingsteder.

Ved kgl.t aabent Brev af 1687 ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 183) toges Landsdommernes Indstilling til Følge.

215. **Tiim Birk.** Den nærmeste Øvrighed over Thim Sogn er Thimgaards Herskab, som fra umindelige Tider har ejet Sognet, og forlenet samme til Indbyggerne ved Fæstekon- trakt — siger Tiimgaards Historiograf Nødschou, og videre: Jurisdictionen i 1ste Instans er Birketingsret, Thim-Birk kaldet, hvormed Thimgaard fra Olddager er benaadet —. Denne Rettighed vides i det mindste aldrig, hverken be- vilget eller bestridt, dog at jo Retsbetjentenes Bestallinger til sin Tid konfirmeredes som i de øvrige Birker. —

Tiim Birk nævnes først i det 16de Aarhundrede — men holdtes altsaa i Hævd endnu i Begyndelsen af det 19de Aar- hundrede. Der existerer nok ikke mange Breve vedrørende Tiimgaards ældre Historie, men til Gengæld viser Bebyg- gelsesnavnene i Sognet, at dette fra gammel Tid har udgjort en Enhed. Efter Nødschou var det delt i Fjerdinger, og disse genfindes sikkert ved Opmaalingen i 1683, da Sognets fire Hovedbestanddele kaldtes Nørreby, Sønderby, Thim Sogns

Østerpart og Thim Hovedgaard med Vestermark. Forholdet var dog saaledes, at Nørreby og Sønderby var kaldt saaledes efter deres Beliggenhed i Forhold til hinanden (de laa begge nord i Sognet), ligesom der i den østre Part var baade Nordest Gaard og Søndest Gaard Mark (Markbog Nr. 915).

Bestallinger konfirmeredes 1693 for Fru Sofie Gyldenstjerne, Birket lagdes 1806 $\frac{25}{1}$ til Hing-Ulborg Herreder.

216. Hjerm Herreds ældste Tingsted maa naturligvis søges i Hjerm Sogn, hvor endnu Kongsgaard ligger, men dette Sogn overgik tidligt i Gejstlighedens Eje (jf. under Volstrup og Tvis Birker). Der er Tinghøje i Herredet baade nordøst for Mejrup Kirke, og i Vejrum Sogn ligger Tinggaarde (Storg. Ped.: Hardsyssel, S. 53, jf. O. Nielsen: Hjerm-Ginding Herreder, S. 6).

216. Ginding Herred. Her synes det vanskeligt mellem de talrige Tinghøje at paavise det ældste Tingsted; men rimeligt har det første været ved Tinghøj i Stavlund (Storg. Ped. o. anf. St., S. 53), nær ved Gindeskov, hvorefter Herredet har Navn. Formentlig senere laa Tinget i Hjelmhede, for i Iver Juels Laasefølgning paa denne Ejendom (jf. nedenf. under Sevel Birk) opregnes mellem dens Markskel: »ad Nørreris og Sønderris, som hedte Tingris den Tid Herredstinget laa her tilforn« (Rig. Forf. 1545-52, Fol. 462). Nord for Trandum Kirkegaard ligger endnu en Tinghøj, men herfra var Tingstedet aabenbart flyttet i Henhold til kgl. Befaling af 1549 (DMag. 4. II, S. 311); der var da klaget over Pladsen, rimeligvis nok fordi denne laa umiddelbart op til eller i Iver Juels private Retskreds, og ved Ordren til Landsdommere og Herredsmænd vedr. Flytningen befaledes det, at det nye Tingsted ikke skulde ligge til Hinder for Iver Juels Birk. Endnu to Gange flyttedes dette Tingsted, første Gang egenmægtigt af Ridefogden paa Lundenæs, men med det Udfald at Bønderne i 5 Sogne klagede over Flytningen fra »dets rette Arilds Sted«, saa det befaledes Lensmanden med 4 Mand af hver Fjerding at udlægge et Sted midt i Herredet (KB., S. 402 1560 $\frac{*}{6}$), og endelig i 1617 forlagdes det endnu en Gang, efter indgivet fornyet Klagemaal. Men hvor Tinget holdtes før og efter disse Flytninger synes næppe at kunne afgøres, der er som sagt flere Tinghøje i Herredet, af hvilke dog de i Sevel Sogn og det fhv. Trandum

Sogn i denne Forbindelse maa lades ude af Betragtning — de var jo under Iver Juels Birk.

Ved aabent Brev af 1685 ^{31/10} (Jyske Reg. Nr. 113) beskikkedes — efter at Børge Hansen, Herredsfoged i Ginding Herred, var død, og Amtmanden paa Lundenæs havde erklæret, at Herredet mageligt kunde sammenlægges med Hjerm Herred — Tøger Pedersen Hvas som Herredsfoged i begge Herreder.

216. Volstrup Birk havde hørt til Ribe Biskops befæstede Gaard i Hjerm Sogn, nævnt i Privilegiet 1468 (Kinch: Ribe I., S. 366). Efter Reformationen afhændedes Volstrup fra Kronen til Oluf Munk med mere Gods »som er skreven efter den rette Jordebog, som findes i Kancelliet« (KrSk. I., S. 16), og senere fik den samme Tvis Kloster med tiliggende Jordegods (jf. nedenf.), deriblandt adskillige Ejendomme i Hjerm Sogn, vel det »Hiarm birch«, som nævnes i den, dog kun i dansk Oversættelse bevarede Tvis Klosters Fundats fra 1163 (jf. nedenf.).

Birket lagdes 1777 ^{20/3} til Hjerm-Ginding Herreder.

216. Sevel Birk og Sogn mageskiftedes 1547 fra Kronen med det øvrige Stubber Klosters Gods, hvoraf det dannede Grundstammen (mange af Birkets Ejendomme sagdes at være Gaardsæder og bygget af Klostrets Grund, KrSk. I., S. 31). Blandt det saaledes erhvervede Gods var ogsaa Ejendomme i Trandum Sogn, hvis Kirke Iver Juel siden hen fik Tilladelse til at nedbryde, trods Sognefolkets Protester (KB. 1554 ^{2/1}, jf. Kolderup-Rosenvinge Gamle danske Domme II., S. 254 ff.), og af dette Sogn lagdes allerede Aaret efter Godskøbet adskillige Gaarde til Birket (1548 ^{15/2}, KrSk. I., S. 34).

Ved kgl. aabent Brev af 1688 ^{1/3} (Jyske Reg. Nr. 34) beskikkedes Peder Nielsen, Kastbjerg, som Herredsskriver i Hjerm-Ginding Herreder med Sevel Birk i den forrige afdøde Herredsskriver, Søren Sørensens, Sted.

Borring. Se nedenfor under Hammerum Herred.

216. Hammerum Herred med Navn efter Landsbyen i Gjellerup Sogn, i hvis Nærhed Tinget dog næppe kan stedfæstes. 1646 var det »overflyttet og bortført fra Snebjerg Sogn, som den af Arilds Tid og saalænge nogen som nu lever kan mindes, haver ligget« (RA: DKanc. Indk. Breve 1646 ^{10/5}). Herover klagede Erik Quitzow og Erik Rosenkrantz,

og den 22 i samme Maaned udgik der Ordre til Lensmanden Erik Juel i samme Anledning (JyTeg. XI.).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ²⁰/₁₂ (Jyske Reg. Nr. 189-190) beskikkedes Knud Pedersen og Peder Eriksen henholdsvis som Herredsfoged og -skriver, idet det i den førstnævntes Bestalling anordnedes, at »en Landsby Borring kaldet, med Hammerum Herred i Lundenæs Amt — for des Beliggenheds Skyld, saavidt Rettens Administration angaar, at annektere og sammenlægge.«

217. Herningholms Birk. Rettigheden her var meddelt Grev Christian Rantzau 1646-47 og skulde gælde alt hans Gods i Hammerum Herred, det han havde eller maatte faa af Kronen, dertil Simmelkjær og et Par Gaarde i Ginding Herred (KrSk. I., S. 547, 552). — Grundstammen til dette Gods var en Del Ribe Bispestols Gaarde, som 1579 Josva v. Qualen havde tilskiftet sig fra Kronen. 1688 ejede den daværende Besidder »Grosskantzler Ahlefeldt« foruden hele Herning Sogn, paa nær en enkelt Gaard i Herning By og Baggekjær, tillige Sunds Sogn, undt. Ilhoved (Ilskov) og en enkelt Gaard i Røgen, samt Trælund By i Tjørring Sogn, dertil Strøgods rundt i Herredet.

Bestallinger konfirmeredes 1696 (for Johan Rantzau ?), Birket lagdes 1785 ¹⁵/₁ til Herredet.

217. Tvis Birk laa i Middelalderen til Klostret af samme Navn, som dette dog imellem nævnt som Tvissel. Dets Fundats fra 1163 er bevaret, men i dansk Oversættelse fra det 15de Aarhundrede (DSaml. I. 4. Bd., S. 348 ff.), dog er den latinske Text overleveret i et meget snævert Udtog (Suhm: Historie af Danmark VII., S. 720), begge bruger samme Betegnelse om selve Tvis: en Gaard (curia) som kaldes Thuisell, men den danske anfører som dennes Tilliggende baade »Skiernn birch«, »Fellin birch« og »Hiarm birch«, samt »Quistrop birch«. Enten dette er en fri Oversættelse eller ej, lader sig næppe fastslaa, Eftertiden kender vel disse Lokalteter, men ingen af dem som Birker i alm. Forstand. Hjerm Birk maa vel være de Ejendomme i Hjerm S., som 1547 fulgte Klostret, Skærum B. synes kun at have været Skærumgaard og -mølle i Ulborg Herred (jf. KrSk. I, S. 29; 1550 solgte Mogens Munk Skærumgd. S.gds. Mølle og mere Gods med Birkeret, Fiskeri og al anden Herlighed til Kn. Gyldenstjerne til Vosborg, der inkorporerede Gaarden i N.

Vosborg; Gen. biogr. Arkiv, S. 200) og Kvistrup med flere Gaarde i Gimsing Sogn laa ogsaa til Tvis Kloster 1547). — Betegnelsen maa dække Hovedgaarde med tilliggende Bøndergods og samtidig mange af de i Oluf Munks Skødebrev 1547 omhandlede Ejendomme jf. KrSk. I, S. 28-29). — I dette Dokument bruges dog lige omvendt Birk om selve Klostret med dets direkte underliggende Gods: Tvis Klostergaard, Fang, Mølle med Tvis Birk, som er etc. fsk. benævnte Ejendomme, tilsammen Tvis Sogn.

Bestallinger konfirmeredes 1694 for Fru Anna Dyre, Birket lagdes 1775 $\frac{7}{8}$ til Hjerm-Ginding Herreder.

217. Bølling Herreds Ting holdtes i det 17de Aarhundrede ved en Langdysse mellem Gammel Hanning og Kirken (Storgaard-P.: Hardsyssel, S. 54). Syd i Sognet skal Kongsholm Slot have ligget ned imod Markskellet til Bølling Sogn, saa Beliggenheden synes nok at kunne være saa nogenlunde oprindelig.

Tiltrods for Landsdommernes for en Gangs Skyld anerkendende Omtale af Herredsfogden, blev det dog nødvendigt allerede 1688 $\frac{26}{11}$ (Jyske Reg. Nr. 165) at beskikke en ny, Jens Jensen, men af gode Grunde, da var Christen Hansen død.

217. Skern Birk laa før i Tiden til det kongelige Slot Lundenæs i Skern Sogn og var formeligt oprettet ved Kongebrev af 1532 $\frac{18}{2}$ (Fr. I's danske Reg.) paa Foranledning af Lensmanden, saa Kronens Undersaatter udi Skern undtes fri Birk og Birkeret som andre Kronens Undersaatter havde udi Lønborg Birk og andetsteds udi Riget — inden for en nærmere angivet Grænselinje. Denne direkte og sene Meddelelse staar aabenbart i Forbindelse dermed, at først faa Aar før Birkeprivilegiets Udstedelse havde Kronen ud-købt adelige Lodsejere i dette Enemærke (ÆA IV., S. 404). Skern Birk omfattede alligevel ikke hele Sognet, men alene dets sydøstlige Del med Aaen som Nordgrænse, derunder Albæk Mølle, Øster Skern, samt en Del af Skern og endelig: Daglige Ugedagstjenere for Lundenæs Port: Øster og Vester Aanum (Lundenæs Extr. Mdtl. 1612-13, jf. KrSk. II, S. 85).

1661 bortsolgte Birket med det andet Lundenæs Lensgods til Peter v. Uffeln, der samme Aar erhvervede saavel Birkeretten som Kaldsret til Skern Kirke (o. anf. St., jf. S. 92).

Bestallinger konfirmeredes 1696 for J. V. v. Bülow, Birket nedlagdes 1796 ^{17/7}.

217. Nørre (Horne) Herred. De tre Horne-Herredes, paa Valdemar Sejrs Tid endnu eet Horns Herred, var allerede før 1300 tre adskilte Distrikter (ON Udg. 98, Note 10).

$\frac{1}{2}$ Mil nordøst for Sønder Vium Kirke ligger to Tinghøje, en 40 Alen fra hverandre, før forbundet med en lav Jordvold. Spor af Veje straalder ud fra Højene i alle Retninger. Her holdtes Nørre Horne Herredsting »fra Arilds Tid«, sagdes det 1580, da det imidlertid var flyttet, men ved Kongebrev beordredes lagt tilbage (Aarb. f. nord. Oldk. 1902, S. 304, jf. JySaml. VII, S. 58 og CCD II Nr. 193 1580 $\frac{1}{2}$, og se iøvrigt nedenf. u. Vester Horne H.).

217. Øster (Horne) Herreds Tingsted var flyttet 1594 $\frac{10}{2}$ (CCD II. Nr. 633) fordi det dengang laa ubelejligt, nær ved en Landsby (Kirkehist. Saml. III., S. 836 ff.), men siden hen i 1631 udstedtes der Paabud til Lensmanden paa Lundenæs og Riberhus om at undersøge, hvorfor dette var sket, da Bønderne i Herredet havde klaget over, at Tinget var flyttet fra Fjerdingskirken og den Bymark, som laa midt i Herredet — i en Ende af Herredet.

Hvorvidt det tilbageflyttedes, vides ikke, men det holdtes 1638 i den sydvestlige Del af Ølgod Sogn, nær Strellov Sogneskel (jf. iøvrigt nedenf. under Vester Horne Herred).

Ved kgl. aabne Breve af 1687 ^{22/11} og ^{20/12} (Jyske Reg. Nr. 142 og 184) toges Landsdommernes Indstilling til Følge (jf. nedenf. u. Nørholms Birk).

218. Lønborggaards Birk var oprindelig to Birker, de to Dele af Lønborg Sogn, medens Kyvling By ikke laa under nogen Birkeret (O. Nielsen og Palle Fløe: Lønborg og Egvad Sogne, S. 5 ofl. St.). Det ene Birk, Lønborg Birk, hørte til Kongsgaarden i Lønborg By, hvis Borgvold endnu i det 16de Aarhundrede laa vest for Kirken, vel det i Valdemars Jordebog nævnte Lønborg (ON Udg., S. 10); det andet, Vostrup Birk, laa til Lønborg Bispegaard, nævnt mellem Ribebispens Birker 1468 (Kinch: Ribe I., S. 366). Begge Besiddelser udgjorde før Reformationen henholdsvis kongelige og gejstlige Forleninger, men allerede 1539 pantsattes fra Kronen dens Gaard Lønborg med de 2de Birker Lønborg og Vostrup Birk til samme Gaard liggende (Nielsen og Fløe o. anf. St., S. 25).

Her holdtes imidlertid fremdeles indenfor samme Sognegrænse og paa to forskellige Ugedage de to Birketing, og som al gammel Sædvane er svær at slippe, tiltrods for, at den tidligere Begrundelse, de forskellige Birkepatroner, manglede for dette Forhold, saa bestod det dog Aarhundredet ud og indtil 1606, da den daværende Lensmand paa Lønborg Bispegaard efter derom gjort Indberetning og Klage fik kgl. Tilladelse til med det første at slaa de to Ting sammen til ét paa et belejligt Sted (KB 1606 ¹³/₅).

Senere var Lenet bortforpagtet — idet Lensmanden paa Lundenæs skulde øve et vist Tilsyn, men Forpagteren Hartvig Saxe »udføre Bøndernes Trætter og gøre Lensmanden Regnskab for Sagefaldet« (Nielsen og Fløe, o. anf. Sted S. 31), og Bønderne iøvrigt udføre alt Arbejde til Gaarden. — Skønt de hævdede ikke før at have været pligtige til det, var de dog vitterligt fra 1610, og velsagtens ogsaa før, i Extraskatte-Mandtallerne opførte som Ugedags-Tjenere.

Endnu i 1669, da Lønborggaard og Gods endelig afhændedes fra Kronen, specificeres de to Birker og deres Tilliggende (KrSk. II, S. 173), men det var kun Birkerettigheden til Lønborriggaards Birketing, der nogle Aar senere overdroges Køberen. Birket nedlagdes 1796 ¹⁷/₆.

218. Nørholm Birkeret, der foresloges og blev inddraget, var ellers ikke af gammel Dato, men tillagt Iver Vind til Nørholm ved kgl. Bevilling af 1647 ²⁴/₅ (KrSk. I, S. 552) over Tistrup og Hodde, samt Strøgods i de omliggende Sogne. Den nævnte Christian Bille var Iver Vinds Svigersøn, og saavel hans som hans Svigermøder, Fru Mette Krabbes Part var ved Indførsel udlagt bl. a. til Landsdommer Jens Lassen, som siden udkøbte sine Medejere og fik Birkeretten fornyet, 1701 ¹²/₄, men der meddeltes alligevel ikke siden Konfirmation paa nogen Bestalling herfra.

219. Vester (Horne) Herred. Vesterherreds Ting laa 1638 nordøst fra Ovtrup Kirke (DSaml. 2. IV, S. 97), og i dette Sogn ejede Kronen ikke faa Ejendomme, ligesom det samme var Tilfældet i Ølgod, hvor Øster Horne Ting laa.

En større Del af den gamle Herredsby Horne tilhørte ligeledes Kronen endnu i det 16de Aarhundrede — og Galgehøjen ved Lervad i dette Sogn er muligt en Erindring om Fællestinget her.

Iøvrigt er det bemærkelsesværdigt, at de nyere Ting-

steder alle ligger grupperet i Sognene ind til det gamle Centrum, men langt fra centralt i de nyere Retskredse.

219. Kjærgaards Birk var oprettet 1572 (²⁴/₇ CCD I, Nr. 616) for at beskytte Kronens Indtægter af Fiskerlejet ved Nymindegab — som Værneting for »Vore Undersaatter alle Kronens Bønder og Tjenere i . . . Ho, Oxby, Aal, Henne, Lønne og Nebel Sogne —« hvilken Birkeret skal strække sig fra Langelegs Havn og til Nyeminde (altsaa ad Kongens Forstrand) og saa fremdeles (nemlig ind i Landet) saa vidt og bredt som forskrevne Vore og Kronens Bønders Grund og Ejendom i forskrevne sex Sogne sig strækker —«. Et tidligere Brev i samme Anledning (1572 ¹³/₃ CCD I, Nr. 602) var kasseret, aabenbart fordi dets Ordlyd havde været: en Birkeret saa vidt — som forskrevne Byers Grund og Ejendom strækker sig —, hvorved der vilde være gjort ulovligt Indgreb i de øvrige Lodsejeres Rettigheder. — Skattemandtaller fra Beg. af det næste Aarh. (jf. Riberhus L. Extr. Mdtl. 1606) registrerer kun Oxby, Ho og Lønne Sogne under Birket — og pudsigt nok svarer Kronens Tjenere indenfor dette kun $\frac{1}{2}$ Skat, en Forrettighed, der i de andre kgl. Birker var afhængige af Beboernes Stilling som Ugedagsmænd — hvilket de her i Birket imidlertid ikke var.

Birketinget holdtes i Kærgaard, i den nordøstligste Gaard har der været Tingstue (O. Nielsen i DSaml. I, S. 116).

Ved Brev af 1686 ²²/₆ sammenlagdes Vester Horne H. med Kærgaards Birk (O. Nielsen i DSaml. I, S. 116).

219. Henne Birk havde hørt til Hennegaard, Ribe Biskops velbefæstede Borg i Sognet af samme Navn (Kinch: Ribe I, S. 603, jf. DSaml. I, S. 323, bekræftes med de øvrige Bispestolens Birker, Kinch o. anf. St., S. 366).

Indtil Reformationen et biskoppeligt Len, efter denne afhændet til Oluf Staverskov, der 1543 ⁹/₃ (DKR) havde faaet Løftbrev paa sin Svigerfaders Len: Hennegaard, Mølle og Ugedagsmænd med al dens rette Tilliggende, Rente og Rettighed, som efter Skødet var Gaarden udi selv med Møllen og Aalefiskende med 10 Bol og Gadehuse (O. Nielsen: Vester Horne H., S. 45).

Der konfirmeredes ingen Bestallinger for Retsbetjente i dette Birk, saa det er troligt stiltiende lagt under Herredet.

219. Skadst Herreds Ting laa som rimeligt var ved Tinghøj

i Tingheden ved Tude By i Skadst Sogn; en Høj vest for Kirken kaldes Kongens Høj.

Her var et af de Steder, hvor Kristiern II.s Paabud om Opførelse af et Tinghus vides efterlevet (O. Nielsen: Gl. jyske Tingsvidner, Indledn., S. II). Et nyt byggedes godt og vel 100 Aar efter, i 1637 (Aarb. f. nord. Oldk. 1902, S. 298, jf. O. Nielsen: Skadst H., S. 4), men gik til Grunde, hvorfor der i daarligt Vejr holdtes Ting i et Hus i Tude By (sist anf. St., S. 5).

220. Fanø var som saa mange andre Smaaøer fra ældre Tid et Birk, som Sognepræsten i 1638 fint udtrykte det paa Latin: *licet autem hac insula Fandia ad nomarchiam Picæ pertinet, ut supra, peculiare tamen suum habet forum & jus propriumque nomarchium* (DSaml. 2. IV, S. 105, jf. ogsaa Riberhus L. Extr. Mdlt. 1606). Øen laa formodentlig fra gammel Tid til Kronen.

221. Gørding Herred var som sagt lagt sammen med Malt Herred allerede 1684 og det fælles Tingsted forordineret at være »paa Grimhede strax ved Dybdal mellem Laurup og Gjørklindt«, en Bestemmelse, som dog ikke havde vakt ublandt Bifald, og flere andre havde været bragt i Forslag, blandt disse var Malthøj, det gamle Maltherreds ældste Tingsted, men Afgørelsen var sluttelig truffet af Stiftamtmanden (Hans Knudsen i JySaml. 4. IV, S. 194-201).

Hermed var det vist Tilstanden fra de ældste Dage, som genoprettedes, idet Gørding Herred ikke nævnes i Valdemars Jordebog, men dog er udskilt fra Malt Herred i den resterende Del af det 13de Aarhundrede.

Tingstedet i dette Gørding Herred var først i Sognet, hvorefter det kaldtes, paa Sønder Gørding Hede, »ved Tinglund Ris« (jf. O. Nielsen: Gørding Herred, DSaml. 2. II, S. 1 f.).

221. Malt Herred skal ogsaa før have omfattet Gørding Herreds Omraade — og paa trebundet Skel mellem Aastrup og Vejrup Sogne i Gjørding Herred og Holsted i Malt, i det sidste Sogn, paa Gjørklint Grund, hvor der ogsaa nordøst for Kirken laa en Bakke: Kongensbjerg, der ligger Malthøj, hvor man med stor Rimelighed kunde søge de forenede Herreders ældste Tingsted (jf. Hans Knudsen i JySaml. 4. IV., S. 194 ff.).

Malt Herreds Ting skal have staaet ved Malt Kirke, men 1638 laa det »i Brørup Sogn, i Hulvad Skov, som kaldes

Hessel (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1902, jf. DSaml. 2. IV., S. 110). Velsagtens flyttet hertil efter den kgl. Ordre 1577 (CCD II Nr. 88 1577 ^{28/12}), der paabød at flytte »en Part Herredsting i Koldinghus og Skodborg Len — lagt paa ubelejlige Steder og ikke midt i Herredet —«, for nærmere end det angivne Sted kunde man daarligt komme Herredets Midte.

Men iøvrigt bortmageskiftedes næste Aar og et Par Aar efter baade Hunds-bæk og Skodborghus tilliggende Gods, saa alt Kronens Gods i Herredet gik ud af Kronens Eje, deriblandt ogsaa Hulvadgaard (KrSk. I. 1578 ^{3/7}, 1580 ^{22/3}).

Ved kgl.t aabent Brev af 1687 ^{20/11} (Jyske Reg. Nr. 166) beskikkedes Christoffer Pedersen til Herredsskriver i Gørding-Malt Herreder. Men allerede det følgende Aar tildeltes Bestillingen Anders Gregersen (Jyske Reg. Nr. 35, 1688 ^{3/3}, fordi Christoffer Pedersen havde frasagt sig Bestillingen.

221. **Hunderup Birk** var formeligt oprettet ved kgl. Bevilling til Niels Lange til Kjærgaard: fri Birkeret til Hundrup Sogn i Gjørding Herred, hans Tjenere i Vilslev og Darum Sogne skulle herefter ligge til Hunderup Birketing (KrSk. I., 1559 ^{8/5}).

Det af Niels Lange byggede Herresæde Kærgaard laa i Hunderup Sogn, men før stod Kærgaard eller Riber Kærgaard i Vilslev Sogn; det er muligt en ældre samlet Ejendom, der af ham forenedes under Birkeretten. Grundstammen var det Kærgaard, som hans Fader før ham havde besiddet, efterhaanden tilkøbte han sig yderligere Gods i de nævnte Sogne: fra Kronen fik han 1542 Alsbrogaard sønden ved Søstrup (KrSk. 1542 ^{10/6}) samt senere tre Gaarde i Vilslev og 1 i Hunderup (sstds. 1561 ^{8/7}), af en Borger i Ribe 5 Gaarde og Gods, liggendes udi Vilslev udi Gørding Herred, som er fri Gods og kommen fra Kærgaard, fra Ribe Helligaandskloster en Gaard (Rig. Forf. 1552-1559, S. 439 f.), ved Mageskifte fik han fra Mariager Kloster i Darum Sogn og By, Darumgaard med 7 Gaarde og Bol. (KrSk. 1554 ^{6/4}, jf. DMag. VI, S. 159 og Rig. Forf. 1552-1559, S. 494 f.).

Fr. v. Gersdorff modtog 1687 ^{2/4} kgl. Bevilling paa Birkerettigheden, Bestallinger konfirmerede 1690, 1791 ^{2/12} lagdes Birket under Riberhus Birk, og 1812 ^{17/1} til Gørding-Malt Herreder.

222. **Lø Herred.** 1579 var Trøjborg Slot, saaledes som Peder

Rantzau selv har haft det i Værgen, med Gods i (Højer og) Lø Herred(er), samt en Del før til Riberhus, mageskiftet til Lensmanden, som skulde besidde Godset med samme Højhed og Rettighed som Kronen, baade med Herredsting, Herredstingsret, Strøm, Jus Patronatus og i andre Maader (KrSk. I., S. 266 f.) — dog at han skulde svare til Viborg Landsting. Det er et næsten enestaaende Tilfælde i Danmark, ikke just at en Herremand besidder sit Gods som Ejendom med alle kgl. Rettigheder — saaledes var Forholdet jo faktisk i ethvert adeligt Birk — men her var det baade reelt og formelt et helt Herred med Højhedsretten, som overdroges. Som det forøvrigt kun er sket paa lignende Maade i Svansen med Riseby Herred. Stort var Lø Herred dog ikke paa dette Tidspunkt, og endda var dets Jurisdiktion blot en god halv Snes Aar før udvidet. 1558 ⁸/₇ befaledes det, at Visby Sognemænd, der hidtil havde søgt deres Ret under dem selv (altsaa dette Sogn havde udgjort et Birk; jf. ogsaa GDD II, S. 7, Neissbo, 3: Visby Ting), fremtidig skulde ligge til Lø(ve) Herredsting. Og i netop Visby Sogn laa det Slot, med hvilket det var afhændet til Peder Rantzau: Trøjborg, og med hvilket det — Slot og Herred først en hertugelig Besiddelse, men bortpantet, af den driftige Dronning Margrethe var erhvervet fra Panthaveren. Trods Hertugernes Protester (jf. SRD VII, S. 277, 344) forblev begge under den danske Krone og Viborg Landsting, selv om de indtil Reformationen var pantsat til Ribe Biskopperne, som atter bortforleuede dem. Og 1572 kom de altsaa til den daværende Indehaver med de nævnte Herligheder. Den udstrakte Højhedsret gav Anledning til forskellige Stridigheder, fordi Herremændene vilde fortolke den yderligere til deres egen Fordel. (Se Sønderj. Aarbøger 1895, S. 225 ff., kf. Secher: Kongens Rettertingsdomme I., S. 176 ff. o. fl. St.).

Der var imidlertid ikke Tale om, at dette store Gods dannede et Enemærke, næppe nok Visby Sogn, som dog med Undtagelse af et Par Huse i Gjerup By laa til Trøjborg, i Randrup Sogn var Forholdet et lignende, 2 Gaarde i Sognebyen udgjorde her den slesvigske Del, i Brede Sogn var Forholdet mellem Ejendomme af de to Kategorier, kongerigsk og slesvigsk, som 2 til 1, i Døstrup som 4 til 1, i Mjolden som 6 til 1. De slesvigske Dele af de paagældende Sogne

var vel tingpligtige til Lø Herredsting, men i adskillige andre Anliggender undergivet Hertugdømmets Lovgivning, saaledes hverken matrikulerede i 1662/64 eller opmaalt og matrikuleret i 1688, som de kongerigske Dele. Langt den overvejende Del af de sidste hørte paa nævnte Tidspunkt under Trøjborg, nogle ganske enkelte hist og her under Schackenburg og blot en større Del af Mjolden under Ribe Hospital — Forhold som i det hele og store laa fast fra den Gang og til 1864 (KrSk. I. o. anf. St., Matr. 1662, 1664 og 1688, jf. de »Jessenske Relationer« i RA (1743) samt Trap Danmark I. Udg. Speciel Del II).

Lø Herreds Ret holdtes omkr. Midten af det 18de Aarhundrede i et Hus ved Bredebro, noget sydligt i Jurisdiktionen i dens daværende Udstrækning, men paa anden Maade ret centralt i det egentlige Lø Herred. — For det maa erindres, at den Del af dette, hvortil Peder Rantzau fik Højhedsretten, kun var godt Halvdelen af det gamle Lø Herred. Som foruden de ovennævnte Sogne, altsaa undt. Visby, tillige omfattede Nørre Løgum samt Løgum Klostersognes anselige Arealer, der imidlertid fra meget gammel Tid var unddraget den almindelige Retspleje og udgjorde Løgum Klosters Birk, senere Løgum Kloster Amt i det Slesvigske — og uden nogen Forbindelse med Nørrejylland og Viborg Landsting.

222. Schackenburg Grevskab var oprettet 1676 for Grev Otto Didrik Schack. Det var dog hans Fader, den kendte Feltherre Hans Schack, som havde lagt Grunden og sammenkøbt Godset med dette Formaal for Øje — fornemmelig ved at erhverve de udstrakte Besiddelser paa denne Kant, som i ældre Tider havde hørt under Ribe Bispestol. Deriblandt først og fremmest Hovedsædet, det gamle Møgeltønderhus, Bispens faste Slot, som altsaa 1676 ved Erektionen fik Navneforandring til Schackenburg, og dertil Møgeltønder, Ballum, Lustrup og Vesterland-Før Birker.

Møgeltønder Birk var Møgeltønder og Daler Sogne, af hvilke den altovervejende Del fra meget gammel Tid havde hørt til Bispestolen, derefter til Kronen under Riberhus: Ugedagstjenere til Møgeltønder, fra 1583 til 1599 afhændet til Benedict Rantzau, men tilbagekøbt og endelig 1661 solgt til Hans Schack (jf. Riberhus L. Extr. Mdtl. 1606, KrSk. I., S. 102 f.).

De slesvigske Hertuger havde allerede i det 13de og igen i det 14de Aarh. bekræftet Bispestolens udstrakte Højhedsret (Staatsbürgerl. Magazin IX, S. 805 ff.), Birkeretten stadfæstedes med de øvrige Bispens Birker af Kristiern I (Kinch: Ribe I, S. 366).

Ballum Birk, ogsaa fra det 13de Aarh. i Bispernes Værge, Højheden bekræftet af Hertuger og Konge (jf. o. anf. St.) udgjordes af Ballum Sogn undtagen ganske enkelte Ejendomme. — Her var Centrum vel intet befæstet Slot, men Brink Ladegaard, der imidlertid var nedlagt, da dette Birk solgtes. — I Tiden efter Reformationen havde den derimod været bortforlenet for sig til Jørgen Hansen, men saaledes at selve Birket fremdeles laa til Riberhus, undtagen at »Birkemændene« skulde besørge Arbejdet til Gaarden, som de før havde gjort. Derfor skulde Jørgen Hansen saa svare en Afgift til Lensmanden i Ribe, hvilket Forhold imidlertid gav Anledning til Tvistigheder mellem ham og Birkemændene, som beklagede sig over at have »tvende Herskaber, baade til Brink og Riberhus«, og hævdede kun at være pligtige til at arbejde, naar de havde Brugen af de Enge, som nu J. H. besad efter sit Forleningsbrev, og de førte Sagen ind for Rettertinget — men der tabte de; for det i Rette lagte Forleningsbrev bestemte i alle Enkeltheder Hoveries Størrelse (inden hvert Aar — hver en Dags Slæt, en Dags Riven, en Dags »Skyørdt«, sex Læs Hø og sex Læs Tørv at tage — hver to om en Plov »ett forledt huer«, 2 Dages Møgægt, hver to Dages Torvgrøft og hver to en Skovægt efter Tømmer til Gaards Bygning), og J. H. førte Vidne af Ly Herred, at for. ne Birkemænd sloge Hø og grove Tørv, ragede og skar med Jesper Persen, der han havde Brink, naar han dennem tilsagde. Desligeste at de arbejdede til Brink den Stund Biskop Iver Munk selv havde samme Gaard med Pløjning, Møgægt, sloge Hø og ragede og grove Tørv og andet Arbejde som daglig skulde gøres udi for. ne Gaard (Herredags Domb. 1547-49, S. 70). Siden lykkedes det dem derimod at faa Ladegaarden nedlagt, mod en aarlig Afgift, svaret i Fællig af hele Birket, men saa nød de til Gengæld heller ikke længere Skattelettelsen som Ugedagstjenere.

Under dette Birk hørte den største Del af Rømpø, tillige med »List Øland«, den nordligste Del af Øen Sild, muligvis engang en Ø for sig.

Vesterlands Fær med Amrum, hvor Retten altsaa endnu dengang plejedes paa sin særegne Manér, efter frisisk Maade (se nedenf. jf. Trap: Slesvig I., S. 121), var med Trøjborg købt af Dronning Margrethe og delte i det hele Skæbne med Slottet. Men Beboerne i dette Distrikt regnedes alle for jordegne Bønder (o. anf. Riberh. L. Extr. Mdtl.).

Lystrup Birk. Lidet sønden for Ribe ligger et lidet Birk, kaldes Lystrup Birk, hvilket Vellovlig Ihukommelse Salig Hr. Feltherre af Schack sig forðum haver til købt og underlagt Grevskabet Schackenborg — skriver Herredsfogden i Skads H. Anders Saaby — hvilket forsaavidt var rigtigt nok, som Hans Schack 1661 fra Kronen havde med Møgeltønder købt Lustrup Birk, eller dog Størsteparten deraf med tilhørende Birkerettighed (KrSk. II, S. 103), men sidenhen havde han ganske vist atter bortskiftet Godset i dette Birk for en Del Riber Kapitels Gaarde, længere sydpaa (KrSk. II, S. 143), idet han ikke havde kunnet, maaske heller ikke villet overdrage Birkeretten. Fra Kronen var atter noget af Birkegodset solgt til andre (saaledes 1668 ²⁵/₆, KrSk. II, S. 278), derfor Landsdommernes Indstilling.

Men forøvrigt var de jurisdiktionelle Forhold i Ribe Bys umiddelbare Omegn dels noget indviklede, dels gennem Tiderne undergivet adskillige Ændringer.

Først havde Christiørn I bevilget Sct. Nikolaj Kloster liggendes udenfor Ribe, Birk og Birkeret med alle Klosters egne Tjenere og paa Klosters Mark i Tunge og paa Tunge Mark, desligeste og med Klosteret Tjenere udi Tved, en Rettighed som senere Frederik I havde stadfæstet (CCD I. Nr. 145, 1563 ¹⁰/₄). Som det synes, kunde der i dette Tilfælde være al Anledning til at bekræfte Birkeretten, eftersom Klosteret med dets Ejendomme i Tved og Tunge laa inden for Ribe Byfred (Riberhus L. Jb. 1562, jf. Matr. 1662/62), og efter Reformationen lagdes »Vor Frue Kloster for Ribe« som det da kaldtes, som Ladegaard til Riberhus.

Syd for Ribe laa dengang Lustrup Birk til Biskoppens befæstede Gaard, helt fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede i Bispestolens Værge; ogsaa dette Birk var efter Sekulariseringen lagt til Riberhus (DMag. 4. IV, S. 192), tillige med Løgum Klosters Gods i Sem Sogn, ogsaa fra først af liggende til en Herregaard, og 1555 bevilgedes det Beboerne i dette, at de, da de besværedes med stor Ægt og Ar-

bejde til Riberhus, fremtidig maatte søge deres Ret til Lustrup Birketing, som skulde holdes om Tirsdagen (1555 ¹⁶/₁₁).

Men nogle Aar senere lagdes samtlige Kronens og Kirkens, Kapitels og Klostertjenere i Kalslund, Gram, Frøs og Tyrstrup Herreder til Sct. Nikolaj Klosters Birk — af Hensyn til Lensmanden, der ellers ikke kunde overkomme »til Rette at forsvare og forpagte Kronens vidt og bredt spredte Ejendomme«, ej heller kunde »bekomme Kronens Skat, Tyngte og anden Rettighed« (1563, CCD I, Nr. 145).

Dette Brev blev imidlertid igen nogen Tid efter genkaldt, da Hertug Hans den Ældre havde klaget over, at hans Undersaatter paa den Maade besværedes mod Loven, og det befaledes Krontjenerne indtil videre atter at søge deres Ret ved de sædvanlige Herredsting. Imidlertid paabødes det den kgl. Lensmand at indgive sin skriftlige Erklæring vedrørende en Række Artikler, Hertugen i samme Anledning havde opsat, og muligt har Lensmandens Udtalelser ændret Statsmagtens Syn, i det mindste paabødes det efter et Par Aars Forløb, at det første Brev alligevel skulde staa ved Magt. Det var fremkaldt paa Grund af, at Slottets og Kapitlets Tjenere havde klaget over, at de paa Herredstingene i »Fyrstendømmerne« ikke blev hjulpe saaledes til deres Ret, som det burde sig, og da de nu fremdeles forurettedes — og Kronen andetsteds i Riget holdt Birketing ved sine Slotte — tilholdtes det Lensmanden strax at lade det tilsendte Brev forkynde for Bønderne (CCD I, S. 665, 1572 ²³/₇, jf. KB 1574 ⁵/₁₀).

Det var vel rigtigt nok, at Kronen i Almindelighed holdt Birketing ved Slottene, men Reglen var rigtignok den, at kun Tjenerne indenfor selve Birket holdt dettes Ting for deres rette Værneting. Her skulde altsaa komme Strøgods i flere Herreder under eet Birketing, men allerede to Aar senere, ved den Koldingske Afsked 1576, gjordes Ordningen atter til intet — for endelig over halvandet Hundrede Aar efter at realiseres ved Reskript af 1735 ¹⁵/₁₇ — og under dette Riberhus Birk lagdes endelig 1812 ⁷/₇ Lustrup Birk, indtil 1859 Jurisdiktionen Ribe Herred dannedes (Trap I. Udg. Alm. Del, S. 241, jf. Speciel Del II., S. 1008).

Det vil være iagttaget, at de ovenfor omhandlede Birkejurisdiktioner dækker de »kongerigske Enklaver« i Hertug-

dømmet Slesvig, og saaledes med Undt. af det siste Lystrup-Riberhus afstodes i 1864. —

Deres Bestanddele var altsaa dels det gamle Ribe Bispestædes Gods i Sønderjylland, dels et Resultat af Dronning Margrethes Bestræbelser for at behandle Sønderjylland analogt med Nørrejylland, hvilket virkelig i disse enkelte Tilfælde — men desværre ogsaa kun i disse — lykkedes.

For den tilstræbte Fuldstændigheds Skyld bør i denne Forbindelse nævnes endnu et Krongods i det sønderjyske, paa samme Maade erhvervet af Dronning Margrete og muligt i Middelalderens Slutning, men i hvert Fald fra 64 under Viborg Landsting, nemlig Skinkelsborg Birk, et af de otte Sogne i Nørre Tyrstrup Herred. Denne Besiddelse — det hele Stenderup Sogn, og dertil noget Strøgods, købte Dronningen af Claus Limbek og fra hertugelig Side protesteredes der som ved de øvrige Erhvervelser, men med samme Held. Endnu i det 15de Aarhundrede administreredes Skinkelsborg Len af en kgl. Lensmand, ham paa Hinds-gavl (Rep. 1442 ^{11/6}), men i det 16de Aarhundrede laa det til Haderslevhus og delte siden Skæbne med dette Amt. Endnu ligger Resterne af Skinkelsborg Voldsted ved Stenderup By, men Hovedgaardsdriften var ophørt allerede i det 16de Aarhundrede og Frederik I afhændede tilogmed selve Hovedgaarden med dens Jorder som Selvejer-Bondegoods.

Som et af de otte Sogne forblev dette altsaa under Danmark.

